

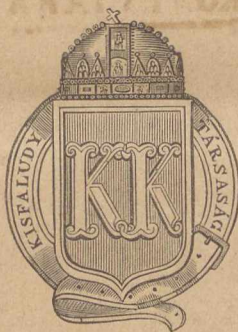
Mirod. O.
451.
2

9613/12

SZÉPTANI REMEKIRÓK.

KIADTA

A' KISFALUDY-TÁRSASÁG.

MÁSODIK KÖTET.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

M. DCCC. XLVI.

ut. betűvel

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

V. ARISTOTELES' RHETORICÁJA KIS JÁNOSTÓI.

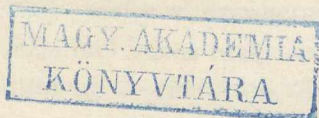
	Első Könyv.	lpa
Első Rész	.	9
Második	"	17
Harmadik	"	27
Negyedik	"	30
Ötödik	"	34
Hatodik	"	41
Hetedik	"	47
Nyolczadik	"	56
Kilenczedik	"	58
Tizedik	"	67
Tizenegyedik	"	73
Tizenkettődik	"	80
Tizenharmadik	"	87
Tizennegyedik	"	93
Tizenötödik	"	95

		lap.
	Második Könyv.	
Első Rész	.	106
Második	„	108
Harmadik	„	115
Negyedik	„	119
Ötödik	„	124
Hatodik	„	130
Hetedik	„	137
Nyolczadik	„	139
Kilenczedik	„	143
Tizedik	„	147
Tizenegyedik	„	150
Tizenkettődik	„	152
Tizenharmadik	„	155
Tizennegyedik	„	158
Tizenötödik	„	159
Tizenhatodik	„	160
Tizenhetedik	„	162
Tizennyolczadik	„	163
Tizenkilenczedik	„	165
Huszdik	„	170
Huszonegyedik	„	173
Huszonkettődik	„	180
Huszonharmadik	„	185
Huszonnegyedik	„	203
Huszonötödik	„	211
Huszonhatodik	„	215
	Harmadik Könyv.	
Első Rész	.	217
Második	„	221
Harmadik	„	228
Negyedik	„	231

	lap.
Ötödik Rész	233
Hatodik „	236
Hetedik „	237
Nyolczadik „	240
Kilenczedik „	243
Tizedik „	248
Tizenegyedik „	254
Tizenkettődik „	262
Tizenharmadik „	266
Tizennegyedik „	268
Tizenötödik „	274
Tizenhatodik „	278
Tizenhetedik „	284
Tizennyolczadik „	291
Tizenkilenczedik „	293

V.

ARISTOTELES'
RHETORICÁJA.

ELŐSZÓ.

Aristoteles a' régi Görögország' legélesebb eszü bölcsekedője, legszorgalmasabb vizsgálója, 's legnagyobb tudósa, számos írásai által olly kitünő erővel, 's olly nagy mértékben hatott az egész emberi nemzetre, mint kívülötte kevés halandó. Mindazáltal ezek közül a' Kisfaludy-Társaság által fordítottatott Költészettanon kívül, tudtommal még eddig egyet sem olvashatunk anyai nyelvünkön. Én Rhetoricájának magyarra fordítását, a' Kisfaludy-Társaság' becses bizodalma által felszólítva, magamra vállaltam, 's vállalatom' eredményét itt az olvasó közönségnek bemutatom.

E' munka az eredetiben a' tudósok által elejétől fogva mindenkor nagyon hecsültetett, mint azon értekezésből kitetszik, melly a' tizenhetedik század' közepe' táján illy czímmel jelent meg: Jacobi Burkhard de summo eruditorum in rhetoricis Aristotelis magni aestimandis consensu. Güstrovü 1663. A' mi időnkben is a' dologhoz értők úgy ítélnék, hogy mindedig senki sem adott ennél alaposabb, 's még a' részletekre is kiterjeszkedő oktatást arról, mint kelljen a' szónoknak a' bizonyításokban eljárni, hallgatóiban czélszerű érzéseket támasztani, 's azoknak nézeteit a' magáéival egyesíteni.

Aristoteles' minden munkáját a' gondolatteljes és szófősvény előadás, ezt pedig különösen a' rhetorikai terminologia miatt is, akármelly új nyelvre nehéz áttenni, 's a' miénkre, mellyben sok műszókat még most kell teremteni, természet szerint még sokkal nehezebb. Könnyen el fogják tehát az olvasók hinni, hogy fordításom' minden fogyatkozásai mellett is nem kevés vesződségembe került. A' nehézségekkel váltig küzködtem, mint erőm engedte, 's meggyőzősök végett használtam minden segéd eszközöket, p. o. deák, francia, német fordításokat, mellyekre szert tehettem. Gondos összehasonlításom után legjobbnak találtam Knebel' német fordítását, valamint a' jegyzeteket is, mellyekkel fordítását ellátta; 's azért nem csak az elsőt sokban használtam, hanem az utolsónak is egy részét magyarrá fordítottam.

Egyébiránt én is meg vagyok többekkel együtt győződve, hogy Aristoteles' ezen dolgozata, akármelly más rhetoricánál alkalmasabb, nem szószaporításból álló fülcsiklandoztatásra, hanem gondolatteljes ékesszólásra tanítani. De ki vele e' czélt el akarja érni, az szeressen 's tudjon gondolkodva olvasni, ha pedig nem szeret vagy nem tud, azon esetben ne is nyuljon se az eredetihez, se a' magyar fordításhoz.

Sopronban, november' 4. 1845.

KIS JÁNOS.

ARISTOTELES' RHETORICÁJA.

ELSŐ KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A' rhetorica rokонтársa a' dialecticának *); mert mindketten olly dolgokat tárgyznak, mellyek mindenekkel közösek, mindenek által tudathatnak 's nem tartoznak valamelly külön tudományhoz. Azért némileg mindeneknek van részök mind kettőben; mert bizonyos mértékben mindenek igyekeznek vizsgálódni, okokkal vi-

*) A' dialectica Aristoteles szerint arra tanít, miképen kelljen valamelly tárgy felett a' többféle vélemények között a' legvalószínűbbet beszélgetésbeli szóváltás által kinyomozni. Őszerinte a' bölcselkedés' czélja az igazság, a' dialecticáé pedig a' valószínűség. Melly közelről rokon a' rhetorica a' dialecticával, kitetszik abból, mi az elsőről itt a' második rész' kezdetében mondatik, valamint több utóbb következő helyekből is.

tatni, védelmezni vagy vádolni ¹⁾). 'S ezt a' tanulatlanok közül némelyek természeti ösztönből, mások gyakorlás által szerzett ügyességből cselekszik. 'S minthogy ez mind a' kétféleképen történhetik, látnivaló, hogy reá nézve útmutatást is lehet adni. Mert annak okát, miért érik el czéljokat némelyek gyakorlás által, mások természeti ösztönből, lehet vizsgálni, 's az illy vizsgálást mindenek tudományos foglalatosságnak tartják. Még eddig azok, kik e' mesterséget szerkeztették, annak csak csekély részét tárgyzták; mert ahhoz csak a' bizonyítások tartoznak, a' többi dolgok pedig csak hozzáadások. Ők pedig semmit sem tanítanak az enthymémákról, melyek a' bizonyításokban fő dolgot tesznek, 's leginkább és legtöbbet beszélnek olly tárgyakról, melyek a' dologhoz szorosan nem tartoznak. Mert a' gyanúsítás, a' szánakozás, a' harag 's több afféle szenvedélyek nem a' dologhoz tartoznak, hanem a' bírót akarják elhatározásra bírni; 's ugyan azért, ha minden törvényszékeknél úgy volna a' dolog mint most némely országokban 's leginkább a' jó törvényekkel bírókban valósággal van, ők semmit sem mondhatnának. Mert mindenek részint úgy vélekednek, hogy a' törvényeknek így kell szabatni, részint p. o. az Areopagusban ²⁾)

¹⁾ Vizsgálódni a' dialectica, védelmezni 's vádolni a' rhetorica tanít.

²⁾ Az Areopagusban nem volt szabad a' tárgyon kívül vagy a' dolog' határán túl menni, azaz a' bírák' kedvezését keresni, 's szánakozást vagy egyéb szenvedélyeket gerjeszteni.

e' vélekedés szerint is cselekesznek 's nem engedik meg, hogy a' szónoklás a' dolog' határán túl menjen, mit igen helyesen tesznek. Mert nem kell a' birót harag, irigység vagy szánakozás' gerjesztése által tévutra vinni. Ez annyit tenne, mint, ha a' vonaszt, mellyel egyenes vonalt akarunk húzni, meggörbíteniök. Azonkívül világos, hogy a' pörös félnek semmit sem kell egyebet tenni, mint megbizonyítani, hogy a' dolog, mellyről szó van, létezik vagy nem létezik, történt vagy nem történt. De hogy nagy-e vagy kicsiny, igazságos-e vagy igazságtalan, azt, hacsak a' törvényhozó előre meg nem határozta, a' birónak magának kell megítélni, nem a' pörös felektől tanulni. Azért a' jó törvényhozáshoz különösen illik, mindent, míg csak lehet, előre meghatározni 's a' birák' kényére mentül kevesebbet hagyni. Mert először könnyebb egy vagy kevés, mint sok olyan embereket találni, kik jó indulatuak 's egyszersmind jó törvények' hozására 's az ítélésre is alkalmasak. Továbbá a' törvényhozás hosszas vizsgálódásból származik, az ítéletmondás pedig hamarjában történik, 's azért nehéz a' birónak az igazat és hasznost mindenkor helyesen megítélni. 'S a' mi fő dolog, a' törvényhozó' ítélete nem egyes, már létezett esetet, hanem jövődőt és általánost tárgyaz, míg a' gyűlés' valamelly tagja 's a' bíró létező 's meghatározott dologról ítélnék, kikhez már csatlakozik szeretet, gyűlölség 's önhaszon, úgy, hogy az igazságot nem ismerhetik meg eléggé, hanem ítéletök kellem vagy kellemetlenség által meghomályosítattik. Egyéb dolgokból tehát a' lehetőségig, mint már mondtam, keveset kell az ítélő' hatalmában hagyni, annak el-

határozását azonban: ha valami történt-e vagy nem, létezik-e vagy nem? fog-e létezni vagy nem, reá kell bízni; mert ezt lehetetlen a' törvényhozónak előre látni. Ha pedig ez így van, világosan a' dologhoz nem tartozóról szólnak azok, kik egyébről tanítanak; p. o. milyen legyen a' bevezetés, a' dolog' előadása, 's a' beszédnek egyéb része. Mert ez által nem egyébre adnak oktatást, hanem csak hogyan kelljen a' bíró' gondolkozását módosítani. A' mesterségszerű bizonyításra pedig nem tanítanak, holott ez által kell a' meggyőzésre ügyesnek lenni. Innét van, hogy noha a' politikai és törvénykezési szónoklásban egyenlő eljárás lel helyet, 's noha a' politikai dolgokkal foglalkodás nemesebb és közhasznubb, mint a' személyes viszonyokkal bánás, mégis az elsőről semmit sem mondanak, a' törvénykezésre pedig mindnyájan kívánnak útmutatást adni, mivel a' politikai szónoklatnál a' dolog' határin túl létezőnek mondása magokra nézve kevesebbé hasznos, 's mivel a' politikai szónoklat a' törvénykezésénél kevesebb ravaszságot enged, hanem inkább a' közjóra czéloz. Mert ekkor az ítélő olyanról határoz, mi magát illeti, 's azért csak annak bizonyítására van szükség, hogy a' dolog úgy van, mint a' tanácsadó mondja. Ellenben a' törvénykezésénél ez nem elég, hanem a' vitatónak hasznos a' hallgatót megnyerni; mert a' határozás olly dolgokat illet, mellyek ennek nem saját érdekét tárgyazzák, 's így történik, hogy midőn ez a' szónoklat' hallásakor magáról gondolkodik, párt' emberevé lesz, 's a' helyett, hogy igazán ítélne, valamellyik félnek kedvez. Azért sok helyeken, mint felebb említettett, a' törvény

tiltja a' dologhoz nem tartozóról szólást; amott pedig ¹⁾ a' birák eléggé is vigyáznak e' részben. Minthogy pedig világos, hogy a' mesterség szerinti szónoklás okok' előadásával foglalkodik, 's az okok némi bizonyítást²⁾ eszköznek, (mert akkor leginkább hiszünk, midőn valamit megbizonyítottunk tartunk), minthogy továbbá a' rhetorikai bizonyítás enthymema, 's ez röviden szólva legjobb bizonyítás, minthogy végre az enthymema syllogismus, 's mindenféle syllogismus' vizsgálása, vagy az egész dialecticának vagy a' dialectica' valamely részének dolga: azért természetileg következik, hogy az, ki legügyesebb megtudni, miből áll 's mint készül a' syllogismus, az az enthymemákhoz is legjobban fog érteni, ha egyszer smind arra is vigyáz, millyen dolgokkal foglalkodnak az enthymemák, 's melly különbség van közöttök és a' logikai syllogismusok között, mert a' valót és a' valószínűt megismerni, ugyanazon tehetség' munkája³⁾, 's egyszersmind az emberek elég természeti idommal is birnak az igazság' választására 's többnyire azt is választják; azért ugyanazon természeti hajlam választja mind az igazat, mind az igaznak látszót. Hogy tehát a'

¹⁾ Azaz, a' politikai szónoklatnál a' gyűlés' tagjai, kik a' fenforgó dologról itélni tartoznak, mivel saját dolgaikról vanszó, eléggé vigyáznak arra, hogy a' szónok a' dolognál maradjon.

²⁾ Némi bizonyítást, mert az okokon kívül másképp is lehet bizonyítani p. o. tanúk, okiratok által stb.

³⁾ A' rhetorica' körébe az igazhoz hasonló vagy a' valószínű tartozik.

rhetorica' régibb írói a' tárgyon kívül létezőkre tanítanak, világos, valamint az is: miért hajlottak leginkább a' törvénykezési szónoklásra.

Hasznos pedig a' rhetorica először, mivel az igazság és jog természetöknél fogva erősebbek mint az ellenkező; úgy, hogy azon esetben, ha az ítéletek nem illőképen történnek, azok miatt kárt vallunk, 's ezért méltán feddést érdemlünk ¹⁾. Azonkívül némellyeket, legyen bár még olly nagy tudományunk, még sem könnyen győzhetünk meg tudományos előadás által, mert a' dolog' tudásából származó szó:ás csak tudományos oktatás, ezzel pedig nem lehet náluk czélt érni, hanem általánosan érthető dolgokból kell a' meggyőzés' eszközeit venni, mint ezt a' topicában mondtuk, midőn a' tudatlan sokasághoz beszélésről volt szó. Továbbá tudnunk kell az ellenkező dolgokat vitatni, valamint a' syllogismusoknál ²⁾, úgy itt is, nem a' végre, hogy mind a' kettőt gyakoroljuk, mert a' roszra sohasem kell senkit rábeszélni, hanem, hogy ne legyünk tudatlanok, mint van velök a' dolog, 's hogy azon esetben, ha más a' szónoklatot igazságtalanságra használja, azt megczáfolhassuk. Egyéb tudományok közül egy sem következtethet syllogismus által ellenkező dolgokat; csak a' dialectica és a' rhetorica cselekszik ezt, mert mind ketten az ellenkezőkre is kiterjeszkednek. De tárgyaikra

¹⁾ Ha t. i. ékesszólással nem bírunk, mellyel a' dolog vagy ügy' igazságát megbizonyíthatnók.

²⁾ A' syllogismusoknál, azaz a' bölcselkedési beszélgetéseknél, mellyekre a' dialectica ad oktatást.

nézve nem úgy van a' dolog, hanem a' mi igaz és természeténél fogva jobb, az a' syllogismusra 'sröviden mondvaa' meggyőzésre is alkalmasabb. Azonkívül ellenmondás lenne, ha testével magán nem segíthetni rút volna, 's ez a' beszéddel nem segíthetésnél még sem tartatnék rút-nak, holott ez sajátságosabb tulajdona az embernek, mint testének használása. Ha pedig valaki azt az ellenvetést tenné, hogy ki a' szónoklás' tehetségével igazságtalanul él, nagy kárt tehet; ezt az erényen kívül minden egyéb jóról is lehet mondani, 's leginkább a' leghasznosabb jókról, millyenek p. o. a' testi erő, az egészség, a' gazdagság 's a' hadakozás' mestersége : mert ezekkel, ha velök jól élünk, legtöbbet használhatunk, ha pedig rosszul élünk, legtöbbet árthatunk. Hogy tehát a' rhetorica nem valamelly különmemű tudomány, hanem olyan, mint a' dialectica, és hogy hasznos, a' mondottakból kitetszik; valamint az is, hogy foglalatossága nem a' reá beszélés, hanem annak tudása : mi legyen minden dologban a' meggyőzésre alkalmas, valamint egyéb tudományokban is ez az eset van. Mert az orvosi tudománynak sem célja valakit egészségessé tenni, hanem annyira gyógyítani, a' mennyire lehet, mert gondolható az az eset is, hogy azok is jól gyógyíttatnak, kik meg nem gyógyulhatnak. Azonfelül az is világos, hogy mind a' hitelt érdemlőnek, mind a' hitelt érdemelni látszónak megismerése a' rhetoricához tartozik; valamint mind a' valóságos, mind a' látszó syllogismus' ismerése a' dialecticához. Mert a' sophistai syllogismus nem lényegére, hanem csak céljára nézve syllogis-

mus*); csakhogy a' rhetoricában mindenki szónoknak neveztetik, akár tudományos ismerete, akár céljára nézve legyen szónok, a' dialecticában pedig az, ki csupán célból bölcselkedik, sophistának, ki pedig nem csupán célból, hanem lényeges tudományból bölcselke-

*) Itt Aristoteles a' rhetorica és dialectica között egy különbségre figyelmeztet. Szónoknak neveztetik mind az, ki valósággal, mind az, ki csak céljára nézve rhetor. A' dialecticában nem így van a' dolog: ott csak az neveztetetik dialecticusnak, ki valósággal és tudományos eljárására nézve dialecticus; ellenben az, kinek célja csak dialecticusnak látszani, nem dialecticus, hanem sophista. Ez a' hely azt akarja mondani: a' mondottakból világos, hogy a' rhetoricának szintén úgy körébe tartozik, mind a' hitelt érdemlőnek, mind a' hitelt érdemelni látszónak tudása, valamint a' dialecticáéba az igaz és látszólagos syllogismus' ismerése. De a' rhetorica itt különbözik a' dialecticától; mert abban nem csak az szónok, ki igazságosan akar hitelt nyerni, hanem az is, ki a' bizonyítványok' mesterséges játéka által hallgatóit megcsalni szándékozik; de a' dialecticában csak az dialecticus, ki a' valóságra és tudományosságra nézve e' nevet megérdemli, ki pedig csak céljára nézve dialecticus annak igaz neve sophista. Mert mihelyt a' dialecticus nem igaz lélekkel nyomozza a' legvalószínűbbet, mihelyt csalni szándékozik, következőleg a' mesterséggel, játszva azzal vissza él, már nem dialecticus, ki szóváltások által igazán a' valószínűt nyomozná, hanem sophista, ki azért viseli ezen nevet, mivel rossz szándéka van 's annak végrehajtása végett csalóka tételeket 's okoskodásokat választ.

dik, dialecticusnak neveztetik. Már most magáról a' módszerről próbáljunk szólni, hogyan és mi által lehet azt, mit magunknak feladtunk, végrehajtani. Itt tehát ismét elül kezdve annak értelmezését fogjuk adni, 's azután a' többit tárgyalni.

MÁSODIK RÉSZ.

Legyen hát a' rhetorica olly tehetség, melly minden dologban észrevéteti azt, mi hitelt szerez. Mert ez semmi egyéb mesterségnek sem foglalatossága, mivel a' többiek közül mindenik saját tárgyaira nézve akar tanítani 's meggyőzni, mint az orvosi tudomány az egészségre és betegségre, a' geometria a' nagyságok' tulajdonságira, az arithmetica a' számokra, 's így egyéb mesterségek és tudományok is egyéb dolgokra nézve. A' szónoklás' mestersége ellenben, úgy látszik, azon tehetségben áll, melly szerint az eleibe adott tárgyra nézve a' hitelt érdemlőt megismertetni képes; azért állítjuk, hogy erejét nem valamely külön tudományban gyakorolja.

A' hitelt szerzés' eszközei a' mesterségen részint kívül, részint belül találtnak. Mesterségen kívülieknek nevezem az olyanokat, mellyek nem általunk szereztettek, hanem már előbb megvoltak p. o. a' tanúk, a' kinzás, az oklevelek 's más effélék; mesterségen belülieknek azokat, mellyek elmélet által és saját munkánkkal szereztethetnek; azért az elsőket alkalmazni, a' másikat feltalálni kell. Azon bizonyítás-módoknak pedig, mellyek a' beszéd által használnak, három ne-

mei vagynak; némellyek a' szónok' erkölcsében, mások a' hallgató' gondolkozásának 's érzésének így vagy úgy módosításában, és még egyebek magában a' beszédben 's abban a' módon állanak, mellyel a' szónok bizonyít vagy bizonyítani látszik. A' szónok' erkölcsé által úgy szereztetik hitel, ha a' beszéd olyan, hogy a' szónokot hitelre méltónak mutatja. Mert a' jó embereknek általában is mindenütt jobban és hamarább hiszünk, de leginkább az olyan dolgokban, mellyek nem bizonyosak 's mellyekről kétséges a' vélekedés. De az illy hitelnek az előadás által kell szereztetni, 's nem abból származni, hogy a' szónokot már előre valamelly féle embernek tartottuk. Mert nem igaz az, mit némelly rhetorok a' theoriában állítanak, hogy a' szónok' jó gondolkozás-módja a' hitelnyerésre semmit sem használna; inkább azt mondhatnám, hogy a' szónok' erkölcsé a' leghatályosabb a' meggyőzésre. A' hallgatóknál úgy lehet hitelt nyerni, ha az előadás által bennök szenvedély gerjesztetik; mert nem egyenlőképen ítélünk, mikor szomorkodunk vagy örülünk, 's mikor szeretünk vagy gyűlölünk; 's erre nézve azt állítjuk, hogy egyedül e' részben adtak oktatást a' rhetorica' eddigi tanítói. De erről egyenként lesz felvilágosítás, mikor a' szenvedélyekről fogunk szólni. Maga a' szónoklás pedig hitelt eszközöl, ha általa minden dologról azt, mi benne hitelt érdemlő van, valóságos vagy látszó igaznak lenni megbizonyítjuk. Minthogy a' hitelszerzés' eszközei ezekben állanak, szembetűnő, hogy e' három dolgot az teheti sajátjává, ki syllogismusokat formálni, továbbá személyes tulajdonságok vagy erkölcsök és

erények felett gondos vizsgálást tenni, 's harmadszor a' szenvedélyekről észrevenni képes, mik és melly neműek legyenek 's mi által és mikép gerjesztetnek azok. Ekkép a' rhetorica mintegy melléknövényévé lesz a' dialecticának 's az erkölestudomány' azon részének, mellyet politicának lehet nevezni ¹⁾. Azért a' rhetorica a' politica' öltözetét is veszi magára, 's ezt cselekszik azok is ²⁾), kik magokat ahhoz értőknek tartják, részint tudatlanságból, részint hiúságból, részint egyéb emberi indítóokokból. Mert az valóban a' dialecticának része és hasonlóképe, mint eleinte mondtuk, mivel a' kettő közül egyik sem olly tudomány, melly valamely külön tárgynak mivoltáról tanítana, hanem mind kettő ügyességet szerez a' beszédre. 'S ezzel már eleget mondtunk mind a' kettőnek erejéről 's egymás iránti közéről.

Valamint a' dialecticában a' hitelszerzés' eszközeit, mellyek valóságos vagy látszó bizonyításban állanak, részint az inductio, részint a' syllogismus, részint a' látszó syllogismus teszik, úgy van a' dolog itt a' rhetoricában is. Mert a' példa inductio, 's az enthymema

¹⁾ A' rhetorica a' dialecticától a' bizonyítási ügyességet, a' statustudománytól pedig, melly Aristoteles szerint az erkölestudományt is magában foglalja, az ország-alkotmányok 's az emberek' erkölcei, kedélyei 's törekvései' ismeretét kölcsönözi.

²⁾ Itt az akkori rhetorok gáncsoltatnak, kik azért, mivel a' rhetorica a' politicával szorosan összefügg, azt állították, hogy ezen utolsóra is képesek tanítani.

sylogismus, 's az enthymemát szónoklati syllogismusnak, 's a' példát szónoklati inductionnak nevezem. Mindenek pedig bizonyítás által igyekeznek hitelt szerezni, midőn vagy példákat, vagy enthymemákat hoznak elő, 's ezeken kívül egyebet semmit sem hozhatnak elő. Azért ha mindenek kivétel nélkül mindent syllogismus, vagy inductio által kénytelenek megbizonyítani ('s ez az analyticából előttünk világos) szükségkép mind a' kettőnek mind a' két szakban így kell történni. Melly különbség legyen pedig a' példa 's az enthymema között, az a' topicából kitetszik; mert ott a' syllogismusról és inductióról már elébb volt szó; t. i. hogy midőn sokról és hasonlóról megbizonyítjuk, hogy valami így vagy úgy van, akkor ez amott inductio 's itt példa, és, hogy mikor valamik léteznek, 's ezen létezőknél fogva körülöttök valami azért lesz, vagy történik, mivel ott amazok vagy egyáltalában, vagy legtöbbsnyire léteznek, ez amott syllogismusnak, itt enthymemának neveztetik. Ebből láthatni, hogy a' rhetorica' mind kétféle alakulásának van haszna, mert itt is hasonlóképp van a' dolog, mint a' methodicában mondatott: az előadás' egyik módja jobban szereti a' példákat, a' másik inkább az enthymemákat, 's hasonlóképp a' szónokok közül is némelyek inkább élnek a' példákkal, mások inkább az enthymemákkal. A' hitelszerzésre a' példákkal bizonyítás nem kevésbé hasznos, de az enthymemákkal még nagyobb tapsolást lehet nyerni. Ennek okát, és mint kelljen mind a' kettőt alkalmazni, utóbb adandjuk elő. Most pedig tárgyunkat világosabban megmagyarázzuk. Minthogy a' hitelszerző bizonyos embereknél kíván

hitelt szerezni, 's vagy magában hitelszerző 's hihető, vagy az által, mivel hitelt érdemlő dolgok' segítségével bebizonyítotttnak látszik lenni; 's minthogy továbbá egy tudomány sem vizsgálja az egyedit, p. o. az orvostudomány nem mi legyen Socratesnek vagy Calliasnak, hanem mi ilyen vagy olyan embernek, vagy ilyen's olyan embereknek gyógyító ereű (mert ez a' tudomány' célja, ellenben az egyedi végetlen és tudományba nem foglaltatható), azért a' rhetorica sem azt tárgyalja, mi legyen az egyednek p. o. Socratesnek vagy Hippiasnak, hanem mi ilyeneknek vagy olyanoknak hitelesnek látszó, szintén úgy, mint a' dialectica. Mert ez sem következtet mindent és mindenről (mivel az eszelősöknek is jutnak mindenféle képzetek eszökbé), hanem olyan dolgokról, mellyek magyarázást kívánnak, 's a' rhetorica olyanokról, mellyek tanácskozás alá tartoznak. Ez pedig olyan dolgokkal foglalkodik, mellyek tanácskozásunk' tárgyai, 's nincsenek mesterség-formába alakítva 's olyan hallgatók előtt, kik nem képesek sokfélét egyszerre átlátni, sem messzünnen vett okokból következtetni. Tanácskozni olly dolgokról szoktunk, mellyek így is amúgy is létezhetnek vagy történhetnek, mert olyanokról, mellyek másképp nem létezhetnek, nem lehetnek vagy más arányban nem állhatnak: senki sem tanácskozik, ha azokat ilyeneknek tartja, 's ennél tovább egy tanácskozás sem terjeszkedik. Okoskodni 's következtéseket húzni részint már létező syllogismusokból lehet, részint olly dolgokból, mellyekből még nincs következtetés; hanem syllogismus nélkül szűkölködnek, mivel nem könnyen hihe-

tők. Az első rendbelinél, minthogy a' bizonyítás hosszas, nem könnyű meggyőződni; mert tudatlan ítélő tétetik fel, a' második rendbeli pedig nem fog meggyőzni, mivel nem ismeretes és szembetűnő dolgon alapúl. Szükség tehát, hogy az enthymema 's a' példa olly dolgokat illessenek, mellyek legtöbbnyire másképp is lehetnek mint vagynak (t. i. a' példa mint inductio, 's az enthymema mint syllogismus), 's kevésből álljanak, gyakran még kevesebből mint az első nemű syllogismus. Ha t. i. belőlők már valami ismeretes, azt nem kell előhozni, mivel azt a' hallgató maga is hozzá gondolja. Ha p. o. Dorieus *) a' harcztételben győzött 's koszorút nyert, elég azt mondani, hogy Olympiában győzött; azt pedig, hogy az olympiai harcztételben koszorúzással van egybekötve, szükségtelen hozzá tenni, mivel ezt mindenki tudja. Minthogy pedig az általán fogva szükséges a' rhetorikai syllogismuszokban csak ritkán fordul elő (mert legtöbb dolgok, mellyekről vizsgálat tartatik 's ítélet mondatik, *másképp is lehetnek*; mivel a' tanácskozás 's az ítélet azokat tárgyalja, miket rendszerint cselekedni szoktunk 's ezek mind együl egyig illyeneműek, 's közöttök csaknem egy sincs általán fogva szükséges), 's minthogy az olly dolgokat, mellyek rendszerint, 's legtöbbnyire történnek vagy történhetnek, hozzájuk hasonlókból kell kö-

*) Dorieus, a' rhodusi Diagoras' fia, a' peloponnesusi háborúkor élt, Olympiában több ízben győzött 's az akkori politica viszonyokban is fontos szerepet játszott.

vetkeztetni, mint az általán fogva szükségest, az általán fogva szükségesből (mint az analyticából ezt is tudjuk), tehát kitetszik, hogy az enthymemák tárgya részint ugyan az általán fogva szükséges, de legnagyobb részint a' legtöbbszer történő. Az enthymemák t. i. valószínűből 's jelekből csináltatnak, 's azért e' kettőnek a' két felebb említettel egyezni kell. Valószínű t. i. az, mi legtöbbszer szokott történni (de nem feltétlenül, mint némelyek értelmezik, hanem csak az olyanban, mi másképp is lehet), azon tárgyhoz, melyre vonatkozva valószínűség talál helyet, olly arányban van, mint az általános a' különöshez. A' jelek pedig részint olly arányban vagynak, mint az egyes az általánoshoz, részint mint az általános a' különöshez. A' teljesen bizonyító jel ismertető-jelnek (tecmerionnak) neveztetik, a' nem teljesen bizonyító-nak nincs nemet különböztető neve. Teljesen bizonyító-nak nevezem azt, miből syllogismus *) készíttethetik; azért azon jel, melly illy tulajdonsággal bir, ismertető-jelnek vagy tecmerionnak neveztetik; mert ha valaki azt hiszi, hogy az általa állított nem czáfoltathatik meg, akkor ismertető jelet vagy czélhoz érést gondol mutatni, mintha a' dolog már el volna döntve; mert *τεχνα* a' régi nyelv szerint czélt jelent. A' jelek' azon nemére, melly olly arányban van mint az egyes az általá-

*) T. i. első alaku syllogismus, mert egyedül ez megczáfoltatlan. Így kell ezen szót utóbb is érteni, midőn az mondatik: mert nem készíttethetik belőle syllogismus.

noshoz, példa az, mintha valaki annak, hogy a' bölcsek igazságszeretők, ismertető-jeléül azt hozná fel, hogy Socrates bölcs és igazságszerető volt. Ez ugyan jel, de megczáfолható, ha szintén az állítás igaz is, mert ezen jeltől nem készülhet syllogismus. Mikor ellenben valakinek lázban szenvedését betegsége' ismertető-jelének mondanók, vagy valamely asszonyi személy' tejelését szülése' ismertető-jelének állítanók: ez teljesen bizonyító volna, 's egyedül a' jelek' ezen nemes csallatlan, mert egyedül ezt nem lehet megczáfолni, mennyiben igaz. A' jel pedig akkor volna olly arányban, mint az általános a' különöshöz, ha valaki annak, hogy valaki lázban szenved, jeléül azt hozná fel, hogy az rövid lélekzetű. De ezt is meg lehet czáfолni még akkor is, ha igaz; mert láz nélkül is lehet valaki nehéz és rövid lélekzetű. Ezzel bevégeztük értekezésünket arról, mi legyen valószínű, 's mi jel és mi ismertető-jel, és mikép különböznek ezek egymástól; azonban ezen dolgokról 's annak okáról, miért legyen egyik alkalmas, másik alkalmatlan a' syllogismus-csinálásra, bővebb felvilágosítást adtunk az analyticában. Az is el van már mondva, hogy a' példa inductio, és hogy melly dolgokkal foglalkodik az inductio. Ez nem olly arányban van mint rész az egészhez, sem nem mint egész a' részhez, sem nem mint egész az egészhez, hanem mint rész a' részhez, mint hasonló a' hasonlóhoz, ha mind kettő egyenemű 's egyik ismeretesebb mint a' másik. Ha p. o. azt állítjuk, hogy Dionysius zsarnokságra törekedett*),

*) Az idősbik Dionysius a' syracusai ismeretes zsarnok, eleintén a' nép' pártját védelmezte a' főrendek ellen.

mivel testőrzőket kívánt, 's ezt azzal erősítjük, mint-hogy Pisistratus is zsarnokságra törekedvén testőrzőket kívánt, 's mikor azokat nyert zsarnokká lett : úgy hasonlókép Theagenes Megarában, 's minden egyebek is, kikről ez tudatik : akkor ezek példákúl használtathatnak Dionysiusra nevezve, kiről még nem tudatik, ha azon czélból kíván-e testőrzőket. Mind ezek pedig ezen egyáltalános állítás alá tartoznak, hogy ki zsarnokságra törekszik az testőrzőket kíván. E' szerint tehát elő van adva, miből készülnek a' meggyőzőknek látszó bizonyítások. Az enthymemák között pedig nagy és csaknem minden rhetorok által észrevétlenül maradt különbség van, melly a' syllogismusok' dialecticai használásában is mutatkozik. Azok közül t. i. né-mel melyek a' syllogismusoknak valamint dialecticai úgy rhetorikai alakulásán alapulnak; mások pedig más, részint rendszerbe vett, részint rendszerbe nem vett mesterségeken 's elmebeli tehetségeken. Azért ezek a' hallgatók által nem értetnek meg, 's melly szónokok ezekkel kelleténél inkább élnek, azok mesterségök' határán túl lépnek. De ez világosabb lesz, ha bővebben megmagyarázom. Dialecticai és rhetorikai syllogismusok-

Mint-hogy azt hirtelte, hogy a' fő emberek őtet azért, hogy a' népnek kedvez, meg akarják ölni, engedelmet nyert testőrző sereget tartani, mellynek segítségével azután határtalan hatalmú uralkodóvá lett. Ezen czélját Aristoteles' véleménye szerint előre lehetett látni, 's Pisistratus' és Theagenes' példáiból lehetett volna okot venni szándékának gyanítására.

nak t. i. azokat nevezem, mellyeket bizonyító eszközre viszünk vissza. Illyenek pedig azok, mellyek általánosan, az igaznak, a' természetnek, a' politicának tárgyait és sok egyéb különböző nemű tárgyakra alkalmazhatók; mint p. o. a' többnek és kevesebbnek, a' nagyobbak és kisebbek bizonyító okfeje; mert ebből szintén úgy lehet az igazra, mint a' természetre 's minden egyébre nézve, habár különböző nemű, következtetést vagy enthymemát csinálni. Továbbá vannak különös bizonyító okfők *), mellyek valamelly meghatározott nemű tárgyak' elveiből támadnak, mint p. o. vagynak a' természettudománynak olly elvei, mellyekből az erkölcs-tudományra nézve syllogismus vagy enthymema nem formáltathatik, 's másfelül az erkölcs-tudománynak olly elvei, mellyekből a' természettudományra nézve nem formáltathatik enthymema, 's így van a' dolog mindenekben. Az első rendbeliek az ismeretek' egy nemében sem adhatnak oktatást, mert nincs bizonyos tárgyak; a' második rendbeliek pedig, mennél gondosabban választatnak az alapfeltételek, annál inkább észrevétlenül eltérnek a' dialecticától és rhetoricától más tudomány' körébe; mert ha valaki elvekre terjeszkedik ki beszédjében, akkor már nem a' dialectica' és rhetorica' tudományát adja elő, hanem azt, mellynek elveivel foglalkodik. Az enthymemák nagy részint a' különös és sajátoságos nemekből

*) Az okfők ollyan általános tételek, mellyeknek a' mindenkori tárgyakra alkalmazása által bizonyító okokat lehet találni.

vétetnek; 's az általánosakból kevés vétetik. Valamint tehát a' topicában, úgy itt is meg kell különböztetni az enthymemák' fajait, 's azon bizonyító okfőket, melyekből ezek vétetnek. Fajukon pedig értem az egyes tárgyakra szorítkozó tulajdonképi bizonyító tételeket; bizonyító okfőkön pedig azokat, melyek minden tárgyakra közönségesen alkalmaztathatnak. Először a' fajokról szóljunk, mindenek előtt pedig az ékesszólás' nemeit vizsgáljuk, hogy miután azokat elszámálalandjuk 's felosztandjuk, mindenikre nézve magunknak elemeket 's elveket képezhessünk.

HARMADIK RÉSZ.

Az ékesszólásnak három nemei vagynak, mert a' hallgatók is ennyifélék. Háromféle tartozik t. i. a' szónoklathoz : a' szónok, ki szól, a' tárgy, mellyről az szól, 's az kihez szól : 's a' czél az utóbb említett, t. i. a' hallgató. A' hallgatónak szükségkép vagy csupán figyelmezőnek, vagy birónak kell lenni, 's birónak vagy a' multak, vagy a' jövők felett. A' jövő felett biráskodó p. o. a' polgár mint a' nép-gyűlés' tagja, a' mult felett a' biró, a' mesterség felett az, ki hallgatás végett van jelen. Azért a' szónoklatoknak is három osztálybelieknek kell lenni, vagy tanácskozásiaknak, vagy törvénykezésieknek, vagy kitüntetésieknek. A' tanácskozás részint javasló, részint ellenző; mert e' kettő közül egyik mindenkor történik, akár egyes' számára tanácsoltassék valami, akár a' néphez intéztessék a' beszéd. A' törvénykezésiben az egyik fél vádoló, a' má-

sik védelmező, mert e' kettő közül valamelyiket kell a' felelősknek tenni. A' kitüntetési szónoklásnak tárgya vagy dicséret vagy gáncsolás. Ezen különböző nemek közül pedig mindeniknek saját ideje van. A' tanácsolóé a' jövő, mert a' tanácsadás jövődőt tárgyz vagy javasolva, vagy ellenezve; a' törvénykezésié a' mult, mert a' történt felett tart az egyik rész vádolást, a' másik védelmezést; a' kitüntetésié leginkább ugyan a' jelen (mert mindenkor a' létező iránt van a' dicséret vagy gáncsolás); de gyakran multak is említetnek és jövődők is. A' czél mindenik osztálynál különböző, a' háromnak három czélja van : a' tanácskozóé haszon és kár; mert ha javasol, akkor jobbat tanácsol, 's ha ellenez, rosszabbnak tartja azt, a' mit ellenez, 's a' többit, az igazat vagy nem igazat, a' tisztességet vagy rútat csak melleleg tárgyzazza; a' törvénykezésié az igazságos vagy igazságtalan, 's a' többi itt is csak melleleg érintetik. A' dicsérőé vagy gáncsolóé a' dicséretes és a' rút; a' többit az is csak hozzáadáskép tárgyzazza. Hogy mindenik osztálynak az itt említett czélja van, az abból tetszik ki, mivel egyéb dolgok felett bizonyos esetekben nem ellenkeznek, p. o. a' törvénykezési szónok a' felett nem, hogy valami történt, vagy hogy valami kárt tett; ellenben hogy maga igazságtalanul cselekedett volna, azt sohasem vallja meg, mert ha megvallaná nem lenne szükség ítéletre. Hasonlókép a' tanácskozó szónokok is egyéb dolgokat gyakran hallgatással elmellőznek, de hogy magok haszontalan dolgokat javasolnának vagy hasznosakat elleneznének, azt meg nem vallják; azzal ellenben, ha az állít-

tatik is, hogy nem igazságtalanság a' szomszéd, habár ártatlan nemzetet meghódoltatni, semmit sem törődnek. Úgy szintén a' dicsérő vagy gáncsoló szónok nem néz arra, ha valaki hasznos vagy káros dolgot tett-e, hanem inkább gyakran dicséret' tárgyává teszi, hogy saját haszna' feláldozásával valami jeles dolgot vitt véghez, mint p. o. Achilles dicsértetik azért, hogy barátjának Patroclusnak a' harczban segített, noha tudta, hogy meg kell halnia, holott élhetett volna. Reá nézve az illy halál jelesebb cselekedet volt, ha szintén az élet hasznos lett volna is.

A' mondottakból világos, hogy a' szónoknak szükség van ezen dolgokban bizonyító okokra, mivel a' tecmerionok valószínűségek, 's a' jelek szónoki bizonyító okok. Mert a' syllogismus mindenkor bizonyító okokból készül, az enthymema pedig, az említett nemű bizonyító okokból készített syllogismus. Minthogy pedig csak a' lehetségesek vitethetnek véghez 's a' lehetetlenek sem soha nem vitethettek, sem jövőendőben soha nem vitethetnek véghez, 's minthogy azok, melyek véghez nem vitettek, nem is történtek, 's a' soha nem történők jövőendőben sem fognak történni, azért mind a' tanácskozási, mind a' törvénykezési, mind a' kitüntetési szónoknak szükséges a' lehetségesről 's lehetetlenről 's arról is szóló bizonyító okokat feles számmal bírni, ha történendik-e valami vagy nem. Azonkívül pedig, minthogy mind a' dicsérők, mind a' gáncsolók, mind a' tanácslók, mind az ellenzők, mind a' vádolók, mind a' védelmezők a' dolgoknak részint külön vizsgálása, részint ellenkezővel összehasonlítása

által nem csak a' most említetteket igyekeznek megbizonyítani, hanem azt is, hogy a' dolog nagy vagy kicsiny, jó vagy rossz, tisztességes vagy rút, igazságos vagy igazságtalan; azért szembetünő, hogy a' nagyról és kicsinyről, 's nagyobbbról és kisebbről is kell mind általánosan, mind külön-külön bizonyító okokat tudni, p. o. mi legyen nagyobb vagy kisebb jó, igazság vagy igazságtalanság, 's így hasonlókép egyéb dolgok iránt is. Ezzel elő van adva, mikre szükséges bizonyító okokat tudni. Most már mindenik osztályra nézve külön kell megvizsgálnunk, melly tárgyakról legyen tanácskozási, mikről kimutatási vagy kitüntetési, és törvénykezési szónoklat.

NEGYEDIK RÉSZ.

Először azt kell fontolóra vennünk, millyen jóról vagy rosszról *) ád tanácsot a' tanácskozó, minthogy nem ád mindenekről, hanem csak olyan dolgokról, mellyek történhetnek is nem is. Ellenben olyanokról, mellyek szükségkép vagynak vagy lesznek, vagy melyeknek történni lehetetlen, nem tartatik tanácskozás. De még az olyanokról sem mindenekről, mellyek lehetségesek; mert vagynak bizonyos a' természettől 's a' szerencsétől függő 's birtokunkba jutható vagy nem jutható jók, mellyekről tanácskozni haszontalan. Hanem természet szerint tanácskozás' tárgyai olly dol-

*) A' jón és rosszon Aristoteles a' hasznost és károst is érti.

gok, melyek természetöknél fogva hozzánk tartoznak 's melyeknek létele tőlünk függ; mert csak addig terjeszkedik gondolkodásunk, míg látjuk, hogy valaminek általunk történése lehetséges vagy lehetetlen. Mindent, mi tanácskozás' tárgya lehet, egyenként előszámlálni 's osztályozni 's reá a' valóságot vizsgálni ez uttal nem szükséges, mivel ez nem a' rhetorica', hanem tudományosabb 's mélyebb értekezés' tárgya, 's mivel különben is már igen sok adatott a' rhetoricához a' tulajdonképi tudományos vizsgálódás' köréből. Mert igaz, mit feljebb mondtunk, hogy a' rhetorica az analyticiából és az erkölcstudomány' politicali részéből van összetéve, és, hogy hasonlít részint a' dialecticához, részint a' sophistai szónokláshoz. Mennél inkább próbáljuk pedig a' dialecticát és a' rhetoricát nem csupán ügyességeknek nézni, hanem tulajdonképi tudományokká *) alakítani, annál inkább elrontjuk tudtunk nélkül természetöket az által, hogy köröket elcseréljük 's beszéd' mesterségéből bizonyos tárgyak' tudományává változtatjuk. Mindazáltal itt is szóljunk rólok, mennyiben a' dologról szólni hasznos, az alaposabb vizsgálást a' politicali tudománynak engedvén által.

A' tanácskozások 's a' tanácsadó szónokok főkép a' következő öt dolgokat tárgyazzák : a' pénzügyet, a' háborút és békét, az ország' védelmezését, a' bevi-

*) Mit értsen Aristoteles a' tulajdonképi tudományokon, kitetszik az utóbb következőből, t. i. valamelly meghatározott dologbeli tárgynak tudományos előadását, ellentétben valamelly ügyességre tanítással.

telt és kivitelt, és a' törvényhozást. Ki az ország' gazdaságáról akar tanácskozni, annak szükség' tudnia az ország' jövedelmeit, miből és mennyiből állanak azok, hogy a' hiány, ha van, kipótoltassék, 's a' kevés szaporíttassék. Továbbá tudnia kell az ország' költségeit, hogy a' feleslegesek megszüntetessenek, 's az igen nagyok kevesíttessenek; mert nem csak a' birtokban' létezőnek szaporítása, hanem a' költség' kevesítése is gazdagít. Ezt pedig nem csak a' honi tapasztalásból kell tudnia, hanem szükség a' másoknál e' részben történeteket is ösmernie, hogy tanácsot adhasson. A' háborúra és békére nézve pedig szükséges' tudnia az ország' hadi erejét, mennyi erővel bír, 's mennyivel bírhatna, 's miből áll a' birtokában létező, 's mit lehetne még hozzáadni; azonkívül azt is, melly háborúkat, 's melly szerencsével viselt már a' nemzet; 's ezt nem csak saját hazájáról, hanem a' szomszéd nemzetekről, vagy azokról is, kikkel hihetőleg háború támad; hogy a' hatalmasabbakkal a' béke fentartassék, az erőtlenebbekre nézve pedig hatalmában legyen hadakozni. Továbbá a' hadi erőre nézve szükséges tudnia, ha hasonló-e az ellenségéhez vagy nem; mert ettől is függ a' veszteség vagy nyereség. 'S e' végre is nem csak a' saját hazájában, hanem más országokban folytatott háborúk' kimenetelét is kell vizsgálnia, mert egyenlő okok rendszerint egyenlő fogatúak. Továbbá az ország' védelmezését illetőleg nem kell tudatlannak lenni abban, mint védelmeztessék, hanem tudnia kell, mennyiből áll az a' végre rendelt katonaság, millyen fegyverei vagynak, 's millyenek az erősségek (ezt pe-

dig lehetetlen annak tudni, ki az országot nem ismeri); hogy a' katonaság, ha a' védelmezésre kevés, megszaporríttassék, és ha fölös, kevesíttessék, 's hogy a' legalkalmasabb erősségek őriztessenek. Továbbá az élelmezésre nézve szükséges tudnia, mennyi kél el az országban, mi terem abban 's mi vitetik máshonnan be; melly országokra nézve szükséges a' kivitel és bevitel, hogy azokkal szerződések tétethessenek. Mert két rendbeliek' neheztelésétől kell polgártársainkat őrizni: a' hatalmasabbakétól és azokétól, kiknek az élelmezésre nézve hasznokat lehet venni. Az ország' bátorságára nézve mindenről, mi itt említettett, ismeretekkel kell birni, de a' törvényhozáshoz értés sem legcsekélyebb dolog; mert a' törvényekben van az országnak boldogsága. 'S azért tudni kell, hányféle neme van a' kormányzásnak, 's mi hasznos mindeniknek, 's mi rontja azt el vagy magában, vagy mi árt neki kívülről. Azt mondom, hogy a' benne lakók által is elrontatik, mivel a' legjobb kormányt kivéve minden egyebek mind a' nagy engedékenység, mind a' nagy keménység által elrontatnak. Így p. o. a' népkormányzás nem csak, ha nagyon engedelkeny, olly erőtlenné lesz, hogy végre oligarchiáva válik, hanem ha igen kemény is; valamint a' horgas és lapos orr, nem csak ha ezen formájok kevesíttetik, középszerűvé lesz, hanem ha vagy igen horgas vagy igen lapossá válik, olly állapotra is jut, hogy alig tartathatik orrnak.

A' törvényhozásra nézve pedig hasznos, hogy ne csak azt tudjuk, mellyik kormányzásforma legyen a' multak' vizsgálása szerint üdvös, hanem azt is, mellyek

külföldön vagynak és millyenek millyen emberekhez illők. Ebből látható, hogy az utazás a' törvényhozásra nézve hasznos, mert az által a' nemzetek' törvényeit megismerhetjük, a' political tanácskozásra nézve pedig hasonlókép hasznos a' történetirók' olvasása; mind-ezek azonban nem a' rhetoricába, hanem a' politicába tartoznak. Ebből áll leginkább az, mit a' tanácsadó szónoknak tudni kell. Arról pedig honnét kelljen az előadásban mind ezekre, mind egyebekre nézve javaslat vagy ellenzést meríteni, most fogunk szólni.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Minden egyesnek 's minden társulatnak is van bizonyos czélja, mellyre nézve mindent választ vagy kerül; 's ez általában szólva a' boldogság 's ennek részei. Azért példa' kedvéért lássuk, mi magában véve a' boldogság 's mikből állanak részei; mert arról 's a' hozzátartozókról, vagy a' vele ellenkezőkről tartatnak minden javaslatok 's ellenzések, mivel azokat, mik azt vagy valamelly részét szerzik, vagy kevesebből nagyobbá teszik, cselekednünk, azokat pedig, mellyek azt rontják vagy gátolják, vagy vele ellenkezőt okoznak, kerülnünk szükséges. Legyen tehát boldogság *) az

*) Aristoteles itt a' boldogság' legszokottabb értelmezéseit előadja; nem gondolván azzal, ha helyesek-e azok vagy helytelenek. Czélja az, hogy közölök válaszsza a' szónok azt, a' mellyik tárgyához legjobban illik vagy hallgatói előtt legelőbb jóváhagyást talál. Így jár el a' dologban a' jónak, tisztességesnek stb fogalmaira nézve is.

erénynyel együtt járó jó állapot, vagy a' maga sorsával meglegedés, vagy a' bátorsággal párosult kellemes élet, vagy az értéknek 's testi jó tulajdonoknak birása, 's ezek' szerezhethése és megtarthatása : mert ilyen állapotokat mindenki boldogságnak tart. 'S ha ilyen a' boldogság, úgy annak részei szükségkép a' nemes származás, sokak és jók' barátsága, gazdagság, jó és sok gyermekek' birása, nyugalmas öregség; 's ezeken kívül a' testi jelességek, p. o. az egészség, szépség, erő, nagyság, vivői ügyesség; jó hír, kedvező szerencse, az erény (vagy ennek részei: a' bölcsesség, vitézség, igazság, mértékletesség), mert úgy tud a' maga sorsával mindenki legjobban meglegedni, ha mind a' magában, mind a' kívülre létezhetők jók nála megvannak; mivel ezeken kívül egyéb jók nincsenek. Magában az emberben létezhetnek részint lélekre, részint testre tartozó jók; magánkívül pedig a' nemes származás, a' barátok, az érték 's a' becsület. Vélekedésünk szerint még ezekhez kell járulni a' politicalai hatalomnak és a' szerencsés körülményeknek; mert az élet úgy legbátorságosabb. Ezek közül is mindeniket vizsgáljuk meg, miben álljon. Nemes származással bir valamelly nemzet vagy város, ha a' lakosok az országban eredetiek vagy tőszyökeres nemzetségek, ha első őseik híresek, ha azoktól sok jelesek 's velök vetélkedők származtak; az egyesekre nézve pedig a' nemesség vagy a' férfiatól vagy az asszonyoktól származik 's abban áll, ha mind a' két részről törvényes eredet létezik, 's ha, mint az országoknál, az első ősök vagy erényekért, vagy gazdagsá-

gokért, vagy egyéb nagy becsű dologért tekintetben voltak, 's a' család sok híres embereket, férfiakat, asszonyokat, ifjakat, öregeket számlálhat magában. A' jó és számos maradékon mit kelljen érteni, mindenki tudja. Az ország pedig jó nemzedékkel bír, ha az ifjuság jó és számos. Jó pedig a' testi jelességekre nézve, nagyság, szépség, erősség 's testi gyakorlásokbani ügyesség, a' lelki jelességekre nézve magán uralkodni tudás 's vitézség által. Egyes ember' növendékeinek jó sorsa abban áll, ha mind férfi mind leány gyermekei számosak és jók. Az asszonyi nem' jelessége a' testre nézve szép és nagy termet, a' lélekre nézve mértékletesség 's illendőséggel együtt járó szorgalmasság. Hasonlóképen pedig mind egyes háznál, mind országnál azt kell tekinteni, hogy az említett jelességek egyaránt feltaláltassanak mind a' férfiakban mind az asszonyokban; mert hol az asszonyi nemnek roszul van dolga, mint a' Lacedaemonbelieknél *), ott csaknem félig boldogtalan a' nemzet. A' gazdagság' részei a' pénz, sok szántóföld, terjedelmes fekvő jószág; 's ezen kívül mindenféle házi eszközök, marhák 's rabszolgák, mellyek számokkal, nagyságokkal, szépségökkel szembetünők, 's mind ezek bátorságosak, illedelmesek és hasznosak legyenek. A' haszon inkább a' vagyonosodásra, az illedelem inkább az élvezésre tartozik. Va-

*) A' lacedaemoni asszonyok olly hírben voltak, hogy a' tiszta étellel keveset gondoltak, különösen szemérmelenséggel, henyélésre hajlandósággal 's a' politikai dolgokba illetlenül avatkozással vádoltattak.

gyonosodásnak nevezem azt, a' mi jövedelmet ad, élvezést szerzőnek pedig azt, a' mi a' vele élésen kívül semmi említést érdemlő nyereséget nem ad. A' teljes bátorság abban áll, ha olly helyen 's olly körülmények között birunk, hogy birtokunkat tetszésünk szerint használhatjuk. Egész tulajdoni jogunk akkor van, ha birtokunkat szabadon elidegeníthetjük, 's elidegenítésnek nevezem az elajándékozást és eladást. Általában véve a' gazdagság inkább a' vele élésben, mint a' bírásban áll, mert az illy dolgoknak használása és élvezése teszi a' gazdagságot. Jó hire annak van, ki mindenektől becsületes embernek tartatik, vagy valamit ollyat bir, mit vagy mindenek, vagy minden jók és okosok kívánnak. A' tisztelet annak kijelentése, hogy valaki hasznos és érdemes embernek tartatik; 's igazságosan és leginkább azok tiszteltetnek, kik mások iránt hasznosak és jóltévők; mindazáltal az is tiszteltetik, kinek hatalmában van jót tenni. A' jótevés pedig vagy az élet' megtartása, vagy az élet' megtartásához szükséges dolgok, vagy a' gazdagság, vagy egyéb jók iránt mutatja ki magát, mellyeket vagy általában, vagy valamely helyen, vagy időben nem könnyű megszerezni. Mert némelly ember csekélységnek látszó dolgokért is tiszteltetik; de ezt másokkali bánásmódja 's a' körülmények okozzák. A' tisztelet' ismertető jelenségei ezek : áldozatok, emlékiratok, versben vagy vers nélkül, jutalomadás, szentelt helyek, elnöki jog, szobrok, ország' költségén élelmeztetés, továbbá az ázsiai szokások : p. o. az arczra borulás, vagy a' felkelés 's helyből elmenés, 's a' különféle nemzeteknél külön-

félékép divatozó nagy becsű ajándékok ¹⁾. Mert az ajándék, valamelly birtoknak odaadása 's tiszteltetés' jele; azért azt mind a' pénz-, mind a' becsület- kedvelők ohajtják. Mert mind a' kettőre nézve magában foglalja azt, mit ezek kívánnak, mivel az birtok is, mellyre a' pénzkedvelő, 's tiszteltetés is, mire a' tiszteltkedvelő vágy. A' test' fő jelessége az egészség, 's olly egészség, melly szerint testünk' használása mellett betegség nélkül maradunk. Mert sokan, mint Herodicusról ²⁾ mondatik, úgy egészségesek, hogy őket egészségökért senki boldogoknak nem tarthatja; mivel minden vagy csaknem minden emberi élvezések' nélkülözése mellett egészségesek. A' szépség az életkorokra nézve különböző. Az ifjú' szépsége abban áll, ha teste erőltetést kívánó munkára, futásra, birkozásra alkalmas, 's

1) Az itt előszámlált megtiszteltetések közül itt némely-lyeket magyarázni nem felesleges. Ünnepek és áldozatok nem csak az istenek, hanem igen érdemes és jeles emberek' számára is voltak rendelve; sőt az ilyen emberek' számára bizonyos helyek és nyilvános épületek is szenteltettek. Az ország' költségén mint tudva van a' prytaneumban nem csak a' prytanok, hanem olympiai győzők 's egyéb érdemes polgárok is tápláltattak. A' letérdeplés és az utból kitérés által a' perzsák szokták királyaikat megtisztelni.

2) Herodicos, ki a' testi gyakorlásokkal legelőször foglalta össze az orvoslás' tudományát, gyógyíthatatlan nyavalyában szenvedett, mégis szoros életrend' követése által 's rendes testi mozgás által nagy vénséget ért.

egyszersmind, ha azt nézni is kellemes. Azért a' pentathlosok legszebbek, mivel mind az erőmutatásra, mind a' gyorsaságra egyaránt alkalmasok. A' teljes férfikor' szépsége az, ha a' hadi munkákra ügyes, 's ha külseje kellemes 's egyszersmind félelmet gerjesztő is. A' vén ember' szépsége az, ha a' szükséges munkákra tehetséggel bír fájdalom nélkül, minthogy az öregség' bajai közül egy sem nyomorgatja. Az erő olly tehetőség, melly szerint valamit tetszésünk szerint mozgatni tudunk; ezt pedig vagy huzással, vagy taszítással, vagy felemeléssel, vagy lenyomással, vagy összeszorítással szükség tenni tudunk, úgy, hogy vagy mindezekre, vagy ezek közül némelyekre nézve erősek legyünk. Testi nagysággal az jeleskedik, ki hosszúsággal, vastagsággal 's szélességgel sokakat felülhalad a' nélkül, hogy mozgásai ezen felülhaladás miatt késedelmesebbek lennének. A' test' viaskodási jelessége nagyságban, erőben és gyorsaságban áll (mert a' gyors is erős); ki lábait gyorsan hányni 's messzire mozgatni tudja, pályafutó; ki összeszorítani, szorítva tartani tud, küzdő; ki ütéssel döfni tud, öklöző; ki mind a' két utolsóban ügyességgel bír, pancratiasta; ki pedig ezeknek mindnyájában, az pentathlosz. Szerencsés vénség az öregeedésnek későn 's fájdalom nélkül beállása; mert nem lehet azt annak mondani, ha nagyon hamar öregülünk, 's akkor sem ha lassanként, de fájdalommal. A' vénség pedig a' testi jó tulajdonságoknak 's szerencsés környülményeknek következménye. Mert ki betegség nélkül nem él 's nem is erős, az nem lehet nyugtalanság és fájdalom nélkül sem hosszú életű, 's még

kevesebbé a' szerencse' kedvezése nélkül. Lehetséges pedig erősség nélkül is sokáig élni. De ilyeneknek pontosabb fejtegetése nem ide tartozik. Sokak és jók' barátsága mi legyen, azt nem lehet nem tudni, ha a' baráti nevet úgy értelmezzük, hogy barátunk az, ki mit nekünk jónak tart, azt kedvünkért tenni igyekezik. Ki sok illyekkel bir, annak sok baráti, 's ki sok jó indulatuakkal, annak sok jó baráti vagynak. Kedvező körülmények akkor vannak, ha a' szerencsétől függő jók mindnyájan, vagy legtöbben, vagy a' legnagyobbak, birtokunkban vagynak. A' szerencse néha olly jókkal áld meg, mellyeket a' mesterség is megadhat, de sok olyanokkal is, mellyeket a' mesterség nem adhat; illyenek p. o. a' természetből származók. Sőt némel melyek a' természettel ellenkezők is lehetnek; mint p. o. az egészség mesterség' munkája lehet, ellenben a' szépség és nagyság csak a' természeté. Szerencse' javai általában azok, mellyek irigyeltetnek. A' szerencse' javai azok is, mellyek történetesen lesznek, p. o. ha egy testvér szép, a' többiek rútak, vagy ha a' többi testvérek a' kincset nem találták meg, egy pedig megtalálta, vagy ha valakit a' nyíl nem ért szomszédját pedig megölte, vagy ha az, ki mindig valamelly úton szokott járni, az most nem ment azon 's a' többiek, kik rajta ez egyszer mentek, megölettek; mert mind ezek véletlen szerencse' javainak látszanak lenni. Az erényt, mellynek a' dicsérő szónoklatokban legsajtabb helye van, akkor fogjuk vizsgálni, mikor a' dicsérétről lesz szó. Mikre kell tehát mint olyan dolgokra, mellyek vagy léteznek, vagy jövőben létezni fognak,

azoknak nézni, kik valamit javasolni vagy ellenezni akarnak, a' mondottakból kitetszik; mert az ezekkel ellenkezőkre szükséges néznie.

HATODIK RÉSZ.

Minthogy a' tanácsadó szónok' czélja a' hasznos, 's tanácskozás nem a' létező czél, hanem az ahhoz vezető eszközök fölött tartatik, 's minthogy ezek a' hasznos cselekvésekben állanak 's a' mi hasznos, az jó; azért képzeteket kell a' jóról és hasznosról formálnunk. Legyen tehát jó az, mi magáért óhajtandó; minek kedviért valamit választunk, mire mindenki vágy vagy mindenek vágyanak, kiknek érző-tehetségek vagy okosságok van, vagy vágyának ha okosságok lenne; mit a' dologhoz értés mindenkinek javasol, az minden dologra nézve jó; minek birtokában valaki magát jól és megnyugtatta érzi, mi egyedül magában megelégtető, mi illyent munkáló vagy oltalmazó erővel bír, minek illyen következményei vannak, 's az ezekkel ellenkező dolgokat gátolni vagy semmivé tenni képes. A' következmény pedig kétféle, vagy azon egy időbeli, vagy későbbi, mint a' tudás későbbi következménye a' tanulásnak, 's az élet egy időbeli következése az egészséges lételnek. A' munkáló erők háromfélék *). E-

*) Aristoteles ezt akarja mondani: másnak oka három-félekép lehet valami, vagy a' szükségkép munkáló ok, mint az egészséges létel egészséget munkál; vagy együtt munkáló ok, mint az étel és ital együtt mun-

lőször: némelyek úgy hatnak mint az egészséges létel az egészségre; mások mint az eledel az egészségre; ismét egyebek, mint a' testi gyakorlás, melly rendszerint egészséget eszközöl. Ha ezek igazak, tehát a' jónak nyerése szükségképen jó; valamint a' rosztól megmenekülés is, mert az egyikből az, hogy a' rosz megszűnik azon egy időben, a' másikkól az, hogy jót nyerünk, későbbben következik. A' kisebb jó helyett nagyobbban nyerése, 's a' nagyobb rosz helyett kisebbnek létele is jó; mert mennyivel a' nagyobb a' kisebbet felülmúlja, annyival nagyobb az első esetben a' nyeres, a' másiban a' menekülés. Az erények is szükségképen jók; mert azok által az erényesek jó állapotban vagynak, 's az erények a' jóra nézve munkáló és cselekvő erővel birnak. De mindenik erényről, mellyik, mi és millyen legyen, külön kell szólnunk. Az öröm is szükségkép jó, mert azt minden élő állatok természetök szerint kívánják, azért a' kellemeseknek és tisztességeseknek is jóknak kell lenni, mert amazok örömet szülnek, a' tisztességesek pedig részint kellemesek, részint magokban választandók. Hogy pedig részletesen szóljunk, szükségkép jók a' következők: A' boldogság, mert magában választásra méltó, maga magának elegendő 's annak kedvéért sok egyebet is választunk. Az igazság, vitézség, mértékletesség, nagy-

kálnak az egészség' fentartatása végett; vagy a' körülmények között munkáló ok, mint p. o. testi gyakorlások bizonyos körülményekben előmozdítják az egészséget.

lelkiség, a' gondolkozásnak 's életmódnak nagyszerűsége, 's egyéb efféle tulajdonságok, mert ezek a' lélek' erényei. Az egészség, szépség 's egyéb effélék; mert ezek a' test' jelességei és sokféle jót munkálnak, mint p. o. az egészség örömet és életet. Azért ezek legjobbaknak is látszanak lenni, mivel két olyan dolognak, mit legtöbbben leginkább becsülnek, az örömnék és életnek okai. A' gazdagság*), mert az birtoki erény, és sokfélét eszközölhet. A' barát és barátság, mert a' a' barát magában választandó jó, és sokfélét eszközöl. A' becsület 's jó hír, mert gyönyörködtetők és sokfélét munkálnak, 's többnyire olyan dolgok' lételét eszközölnék, mellyekért az emberek becsültetnek. A' beszélés és cselekvés' tehetsége; mert mind ezek hasonló jókat munkálnak. Azonkívül a' szerencsés természeti idom, az emlékező-tehetség, tanulási könnyűség, éles ész 's minden efféle; mert ezen tehetségek képesek jókat eszközölni, 's hasonlókép minden tudományok és mesterségek is. Az élet, mert habár belőle semmi jó nem következne is, már magában is választandó. Az igazság, mert a' köztársaságra nézve hasznos. Ezek körülbelül azon dolgok, mellyek jóknak ismertetnek. Hol kétség forog fen, ott következtetések csináltatnak, illy formán : minek ellenkezője rossz, az jó. Hasonló-

*) Miért nevezi Aristoteles a' gazdagságot erénynek, azt abból lehet megmagyarázni, mivel az előbbi részben azt mondta, hogy a' vagyonosság inkább annak haszonra fordításában, mint csupán birásában áll. E' szerint csak azt kellene gazdagnak nevezni, ki sokkal bír, 's azt egyszersmind jól is tudja használni.

képen minek ellenkezője az ellenségnek haszon; p. o. ha az ellenségnek a' gyávákkal hadakozás igen hasznos, világos, hogy polgártársaink' vitézségének igen hasznosnak kell lenni. Általában mit az ellenség kíván, vagy minek az örül, annak ellenkezője jónak látszik lenni; azért jól mondatott: Ennek örül méltán Priamus.

Mindazáltal ez nem mindenkor, hanem csak többnyire van így; mert azon egy dolog néha az ellenségnek is hasznos lehet, ezért szokás mondani, hogy a' szerencsétlenség az embereket összebékelteti, ha t. i. azon egy dolog mind a' két félnek árt. Továbbá jó az is, mi nem létezhetik feleslegesen, ellenben rossz, mi nagyobb mint lennie kell. Továbbá minek kedvéért sokat fáradtunk és nagy költséget tettünk; mert ez már jónak látszik lenni 's úgy nézetik, mint cél's még pedig, mint sokak célja; a' cél pedig jó, 's ezért mondatik:

Hagyni dicsóséget Priamusnak — ¹⁾
és

Szégyen volna, midőn sok időt itt töltünk.

Hasonlóképp ez a' példabeszéd: a' vizes korsó az ajtó előtt²⁾. 'S mit sokan ohajtanak, és miért harczolni méltónak tartanak; mert mit mindenek kívánnak, az jó, és ez a' szó: sokan, mindeneget látszik jelenteni.

¹⁾ Ez és a' következő példa az Ilias' második könyvéből, a' 160-dik és 297-dik versekből van véve. Aristoteles a' helyeket csak töredékesen hozá fel, mivel feltehetette, hogy olvasói Homér' munkáit ismerik.

²⁾ Ezen példabeszéd értelme ez: bosszúsággal járó veszteség az, ha a' vizes korsó, melyben a' víz messziről a' házig elvitetik, ott az ajtó előtt eltörik.

Továbbá mi dicsértetik, mert senki sem dicséri azt, mi nem jó. Továbbá, mit az ellenség és rossz emberek dicsérnek; mivel közös elismerés van ott, ha valamit még a' kárt vallók is dicsérnek (mert hihetőleg nem dicsérnek, ha a' dolog tagadhatlan nem volna); valamint azok rossz emberek, kiket még barátjaik is aláznak, 's jók azok, kiken ellenségeik gáncsolandót nem találnak. Azért a' corinthosiaiak gyalázásnak vették Simonidestől ezen verset:

Panaszt Corinthra Ilium nem mond ¹⁾.

Továbbá, mit vagy miket az okos vagy derék emberek vagy asszonyok közül valaki megkülönböztetett, mint p. o. Ulyssest Athenae ²⁾, Helenát Theseus, Alexandert az istennők, Achillest Homerus. Továbbá általában miket különböztetve választani kell; ilyenek pedig a' már említett dolgok, 's mi az ellenségre nézve rossz, a' barátira nézve pedig jó. Továbbá, mik lehetségesek, ezek pedig kétfélék, részint mik történhetnek, részint mik könnyen történnek; könnyűk pedig azok, mik vesződségünk nélkül, vagy rövid idő

¹⁾ Simonides' versét t. i. úgy magyarázták, mintha azt akarta volna mondani, hogy Ilium nem tulajdonította elpusztulását a' corinthusiaknak, következésképpen keveset tudott ezeknek vitézségéről mondani.

²⁾ Hogy Athenae Ulyssest minden hősofknél feljebb becsülte, az Homer' költeményeiből tudva van, valamint az is, hogy Homer Achillest az Iliás' középpontjává tette. A' második és harmadik példát Aristoteles Isocratesnek Helenára készített magasztaló beszédéből vette.

alatt történnek : mert a' nehéz, vagy a' vele járó vesződségben, vagy idő' hosszúságában áll. Továbbá, mi úgy van mint akarjuk; akarjuk pedig vagy azt, hogy a' rossz ne létezzék, vagy kisebb legyen, mint a' jó; ez utolsó eset akkor van, ha a' büntetés vagy nem vétezik előre észre, vagy csekély. Továbbá a' sajátunk; továbbá az, mi senkié sem; továbbá mi nálunk nagy bőségben létezik; mert ez által becsületünk nevededik. Továbbá, mi hozzánk illik, illik pedig az, mi származásunk 's hivatalunk szerint hozzánk tartozik. Továbbá, miből vélekedésünk szerint igen keveset birunk, még akkor is, ha csekélység; mert akkor sem kevesebbé kívánjuk azt megszerezni. Továbbá, mik könnyen végre hajtathatnak : mert mint könnyűek megtörténhetnek; könnyen végre pedig azok hajtathatnak, miket mindenek, vagy többen, vagy hasonló, vagy nálunknál alsóbb karban létezők végrehajtottak. Továbbá, mik barátinknak kellemesek vagy ellenségünknek gyűlölségesek. Továbbá, mire azok törekesznek, kiket csudálunk. Továbbá, mihez természeti hajlamunk van, 's miben tapasztalást szereztünk : mert úgy hiszszük, hogy azt könnyen végre hajthatjuk. Továbbá, mit egy rossz ember sem próbál tenni : mert az ilyen dolgok dicséretesek. Továbbá, miben azok, kik rá vágyanak, részesülnek; mert az ilyen dolog nem csak kellemesnek, hanem jobbnak is látszik lenni. Végre mit mindenki leginkább kíván, p. o. a' győzelmeket kívánók, hogy győzzenek, a' becsületszeretők, hogy gazdagodjanak, 's mások hasonló módon. A' jóra 's hasznosra nézve tehát illyesekből kell bizonyító okokat venni.

HETEDIK RÉSZ.

Mint hogy pedig sokszor mind a' kettő hasznosnak ismertetik, 's csak arról van a' versenygés, mellyik legyen jobb, azért már most a' nagyobb jóról és nagyobb haszonról kell szólni. Nevezzük tehát azt, mi annyi és valamivel több mint másik, felülmulónak, azt pedig, mi kevesebb, felülmultnak. A' nagyobb és több mindenkor a' kisebbel, 's a' nagy és jó, a' sok és kevés a' többek' nagyságával gondoltatik arányban, 's a' nagy felülmulónak, a' kicsiny felülmultnak mondatik. Mint hogy már azt nevezzük jónak, mi magáért és nem valami másért választandó, mire mindenek vágynak, mit mindenek, ha észszel 's okossággal birnának, választanának, mi valaminek munkálására 's megoltalmazására alkalmas, vagy olyanokat hoz magával, mikből illy dolgok következnek; az pedig (minek kedvéért valami történik, czél, czél pedig az, minek kedvéért más dolgok történnek), 's minthogy valakinek az jó, mi reá nézve illy tulajdonsággal bír, tehát az, mi egyesnél 's kevésnél több, az egyet és kevést hozzá számlálva, szükségképen nagyobb jó : mert felülmulója van, 's mi kevesebb az felülmult. 'S ha valamelly fajban a' legnagyobb a' másik fajbeli legnagyobbat felülmúlja, úgy az egyik faj is felülmúlja a' másikat, 's megfordítva, ha egyik faj a' másikat felülmúlja, úgy az egyik fajban legnagyobb is a' másik fajbeli legnagyobbat felülmúlja. Ha p. o. a' legnagyobb férfiú nagyobb a' legnagyobb asszonynál : akkor a' férfiak általában is nagyobbak az asszonyoknál ; 's ha a' férfiak általában nagyobbak, mint az asz-

szonyok : akkor a' legnagyobb férfi is nagyobb a' legnagyobb asszonynál, mert a' nemek 's az azokban létező legnagyobb egyedek egyenlő arányban vagynak egymáshoz; továbbá akkor is, ha az elsőből a' második következik, a' másodikból pedig az első nem következik*); 's a' következés történik vagy az összeköttetés, vagy a' másiktól közvetlen származás által, vagy a' fogalomnál fogva; mert a' következménynek bírása ekkor már a' másikban foglaltatik. Így p. o. az összeköttetés által, az élet következménye az egészséges lételnek, de nem az egészséges létel az életnek, továbbá a' származás által a' tudás következménye a' tapasztalásnak, 's a' fogalomnál fogva a' lopás következménye a' templomrablásnak; mert a' templomrabló hihetőleg lopást is követ el. 'S továbbá, mi valami nagyobb egyenlőnél nagyobb, annak a' nagyobbbnál is nagyobbnek kell lenni : mert a' nagyobbnak is szükségkép fölötte áll. Továbbá nagyobb jók azok, mik nagyobb jót képesek munkálni: mert ez általános tulajdonsága annak, mi nagyobb dolgokat munkálhat; hasonlókép az is, mi nek munkálata nagyobb; mert ha az egészségessé tevő inkább választandó, mint a' kellemes, tehát az egészség is nagyobb jó, mint a' kellemes érzés.

Továbbá, mi magában inkább választandó, az nagyobb jó annál, mi magáért nem választandó; p. o. az

*) Ezen előtéttelhez ezen utótételt : „akkor az első nagyobb“ hozzá kell érteni. Hasonló hozzáértés több esetekben is szükséges, minthogy Aristoteles igen szókiméló írásmóddal szokott élni.

erősség nagyobb jó, mint az orvosság : mert az utolsó nem magáért, az első pedig magáért választandó, 's ezt mondtuk jónak. Továbbá, ha cél az egyik, a' másik pedig nem : mert az első magáért, a' másik pedig másért kívántatik, p. o. a' testi gyakorlás azért, hogy a' test egészséges legyen. Továbbá, minek magánkívül más dolgokra kevesebb szüksége van, mert az magának elébb elegendő ; kisebb mértékben pedig akkor van szüksége, ha szüksége kevesebb 's könnyebben kielégíttethetik. Továbbá, ha valami a' másik nélkül nem létezik, vagy létezővé nem lehet, a' másik pedig az első nélkül lételt nyerhet. Mert a' nem szütkölködő elegendőbb magának, 's azért nagyobb jónak mutatkozik. Továbbá, mikor kezdet az egyik, a' másik nem, 's mikor ok az egyik a' másik nem, ez is ugyan azért : mert ok és kezdet nélkül semmi sem létezhetik, sem nem lehet. Továbbá két kezdetnél az nagyobb, minek nagyobb kezdete van, 's két oknál az, mi nagyobb okból származik. 'S megfordítva, két kezdetek közül az nagyobb, mi nagyobbnak kezdete, 's két okok közül az, mi nagyobbnak oka. E' szerint a' mondottakból világos, hogy valami mind a' kétfélekép nagyobbnak mutattathatik : mert ha kezdet az egyik 's a' másik nem, akkor az első nagyobbnak fog látszhatni, és szintén úgy, ha az egyik nem kezdet, a' másik pedig az : mert a' cél nagyobb 's még sem kezdet. Ezt értette Leodamas *). Ez Callistratost vádolván, azt mondotta,

*) Leodamas Isocrates' tanítványa, a' maga idejebeli legjelesebb szónokok közé tartozott 's követségekre is

hogy ki az igazságtalanságot tanácsolta, igazságtalanabb volt, mint ki azt véghez vitte, 's ellenben Chabrias ellen azt állította, hogy az, ki véghez vitte, igazságtalanabb volt, mint a' tanácsadó; mert a' tanács nem vitetett volna véghez, ha nem lett volna véghez vivő; mivel azért gondoltatik valami, hogy véghez vitessék. Továbbá mi ritkaság, az nagyobb jó, mint mi bőségben létezik; p. o. az arany a' vasnál, noha kevesebbé használható : mert birtoka fontosabb, mivel nehezebben szereztethetik meg. Más tekintetben a' bőséggel létező nagyobb jó, mint a' ritkább, mivel használhatósága nagyobb : mert a' sokszor alkalmaztatható felebb való a' kevésszer alkalmaztathatónál; azért mondatik, hogy legjobb a' víz *). 'S általában a' nehezebb a' könnyebbnél nagyobb jó : mivel ritkább. Más tekintetben pedig a' könnyebb a' nehezebbnél nagyobb jó : mert olyan, mint kívánjuk. Továbbá, minek az ellenkezője fontosabb 's minek nélkülözése érezhetőbb. Továbbá az erény nagyobb, mint mi nem erény, 's a' bűn nagyobb, mint a' nem bűn : mert az erény 's a' bűn célok, a' másíkok pedig nem azok. Továbbá, minek tisztésegesebb vagy rútabb következményei vannak, azok nagyobbak. Továbbá, hol a' jó vagy rossz tulajdonságok nagyobbak, ott azoknak okozatai is nagyobbak, mivel milyen arányban az okok és kezdetek vagynak, olyanban vannak a' következmények is, 's

használtatott, még sem kerülhette el a' Trasybulos általi bevádoltatást.

*) Pindarus' első olympiai énekének kezdete.

millyenben a' következmények, olyanban az okok és kezdetek is. Továbbá, miből a' többet birás választandóbb vagy tisztességesebb, mint p. o. az éles látás választandóbb, mint az éles szagolás, 's azért a' látás a' szagolásnál jelesebb tehetség; 's a' társalgásra hajlandóság a' pénzszeretetnél nemesebb, mivel szebb dolog barátságosnak mint nyereségkívánónak lenni. Ehhez átellenben van, hogy a' jónál a' felülmuló jobb 's a' nemesnél a' felülmuló nemesebb. Továbbá, minek kívánása nemesebb és jobb : mert a' nagyobb kívánás nagyobb dolgokat tárgyz; 's ezen okból a' tisztességesebb vagy jobb dolgoknak kívánása is jobbakat és tisztességesebbeket. Továbbá azon tárgyak, mellyeknek ismerete tisztességesebb és fontosabb, magok is tisztességesebbek és fontosabbak : mert millyen arányban van a' tudomány a' valósághoz, olyanban van annak tárgya is; mindenik tudomány pedig megtanít, mi legyen az ő tárgya. Továbbá a' komolyabb és nemesebb tárgyak' tudása ugyan illyen arányban van hasonló okból. Továbbá, mit az értelmesek vagy mindnyájan, vagy legtöbben, vagy közölök a' több szám, vagy a' legjelesebbek jónak vagy nagyobbnek mondanak vagy mondottak, annak szükségkép jónak kell lenni, vagy általában, vagy az olly esetben, mellyben belátások szerint jónak ítélték. Ez egyéb tárgyakra is alkalmaztatható : mert, mi, mekkora és millyen valami dolog, azt tudományos belátás határozza meg. De itt ezt csak a' jóra alkalmaztuk : mert értelmezésünk azt állítja, hogy az jó, mit mindenki választana, ha észszel bírna, vagy észszel nyerne; világos tehát, hogy az nagyobb

mit az értelem annak mond. Továbbá az, mi a' jelesebb embereknek tulajdonok, vagy általában, vagy abban a' részben, mellyben jelesebbek; p. o. a' vitézség jelesebb mint az erősség. Továbbá az, mit vagy az általában, vagy valamely részben jelesebb emberek választanának, p. o. inkább igazságtalanságot szenvedni, mint valakit igazságtalansággal illetni : mert az igaz ember így választana. Továbbá a' kellemesebb a' kevesebbé kellemesnél; mert kellemes érzelmekre mindenek vágynak, 's az örömet önmagáért kívánják. Ezt pedig a' jóhoz és célhoz tartozónak mondtuk lenni. Kellemesebb pedig az, mi kevesebb vesződséggel jár, és tovább kellemes. Továbbá a' tisztességesebb, mint a' nem tisztességes : mert a' tisztességes, vagy kellemes, vagy magáért választandó. Továbbá, miket magunkért vagy barátinkért inkább kívánunk véghezvinni, azok nagyobb jók, miket pedig éppen nem kívánunk, azok nagyobb rosszak. Továbbá a' több ideig tartók a' kevesebb ideig tartóknál, 's a' szilárdabbak a' kevesebbé szilárdoknál : mert amazok az időre nézve, ezek pedig a' használásra nézve felülmulóval bírnak, mivel ezek, ha akarjuk, tovább használtathatnak. Továbbá, mellyek egy rendbeli 's egymáshoz hasonló esetekből következnek; p. o. ha a' vitézül történt a' meggondolva 's mérsékelve törtétnél szebb és választandóbb, úgy a' vitézség is választandóbb a' mértékletességnél, és vitéznek lenni szebb mint mértékletesnek. Továbbá az, mit mindenek választanak; mert azt mondtuk jónak, mit mindenek kívánnak 's mire mindenek vágynak, az tehát nagyobb jó, mire sokan vágynak. Továbbá, mit

az ellenkező felekezet, vagy az ellenség, vagy a' bírálók, vagy azok nagyobb jónak ítélnék, kiket ezek az ítézésre alkalmasoknak tartanak; mert az első esetekben úgy van a' dolog, mintha mindnyájan, az utóbbiakban pedig, mintha a' jelesek és értelmesek mondanának ítéletet. Továbbá némelykor az nagyobb, miben mindenek részesülnek, mert szégyen abban nem részesülni, némelykor az, miben senkinek sincs, vagy kevésnek van része : mert ez ritkább. Továbbá, mi nagyobb dicséretet nyer, mert ez becsesebb. Továbbá, mi több becsületet szerez : mert a' becsültetés érdem' jutalmának látszik lenni. Továbbá, mikre nagyobb büntetés van rendelve.

Továbbá a' közösen elismert nagyoknál vagy nagyoknak látszóknál nagyobbak. Továbbá ugyanazon dolgok, ha részekre elosztatnak, nagyobbaknak látszanak; mert több dolgok felülmulóinak látszanak lenni : azért mondja a' költő, hogy Meleagert a' felesége azoknak, mik a' város' bevételekor történni szoktak, előszámlálása által serkentette a' harczolásra, így szólván :

„Mennyi nyomor vagyon ott, hol várost foglal el
ellen!

Hullanak a' lakosok, sok házakat a' tűz emészt meg,
Gyermekeket mások ragadoznak el“ *).

Továbbá az összerakás és Epicharmos' módja szerinti egymásra építés is nagyobb, elsőben ugyan azon okból, mint az elosztásnál : mivel az összerakás neveze-

*) Ez az Ilias' kilenczedik énekéből 529, a' következő hely pedig ugyanonnét az 591 stb versből vétetett.

tes és nagy felülmulót mutat; másodszer, mivel valami nagy dolgok' kezdete és okaként mutatkozik. Minthogy pedig nagyobb a' nehezebb és ritkább, azért az alkalom, az életkor, a' hely, az idő 's az erő is nagy dolgokat mutathatnak. Mert ha valami egykorbeliek' erején, életkorán 's egyéb körülményein felül van, és ha rendkívüli módon, vagy alkalmatlan helyen, vagy mostoha időben vitetik véghez, az a' szépség, jelesség, igazság és ezek' ellenkezőinek nagyságával bír. Azért készült az Olympiában győzøre ezen epigramma :

„Ennek előtte vevék mind két vállamra dorongot,
Argosból halakat hogy Tegeába vigyek“ ¹⁾.

Így Iphicrates is dicsérte magát, midőn azt említette, millyen állapotból emelkedett fel magasra ²⁾. Továbbá a' velünk született nagyobb jó a' mások' segítségével szerzettnél : mert nehezebb; azért mondja a' költő : „Én mester nélkül tanulék“ ³⁾.

Továbbá a' nagynak legnagyobb része, mint midőn Pericles a' temetési beszédben azt mondotta, hogy a' város megfosztatván az ifjúságtól, olyanná lett, millyen az esztendő lenne, ha a' tavasztól megfosztatnék. Továbbá mi a' nagyobb szükségben hasz-

¹⁾ Ezt a' főlebb említett Simonides olyan emberre készítette, ki előbb hallal kereskedett 's utóbb az olympiai játékokban nyert győzedelem által magának hirt és tekintélyt szerzett.

²⁾ Iphicrates a' híres athenaei hadvezér egy varga' fia volt.

³⁾ Homer' Odysseájának XXII-ik énekének 347. verse.

nos, p. o. mi az öregségben és betegségekben használ. Továbbá a' kettő közül az, mi a' célhoz közelebb van. Továbbá, mi mindenkinek hatalmában van, nagyobb jó, kívált, ha feltétlenül van hatalmában. Továbbá a' lehetséges nagyobb mint a' lehetetlen; mert az első hatalmunkban van, a' másik nincs. Továbbá, mi az élet' céljához tartozik : mert a' célhoz tartozó már maga is inkább cél. Továbbá, mit a' dolog' kedvéért teszünk, az felebb való annál, mint mit az emberek' kedvéért teszünk, az emberek' kedvéért történőnek kell pedig mondanunk azt, mit nem tennénk, ha azt nem vélnők, hogy észrevétlenül maradunk. Azért azt is lehetne gondolni, hogy jótéteményt venni fontosabb, mint adni : mert az első akkor is akarjuk, ha észre nem vétetünk, de jót tenni alig akarna valaki, ha észre nem vétetnék. Továbbá mind azok, mik inkább akarnak igazán létezni, mint látszani; mert akkor magát a' dolgot fontosabbnak tartjuk. Azért az igazság is valami alárendelt dolognak tartatik *), mivel az azzal látszólag bírás a' valósággal bírásnál többet ér, mi p. o. az egészségnél nem úgy van. Továbbá az, mi sok dolgokra p. o. az életre, a' jólétre, az örökre és tisztességes cselekedetekre nézve hasznos. Azért a' gazdagság és az egészség legnagyobbaknak is tartatnak : mivel ezek mind ezt magokban foglalják. Továbbá, mi kevesebb kellemetlen 's több kellemes érzellemmel van összekötve; mert ez több mint egy dolog,

*) Ezt legjobb Victoriussal a' mindent anyagi haszon miatt becsülő köznép állításának venni.

mivel az öröm is, a' kellemetlen érzelm' távolléte is, jó. Továbbá két dolog közül jobb, mi ugyanazon tárggyal összefoglalva nagyobb egészt tesz. Továbbá az, mit másoktól észrevéve birunk, nagyobb mint az, mit észrevétlenül birunk : mert az a' valóságos lételhez tartozik. Azért gazdagnak lenni, és annak is tartatni, nagyobb jónak fog látszani, mint gazdagnak lenni 's annak nem tartatni. Továbbá a' mit szeretünk 's mi csak egyetlen egyképen van birtokunkban, míg mások azt többfélekép birják, azért nem egyenlő a' kár, ha valaki egyszeműnek üti ki a' szemét és ollyanét, a' kinek két szeme van : mert az első egyetlen egytől fosztatik meg. Ezzel alkalmasint elő van adva, honnét kelljen a' javallásra vagy ellenzésre bizonyító okokat venni.

NYOLCZADIK RÉSZ.

De a' meggyőzésre, a' jól tanácskozásra nézve legfőbb és legfontosabb dolog az országok' polgári alkotmányát ismerni 's mindenik alkotmány' szertartását, törvényeit és előnyeit tudni. Mert mindenek a' haszon által engedik magokat meggyőzetni; haszon pedig itt az, mi az alkotmányt fentartja. Azonkívül elhatározó dolog a' fő hatalom' kijelelése; a' fő hatalmak pedig a' polgári alkotmányok szerint osztatnak fel, 's a' hányfélék ezek, annyifélék amazok is. Polgári alkotmány négyféle van : népuralkodás, kevesek' uralkodása, legjelesebbek' uralkodása, 's egyetlen egy' uralkodása : azért a' fő hatalom 's az elhatározás, vagy minden egésznek egy egy részeé, vagy magáé az egészé. Népuralkodás.

ködés olyan polgári alkotmánynál van, hol a' kormányzás sorsvetés által osztogatatik, kevesek' uralkodása ott, hol vagyonnal bírók kormányoznak, legjelesebbek' uralkodása ott, hol a' míveltséggel bíróké a' hatalom. Míveltségen törvény által rendelt míveltséget értek; mert a' legjelesebbek' uralkodásánál azok igazgatnak, kik a' törvényes rendhez ragaszkodnak 's az ilyenek szükségkép legjelesebbeknek látszanak, honét az alkotmány is nevét vette. Egynek uralkodása pedig ott létezik, hol mindeneknek egy urok van. Ha ez bizonyos rend és szabályozás szerint történik, akkor királyság, ha pedig szabálytalanul, akkor zsarnokság létezik. Szükséges tudni mindenik alkotmány' célját is: mert a' célhoz vivő dolgok fölött tartatik tanácskozás. A' népuralkodás' célja szabadság, a' kevesek' uralkodásaé gazdagság, a' legjelesbeké az, mi a' míveltséghez és törvényszerű rendhez tartozik, a' zsarnokságé a' személyes örökös Innét az is kitetszik, hogy azon szertartásokat, törvényeket 's előnyöket is, melyek mindenik uralkodás' céljával összekötve vannak, jól kell ismernünk: mivel a' célra tekintve szokás valamit végezni. Minthogy pedig a' meggyőzés nem csak a' szónoklat' bizonyítása, hanem a' szónok' jelleme által is történik (mert úgy hiszünk a' szónoknak, ha az bizonyos tulajdonságu embernek látszik lenni, ha p. o. jónak 's irántunk jó indulatúnak, vagy mind a' kettőnek mutatkozik); azért a' mindenik alkotmányhoz illő személyes tulajdonságokat szükséges ismernünk: mert a' mindenkhez illő személyesség szükségkép legkönnyebben talál nálok hitelt. Erre pedig az említett mó-

don lehet szert tenni*) : mert az erkölcsi sajátság a' szándékból tetszik ki, a' szándékok pedig célra vannak intézve. Mikre kelljen tehát azoknak, kik tanácsló szónoklatot tartanak, mint létezőkre és létezendőkre figyelmezni, honnét kelljen a' hasznosra's a' törvényekre nézve győző okokat venni, 's melly eszközök által, 's hogyan tudhassuk meg ezt, arról eddig mondatott annyi, mennyi ide tartozik; a' Politicában bővebb értekezés van ezekről adva.

KILENCZEDIK RÉSZ.

Ezek után szóljunk az erényről és vétekről, 's a' tisztességesről és rútról : mert ezek a' dicsérő és gáncsoló szónok tárgyai. 'S midőn ezekről szólunk, egyszersmind az is kivilágosodik, mi által fogunk bizonyos jellemű embereknek tartatni, mit második meggyőző eszköznek mondtunk lenni : mert ugyanezen eszközök által tehetjük magunkat 's tehetünk mást is erkölcsi becs' tekintetében bizodalomra méltóvá. Minthogy pedig sokszor történik, hogy vagy komolyan vagy komolytalanul nem csak embert vagy istent, hanem élet nélküli dolgokat és valamelly más élő állatokat is dicsérünk, ezekre is hasonló módon kell elveket formálnunk. Erről is tehát fogunk, mennyiben felvilágosítást kíván, valamit szólani. Tisztességes az, mi magáért választást érdemlő és dicséretes vagy jó, 's azért kelle-

*) A' minden polgári alkotmány' céljával megegyező szokások és rendtartások' ismerése által.

mes mivel jó. Ha a' tisztességes ebben áll, az erény szükségképen tisztességes, mert jó és dicséretet érdemel. Az erény pedig mindenek' vélekedése szerint jót munkáló és fentartó tehetség, 's olly tehetség, melly szerint sok és nagy dolgok által még pedig mindenekkel és minden részben jót tehetünk. Az erény' részei ezek : igazság, vitézség, magánuralkodás, magas keblűség, nagylelkűség, bőkezűség, szelidség, eszélyesség, bölcsesség. Azon erényeknek pedig legnagyobbaknak kell lenni, mellyek másokra nézve leghasznosabbak, mivel az erény jóltevő tehetség. Azért az igazság-szeretés és vitézség leginkább tiszteltetnek : mivel egyik a' háborúban erény, a' másik pedig béke' idején is igen hasznos. Ezek után következik a' bőkezűség: mert a' bőkezűek adakoznak 's nem viszálykodnak gazdagságért, mit mások leginkább kívánnak. Az igazság-szeretés pedig azon erény, melly szerint mindenki a' magáét bírja, még pedig úgy, mint a' törvény rendeli, másfelül igazságtalanság az, melly szerint másét 's nem törvény szerint teszszük magunkéva. A' vitézség azon erény, melly által tisztességes cselekedeteknek veszély' idején véghez vitelére a' törvény' szolgálatjában, 's mint a' törvény rendeli, alkalmasok vagyunk; 's a' gyávaság az, a' mi ezzel ellenkezik. A' magánuralkodás azon erény, melly által a' testi örömökre nézve úgy viseljük magunkat, mint a' törvény parancsolja, 's a' zabolátlanság az, mi ezzel ellenkezik. A' bőkezűség pénzzel jól tevés, 's a' fösvényység ennek ellenkezője. A' nagylelkűség azon erény, melly nagyban eszközöl jót 's a' kislelkűség ennek ellenkezője. A' nemes-

és magasszivűség azon erény, melly a' költségeskedésben nagyságot mutat; 's a' szűkkeblűség 's kicsinységek' szeretete ennek ellenkezője. Az eszélyesség az okosság' azon erénye, melly általa' boldogsághoz tartozó jókra vagy rosszakra nézve jól tudunk tanácskozni. Ezzel az erényről és vétkekről általában, 's azoknak részeiről mostani célunkhoz képest eleget mondtunk.

A' többiekre nézve *) nem nehéz magunknak ismeretet szerezni : mert világos, hogy azok, mellyek erényt szülnek, szükségkép tisztességesek (mivel az erénnyel rokonok), valamint azok is, mik az erényből származnak; millyenek az erény' jelenségei és munkálatai. Minthogy pedig a' jelenségek és azok, mik a' jónak munkálatai 's tulajdonságai, tisztességesek 's szükségkép tisztességesek azok is, mik a' vitézség' munkálatai vagy jelenségei, vagy mik vitézül vitettek véghez; 's az igazságosak és igazságosan miveltettek is (de nem az igazságos szenvedések : mert egyedül ezen erénynél nem mindenkor tisztességes az igazságosan történt dolog, hanem a' büntetésben az igazságos büntetés szégyenítőbb az igazságtalan büntetésnél); 's így van a' dolog egyéb erényekre nézve is. Továbbá tisztességes az, minék becsület a' jutalma; továbbá, hol inkább becsület mint gazdagság a' jutalom. Továbbá, ha valaki választásra méltót nem magára tekintve visz

*) *A' többiekre nézve*, azaz, mit kelljen az eddig említett erényeken és vétkeken kívül erényesnek és vétkesnek, tisztességesnek és illetlennek tartani.

véghez. Továbbá általában az a' jó, mit a' hazáért saját hasznunkról elfelejtkezve cselekszünk. Továbbá az a' jó, melyben a' természet részeltet. Továbbá mi jó, de nem magunknak : mert a' magunknak jót a' magunk' kedvéért tennők. Továbbá, mi inkább halálunk után, mint életünkben használhat : mert az életünkben használás inkább gyaníttat önhaszonlesést. Továbbá mind azok, mik mások' kedvéért történnek : mert kevesebbé illetnek magunkat. Továbbá, mik mások' szerencsáját, nem a' miénket mozditják elő. Továbbá a' jótétemények : mert nem a' jótévőt tárgyazzák. Továbbá az azzal, mit szégyenlünk, ellenkező : mert azt szégyenljük, mi a' beszédben, cselekedésben és szándékban rút; mint Sappho is, midőn Alcaeus ezt mondotta :

„Szólnék, de a' szemérem nyelvemet
Nem hagyja szólni“, —

illy feleletet ada :

„Ha jót kívánnál mondani és nemest,
'S ha szándokod nem volna rút 's gonosz,
Nem szégyenelné nyelved a' szót,
Sőt szabadon jelentene ki szépet.“

Továbbá az, mi aggodalmat okoz a' nélkül, hogy tőle félnénk : mert illy érzelmet a' becsületet szerző dolgok gerjesztenek bennünk. Továbbá azoknak, kik természetöknél fogva derekabbak, erényei és munkái tisztességesebbek és szebbek, p. o. a' férfiúé az asszonyénál. Továbbá azon erények, melyekből több nyereségök van másoknak, mint nekünk, 's azért a' jogszerű és igazságos szebb. Továbbá az ellenségeken inkább

boszút állni, mint őket megbékélésre felszólítani tisztességesebb : mert hasonlóval visszafizetés igazságos 's az igazságos tisztességes, 's a' vitéz emberhez illik, hogy ne hagyja magát elnyomatni. Továbbá a' győzelem és becsület a' tisztességesekhez tartoznak : mert választandók a' nélkül, hogy jövedelmet adnának, 's a' személyes érdemben nagyobb mértékű erényt mutatnak. Továbbá az emlékezetre méltó, 's ha nagyobb mértékben méltó, akkor még inkább. Továbbá, mik halálunk után is követnek bennünket. Továbbá az, miből becsület következik. Továbbá a' nagyon jeles, és az is, mit valaki egyedül maga bír : mert annál inkább marad emlékezetben. Továbbá a' kamatot nem adó birtok : mert kevesebb önhaszonkeresést mutat. Továbbá azok szépek és jelesek, mik valaki' különös előségeinek tartatnak. Továbbá, mik mindeneknél dicsért dolgok' jelenségei; p. o. a' lacedaemonbelieknél tisztességes hosszú haját viselni : mert szabadság' jelensége, mivel nem könnyen történhetik ott, hogy a' hosszú haju a' legalsóbb karbeliek' foglalatosságát vigye véghez. Továbbá a' kézi mesterség' nem üzése ; mert szabad ember' sorsa más' szolgálatjában nem élni.

A' valósággal szomszédost is lehet tekintetbe venni, 's úgy nézvén, mintha azzal egy volna, dicséretre vagy gáncsolásra használni, p. o. a' magát meggondoló 's hidegvérű embert félékenynek 's alattomos álnoknak, az együgyűt jószívűnek, a' közönöst szelidnek rajzolni. 'S minden dolgot a' vele járó tulajdonságok közül a' legjobbakkal is lehet nevezni, úgy hogy p. o. a' hirtelen haragút 's dühösködőt csalárdságtalannak,

's a' kevélyt nagyszerűleg gondolkozó, komolynak mondjuk, 's azt, ki valamelly tulajdonsággal tulzólag bír, úgy rajzoljuk, mintha az ellenkező erények volnának tulajdonai, p. o. a' vakmerőt vitéznek, a' tékozlót bőkezűnek : mert a' nagyobb résznek így fog látszani, 's egyszersmind alkalmat ad okból vett csalóka következtetésre. Mert ha valaki szükségtelenül is kész veszélyt próbálni, annál készebb lesz akkor, mikor a' becsület kívánandja, és az, ki mindenek iránt bőkezű, annál bőkezűbb lesz baráti iránt : mert a' mindenekeli jóltevés legnagyobb mértéke az erénynek. Azt is meg kell gondolni, kik előtt dicsérünk : mert mint Socrates mondotta : az athenaeieket nem nehéz dicsérni athenaeiek előtt. Azokról, mik valahol nagyra becsültetnek úgy kell szólni, mintha azon személyben, kit dicsérünk, megvolnának, p. o. mik a' scytháknál, lacedaemonbelieknél, vagy a' bölcselkedőknél nagyra becsültetnek. Általában azt, a' mi becsültetik, tisztességgé kell tennünk : minthogy különben is e' kettő szomszédságban van egymással. Továbbá, miket valaki úgy cselekedett, mint tőle várni lehetett, p. o. ha őseihez és előbbi saját jeles tetteihez méltó dolgokat vitt véghez : mert boldogság' nevedésének 's egyszersmind tisztességesnek kell tartani az új dicsőség' szerzését. Továbbá, ha valaki várakozást-haladólag a' jóban és szépben előmenetelt mutatott, p. o. ha a' szerencsében mértékletes, a' szerencsétlenségben nagy-lelkű, vagy ha felebb emeltetvén, jobbá, szelidebbé, békeszeretőbbé lett. Ide tartozik Iphicrates' mondása :

„Melly alacsonból, melly magasra ;“
's az olympiai győzőé :

„Ennek előtte vevék mind két vállamra dorongot.“
és Simonidesé :

„Zsarnoki lány, feleség 's testvér létére szerény
volt *).“

Minthogy pedig a' dicséret cselekedetekből származik, 's a' jógondolkodású ember' tulajdona elvek szerint 's gondolva cselekedni, azért meg kell bizonyítani, hogy a' mit a' dicsért személy véghez vitt, meggondolva vitte véghez. Azt is hasznos megmutatni, hogy már sokszor cselekedett meggondolva. Azért mi a' véletlen szerencse' munkája volt, azt is úgy kell előadni, mint-ha ő maga meggondolva vitte volna véghez : mert ha sok hasonnemű adatik elő, az személyes érdemnek és czélzásnak fog látszani. A' dicsérő szónoklat pedig olly beszéd, melly a' személyes érdem' nagyságát tünteti ki; azért a' cselekvést illy személyes érdem' következményének kell rajzolni. A' dicséret tulajdonkép a' cselekedetekből származik; 's a' külső körülmények csak hitelesítés végett adatnak elő, mint p. o. a' nemes

*) Ez egy epigrammából van véve, melly Thucydides' hatodik könyvének 59-ik részében találhatik. Archedice, kire ezen epigramma készült, Hippiasnak az athenaei zsarnoknak leánya, Aeantidesnek lampsacosi zsarnoknak felesége volt, 's az mondatik róla, hogy ámbár illy rokonsághoz tartozott, még sem volt kevély. Thucydides szerint testvérei is az athenaei zsarnokok közé számláltattak.

származás 's a' fiataalkori neveltetés (mert valószínű, hogy jeles emberektől jelesek származnak, és hogy az így vagy amúgy nevelt ilyen vagy olyan fog lenni); azért dicsérjük is őket, ha valami jelest cselekedtek. A' cselekedetek pedig a' benső lelkiületnek csak jelenségei, mert azt, kit jólelkiületűnek tartunk, még cselekedetei' látása előtt is dicséernénk, ha olly bizalommal volnánk, hogy szép cselekedetei lesznek. Az pedig, ha valakit mint igen megáldottat idvezlünk, vagy mint boldogot magasztalunk, magában ugyan mindegy, de itt nem; hanem mint a' boldogság az erényt magában foglalja, úgy boldognak magasztalásban az igen megáldottnak idvezlése is már be van foglalva *).

A' dicsérő és tanácsló szónoklatok közös tulajdonságuak; mert mit a' tanácskozásnál mondunk, az máskép előadva dicséret lesz. Ha tehát tudjuk, mit és mikép kell cselekedni, akkor azt, mit tanácsképen mondtunk, ha dicsérni akarunk, csak kifejezésben kell változtatnunk, p. o. ez : „Nem abban kell dicsekednünk, mit a' szerencsétől vettünk, hanem abban, mi minmagunk által vagyunk“, így mondván tanács, akkor pedig dicséretté válik, ha következőkép adatik elő : „Ő nem abban dicsekedett, mit a' szerencsétől vett, hanem abban, mi maga által volt.“ Ha tehát valakit di-

*) Ezen görög szók : επανρος, εγκωμιον, μακαρισμος, ευδαιμονισμος, mellyek a' dicséret' négy nemeit jelentik, a' magyarban nem különböztethettek meg olly pontosan mint a' görögben. De ez nem nagy veszteség, mert azon szók csak synonymok.

csérni akarunk, gondoljuk meg, mit fognánk dicsérni. Az előadás pedig természet szerint különböző fog lenni, ha azon beszédet, mellyel valamit ellenzünk, olyanná változtatjuk, millyennel nem ellenzünk.

Azokból is sokat kell a' dicsérő szónoklatban használnunk, mik nagyításúl szolgálnak, p. o. ha valaki valamit egyedül maga, vagy legelőször, vagy kevesekkel együtt vitt véghez, vagy minek véghezvivésében legnagyobb része volt; mert mind ezek tisztességes dolgok. Tekintetbe kell vinni az időt 's a' körülményeket is, ha ezek nem voltak kedvezők. Továbbá azt is, ha valaki által ugyanazon dolog gyakran szerencsésen vitetett véghez, mert az nagynak 's nem a' szerencse, hanem maga által történtnek fog látszani. Továbbá, ha olly dolgok, mellyek másokat utánzásra serkentenek és dicsértetnek, a' dicsért személy' kedvéért gondoltattak és rendeltettek. Továbbá, ha magasztaló szónoklat legelőször az ő számára tartatott, mint p. o. Hippolochosra, vagy mint Harmodios 's Aristogeiton' *) számára szobrok állíttattak. Ellenkező esetben a' gáncsolásnál is hasonlókép van a' dolog. Ha a' személyben magában nem találunk elegendő anyagot a' dicséretre, akkor azt másokkal kell összehasonlítani; mit Isocrates is cselekedett, azért mivel a' törvénykezési szónoklatokban nem volt elég gyakorlása. De azon embereknek, kikkel valakit összehasonlítunk, jeleseknek kell

*) Hippolochos ismeretlen előttünk; de annál ismeretesebbek Harmodios és Aristogeiton. L. Thucydides' VI. 54—59.

lenni : mert nagyobbá és nemesebbé tesszük azt, kit derék embereknel jobbnak állítunk lenni. A' nagyításnak legalkalmasabb helye van a' dicsérő szónoklatokban ; mert felülmúltot foglal magában, 's a' felülmúlt tisztességes dolgok közé számláltuk. 'S azért, ha nem mindenkor jelesekkel is, legalább többekkel kell összehasonlítani : mivel a' felülmúlt az erényt emelni látszik. Általában azon formák közül, mellyek minden szónoklatokkal közösek, a' nagyítás a' kimutató vagy kitüntető szónoklathoz leginkább illik : mert abban ellenmondás nélkül igazaknak feltett cselekedetek tárgyaltnak, úgy hogy semmi sem kívántatik más, hanem csak az, hogy azokat nagyoknak és nemeseknek rajzoljuk ; a' tanácskozó szónoklathoz leginkább illenek a' példák : mert a' multakból jövőndőt jósolva ítélünk ; a' törvénykezési szónoklathoz végre az enthy-memák, mert a' történeteknek állított 's még bizonytalan dolgok az okokkal bizonyításokat leginkább elfogadják. Miből készítettnek tehát általában a' dicsérő és alázó szónoklatok, mire kelljen a' dicsérésben és gáncsolásban nézni, 's honnét vetessenek a' dicséret és gáncsolás' eszközei, az, az eddig mondottakban elő van adva. Mert ha a' mondottakat tudjuk, az ezekkel ellenkezők is tudatnak, a' gáncsolás t. i. az ezekkel ellenkezőkből származik.

TIZEDIK RÉSZ.

Már most a' vádolásról és védelmezésről kell szólnunk 's előadnunk, mellyek és millyenek azon eszkö-

zök, mellyek által azokra nézve syllogismusokat lehet készíteni. Itt háromfélét kell vizsgálnunk. Először mik és millyenek azok, mikre nézve igazságtalanság követetik el. Másodszor milly állapotban vagynak az elkövetők. Harmadszor végre kikre és millyen állapotban létezőkön követtetett el igazságtalanság. Ezeket tehát magyarázzuk meg renddel; de előbb adjuk az igazságtalan cselekedetnek vagy vétéknek értelmezését. Tegyen tehát valakin igazságtalanságot elkövetni annyit, mint annak önkényt ártani a' törvény ellen. A' törvény pedig vagy különös, vagy általános. Különösnek nevezem azt, melly írásba van foglalva, 's melly szerint valamelly ország igazgattatik. Általánosnak azt, melly nincs írásba foglalva 's mindenütt törvénynek ismertetik. Önkényt cselekszünk akkor, midőn valamit tudva viszünk véghez, a' nélkül, hogy reá kényszerítenék. Nem minden, mit önkényt cselekszünk, történik szándékosan; de minden, mi szándékosan történik, önkényt vitetik véghez; mert senki sincs, ki, midőn megdölgva cselekszik, saját céljait ne tudná. Arra, hogy a' törvény ellen valakinek szándékosan ártsunk, a' roszaság és a' szenvedélyek' hatalma bír bennünket. A' melly bűn és bűnök t. i. az emberben taláztatnak, azokra nézve kész az igazságtalanságot is elkövetni, p. o. a' fősvény a' pénzre, a' fajtalan a' testi gyönyörökre, a' kényelmekben bujálkodó az élvezetekre, a' gyáva, midőn féltében pajtásait elhagyja a' veszélyekre nézve, a' nagyravágyó a' becsületért, a' hirtelen természetű a' haragért, a' győzelemkivánó a' győzelemért, a' gyűlölő a' boszúállásért, az esztelen azért, mi-

vel az igazról helytelenül ítél, a' szemtelen, mivel jó hírével nem gondol; 's így van a' dolog egyebeknél is arra nézve, miből a' hajlandóság következik. De mi ezeket illeti, azt könnyű tudni, részint azokból, mik az erényekről mondattak, részint azokból, mik a' szenvedélyekről fognak mondatni.

Most arról kell szólnunk, miért és millyen állapotban és kiken követtetik el igazságtalanság. Legelsőben azt kell vizsgálnunk, mire vágyunk, 's mit akarunk kerülni, midőn igazságtalanságot kezdünk elkövetni. Mert bizonyos, hogy a' vádolónak meg kell gondolni, mi és mennyi találtatik a' vádoltban abból, minek kedvéért az emberek felebarátaik ellen igazságtalanságot szoktak elkövetni, úgy hasonlóképen a' védelmezőnek azt, mi és mennyi nem találtatik meg azokból. Az ember mind azt, mit cselekszik, vagy magától vagy nem magától cselekszi. Azok közül, mellyeket nem magától cselekszik, némelleyeket történetesen, másokat szükségből visz véghez, szükségből pedig részint kívülről kényszerítve, részint a' természet' ösztönzéséből. Mind azok közül tehát, miket nem magunktól cselekszünk, némelleyek történetesen, mások a' természet' ösztönzéséből, ismét egyebek külső kényszerítésből vitetnek véghez. Azokat pedig, miket magunktól cselekszünk, 's miknek mi vagyunk szerzői, részint szokásból részint kívánságból visszük véghez, még pedig vagy meggondolt vagy meg nem gondolt kívánságból. Az akarat valamelly jónak meggondolva kívánása, mert senki sem akar mást, mint mit jónak tart; 's meg nem gondolt kívánások a' harag és kíváncsiság. Mindennek te-

hát, mit cselekszünk, hét okból kell származni : tör-
ténethől, kényszerítésből, természet' ösztönzéséből,
szokásból, meggondolásból, haragból és kíváncsiság-
ból. Cselekedeteinket még máskép is, életkorunkra, ke-
délyünkre vagy egyéb tekintetekre nézve felosztani
szükségtelen. Mert midőn a' fiatal emberek haragosak
vagy kíváncsiak, annak nem a' fiatalság oka, hanem
a' harag és a' kívánság. A' gazdagok és a' szűkölködők
sem a' gazdagság és szegénység miatt cselekesznek ef-
félét, hanem a' szegényeknél a' szükség miatt pénz-
kívánság támad, a' gazdagok pedig, mivel tőlök kitelik,
szükségtelen élvezésre vágynak. De ezek sem a' gaz-
dagság és szegénység, hanem a' kívánság által birat-
nak cselekvésre. Hasonlókép az igazak igazságtalanok
's mások, kikről az állítatik, hogy kedélyök' változása
miatt cselekesznek, mindent az említett okból visznek
véghez, vagy meggondolva, vagy szenvedély által ösz-
tönözve; csakhogy az elsőbbek erényes erkölcsök 's
indulatokból, az utóbbiak ellenkezőkből. Az mindaz-
által igaz, hogy az egyik kedélyi állapottal egyféle, a'
másikkal másféle cselekvésmód függ össze : mert két-
ségkívül a' mértékletesnél a' mértékletességről és az
örömökről helyes gondolkozás és jó kívánság, a' mér-
téktelennél pedig ezen dolgokról ellenkező gondolko-
zás uralkodik. Azért az efféle felosztásokat el kell mel-
lőznünk, de arra figyelmeznünk kell, melly környül-
ményekben milyen cselekvésmód szokott előfordul-
ni; mert akár fejjér valaki, akár fekete, akár nagy, akár
kicsiny, azért rendszerint különös cselekvésmódja nem
létezik; de fiatal-e, vagy öreg; igaz-e, vagy igazságtal-

lan valaki, az már erre nézve fontos dolog. Általában minden környülmények, mellyek az ember' gondolkozásmódját változtatják, azok' cselekvéseire is befolyással vagynak; p. o. ha valaki magát gazdagnak vagy szegénynek, szerencsésnek vagy szerencsétlennek tartja. De erről későbbben fogunk szólni; most értekezünk a' többiről, mi még hátra van.

Történetből az létezik, minek nincs meghatározott oka, mi nem bizonyos célból 's nem mindenkor, nem legtöbbsnyire, 's nem fenálló rend szerint történik. Ez kitetszik a' történet' értelmezéséből. Természet' ösztönzéséből azok léteznek, mellyeknek oka magokban van és bizonyos szabály szerint következnek : mert ez vagy mindenkor, vagy többsnyire illy módon történik. Mi a' természet ellen történik, arról nem szükség vizsgálnunk, hogy természeti vagy egyéb okból következik e ; ilyeneknek oka a' történetesség is lehet. Kényszerítésből az létezik, mi a' cselekvők által kívánságok és szándékjok ellen történik. Szokásból az van, mit azért cselekszünk, mivel már sokszor cselekedtük. Meggondolásból az, mit a' főlebb jóknak rajzolt dolgok közül azért cselekszünk, mivel vagy célnak vagy célhoz vezetőnek, vagy máskép hasznosnak tartunk ; mert a' fajtalan is tesz néha valami hasznost, de nem a' haszon, hanem az élvezés' kedvéért. Szenvedélyből és haragból a' boszúállás van. Különbség van pedig a' boszúállás és büntetés között ; a' büntetés a' szenvedő félért, a' boszúállás a' cselekvő félért, 's ennek kielégítése végett megyen véghez. Melly dolgok iránt támad harag, ki fog akkor tetszeni, mikor a' szenvedé-

lyekről fogunk szólni. Kivánságból azt cselekeszszük, mi kellemesnek látszik. A' huzamos gyakorlás és szokás is a' kellemeshez tartozik; mert sok dolgok, melyek természetök szerint nem kellemesek, ha hozzájuk szokunk, gyönyörködtetnek. 'S hogy mindent summásan összefoglaljunk: mind azok, miket az emberek maguktól cselekesznek, vagy jók vagy jóknak, 's kellemesek vagy kellemeseknek látszanak lenni. Minthogy pedig, mind azt, mit magunktól cselekszünk, akarva cselekszünk, mindazt pedig nem akarva cselekeszszük, mit nem magunktól cselekszünk, következik, hogy mindazok, miket akarva cselekszünk jók, vagy jóknak látszanak, kellemesek, vagy kellemeseknek látszanak. Mert a' rosznak, vagy a' rosznak látszónak eltávoztatását, 's a' nagyobb rosznak kisebbé változtatását is a' jók közé számlálom (mivel ezek bizonyos tekintetben választást érdemlő dolgok), úgy hasonlóképen a' valóságosan kedvetlenektől vagy kedvetleneknek látszó dolgoktól megszabadulást, 's a' kedvetlenebbnek kevesebbé kedvetlenné változtatását is a' kellemes dolgok közé számlálom. Azt tehát, mik legyenek, melly félék, és melly neműek a' hasznosak és kellemesek, világosan át kell látnunk. Arról, mi legyen hasznos, már a' tanácsadó szónoklatnál szoltunk, a' kellemesről most fogunk szólni. De az értelmezésekkel meg kell elégednünk, ha azok sem nem homályosok, sem nem mindent egészen kimerítők.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Tegyük fel, hogy az öröm a' lélek' bizonyos indulatja, még pedig természetével megegyező és hirtelen érezhető állapotba helyheztetése, a' fájdalom pedig az, mi ezzel ellenkezik. Ha az öröm illyesmi, kiteszik, hogy az is kellemes, mi illyen állapotot szerez; mi pedig azt elrontja vagy azzal ellenkezőt okoz, az kellemetlen. Szükségképen legtöbbnyire kellemes annak cselekvése, mi a' természettel megegyezik, 's különösen, ha az, mi azzal megegyezik, egész állapotában teljesen kifejlődik. Továbbá a' szokások; mert a' szokás mintegy természetté válik, mivel a' szokás hasonlít a' természethez, mert a' „sokszor“ és „mindenkor“ egymással szomszédok, a' természet a' mindenkorhoz, 's a' szokás a' sokszorhoz tartozván. Továbbá, mi nem kényszerítve történik; mert a' kényszerítés ellenkezik a' természettel. Azért a' kényszerítés kedvetlenítő 's igazán mondatik, hogy :

„Baj minden, valamit kénytelenítve teszünk.“ *)

Hasonlókép a' gondok, a' komoly és megerőltető foglalatosságok, mellyek magokban kellemetlenek (mivel kényszerítve vitetnek véghez), míg hozzájuk nem szokunk; de ha hozzájuk szokunk, kellemesekké lesznek. Ezeknek ellenkezői pedig magokban kellemesek, azért a' pihenés, a' munkától 's foglalatosságtól megszabadulás, a' gondnélküliség, a' játék, a' nyugalom, az álom,

*) E' verssor parosi Euenosnál és Theognisnál fordul elő.

a' kellemes dolgok közé tartoznak, mert ezek közül egyik sem történik kényszerítésből. Továbbá mind az, mire vágyódunk kellemes, mert a' vágyódás a' kellemesnek kívánása. A' kívánságok közül pedig némelyek okosság nélküliek, mások okossággal egybekötöttek. Okosság nélkülieknek nevezem okokat, melyek nem vélekedésből származnak, ilyenek az ugynevezett természetiek, mint a' testi lételből származók; p. o. az eledelnek, a' szomjuságnak, az éhségnek érzése, az eledel mindenféle nemeinek kívánása, 's mindazok, melyek az izlés, a' testi szerelem, 's általában a' tapintás, szagolás, hallás és látás körül léteznek. Okossággal egybekötötteknek nevezem azokat, melyek valamely vélemény'következésében éreztetnek; mert sokat azért kívánunk látni és bírni, mivel felőlük hallottunk 's mivel azokat jóknak tartjuk. Minthogy pedig az öröm valamely indulatból származó érzelemben áll, 's a' képzelés bizonyos erőtlen érzelem' neme; 's az emlékezésnél 's reménynél is kísér bennünket annak képzelése, mire megemlékezünk és mit reménylünk; ha ez így van, az élénk emlékezésnél és reménységnél is kell örömmnek lenni, minthogy velök valóságos érzelem van összekötve. Azért minden örömmnek abban kell állani, 's minden kellemes dolgoknak az által kell örömöket gerjeszteni, hogy vagy jelent érzünk, vagy multról emlékezünk, vagy jövődöt reménylünk. Mert az érzelem' tárgyai a' jelen-létezők, az emlékezésé a' multak, a' reményé a' jövődők. Emlékezésünk' tárgyai közül kellemesek nem csak azon dolgok, melyek jelenlétökben kellemesek voltak, ha-

nem néha azok is, melyek kellemetlenek voltak, ha az, mi reájok következett, becsületünkre és javunkra vált. Azért mondatik :

„Említeni édes az elmúlt nyomort;¹⁾

és

A' sok 's nagy fájdalmak után örvendez az ember.
Meggondolva, miket türt 's mely sokféle baj érte.“²⁾

Ennek oka az, mivel a' bajtól 's rosztól szabadulás is kellemes. A' remény' tárgyai pedig azért kellemesek, mivel, ha a' remény beteljesedik, vagy nagy vagy minden kedvetlenség nélküli hasznot látszanak magokkal hozni. Általában mik a' jelenben gyönyörködtetnek, az azokról emlékezés, 's azoknak reménylése is legtöbbnyire kellemes. Azért a' harag is kellemes, mint Homer is ezen szenvedélyről mondja :

„Melly eleint édesb folyadékony méznek ízénél.“³⁾

Mert senki arra, kin a' boszúállást lehetetlennek tartja, nem haragszik, 's így azokra, kik nálunknál hatalmasabbak, vagy épen nem, vagy kevesebbé haragszunk. E' szerint a' kívánságokat legtöbbnyire örömszokta követni; mert vagy az arra emlékezés, hogy azokat kielégítettük, vagy az a' remény, hogy ki fogjuk elégíteni, örömet kóstoltat velünk, mint p. o. a' lázban szenvedők, mikor szomjúznak az által, hogy az ivásra emlékeznek és az által, hogy ihatni reménylenek, örö-

¹⁾ Euripides.

²⁾ Odyss. XV. 399.

³⁾ L. Ilias' XVIII. 109.

möt éreznek. Így a' szerelmeseknél is a' szeretett tárgy-
ról beszélés és irás, és a' vele szünet nélküli foglalko-
dás örömet gerjeszt, mivel az emlékezés azt cselekszi,
hogy azt, mit szeretnek, jelen lenni képzelik. 'S általá-
ban 's mindenkor az a' szerelem' kezdete, hogy nem
csak a' személy' jelenlétében örömet, hanem távollé-
tében is róla megemlékezve gyönyört érezünk. Azért
abban is van öröm, ha a' szeretett tárgy' jelen nem
léte miatt szomorkodunk; továbbá a' gyászolással 's
panaszolkodással is jár együtt bizonyos öröm; mert a'
szomorúság a' távollételből származik, ellenben az
emlékezésben a' távollevőnek és annak, mit cseleke-
dett, és milyen volt, mintegy látásában bizonyos öröm
létezik. Azért teljes igazzal mondatik :

„Így szólt, 's mindnyájan vele búba merülni kívántak.“*)

Továbbá a' boszúállás is kellemes; mert mit el nem
érni fájdalmat okoz, annak elérése kellemes. Már pe-
dig a' haragosoknak szörnyű gyötrelmek az, ha boszút
nem alhatnak; ha pedig boszút állani reménylenek,
akkor örülnek. Továbbá a' győzelem is kellemes
nem csak a' győzni kívánóknak, hanem mindeneknek;
mert ki győző, a' győzés által maga előtt feljebb va-
lónak látszik lenni, mit mindenek, vagy kisebb vagy
nagyobb mértékben kívánnak, ha pedig a' győzelem
kellemes, szükségkép kellemesek az olly játékok is,
hol, mint a' hangászatban, harczolásban, vitatkozásban
versenyzés tartatik; mert ott gyakran van győzelem;

*) Ilias, XXIII. 108.

úgy szintén a' koczkával, labdával, ostáblával játszás is. Hasonlóképen van a' dolog a' komoly játékoknál is : mert ezek közül némellyek a' gyakorlás által kellemesek lesznek, némellyek pedig, mint az ebbel vagy máskép vadászás már magában is kellemes : mert a' hol vetélkedés van, ott győzelem is van. Azért a' törvénykezés és a' vitázás is kellemes azoknak, kik hozzá szoktak 's benne ügyesek. Továbbá a' legkellemesebb dolgok közé tartozik a' becsület és tekintély, mivel az által kiki jelesnek képzei magát, kivált ha a' becsület azoktól származik, kiket igazmondóknak tart. Illyeneknek tartatnak a' közellétezők, a' rokonok, ismerősök 's polgártársak inkább, mint az idegenek, a' most élők inkább, mint kik utóbb fognak élni, az értelmesek inkább, mint az értetlenek, a' nagyszámúak inkább, mint a' kisszámúak : mert az elsőbbről inkább lehet hinni, hogy igazat szólnak, mint az utóbbiakról. Azoknak pedig, a' kiket fel sem veszünk, milylenek a' gyermekek és oktalan állatok, becsülésökkel semmit sem gondolunk, legalább a' becsület' kedvéért nem, 's ha talán gondolunk, az egyéb okból történik. Továbbá a' barátok is kellemesek; mert valamit szeretni kellemes (mint a' bort sem szereti senki, ha annak ivásában örömet nem talál), másfelül a' szerettetés is kellemes : mert ki magát szerettetni látja, úgy vélekedik, hogy olly jó van benne, mit mindenek, kik észreveszik, kívánnak. Szerettetni pedig annyit tesz, mint a' maga' kedvéért becsültetni. A' csudáltatás is kellemes, mivel az is becsületünkre válik. A' hízkelkedésben részesülés és a' hízkelkedő is kellemes : mert ez csodá-

lónknak 's barátunknak látszik lenni. Továbbá azon egy dolognak többször tévése is kellemes : mert az, mihez hozzá szoktunk, kellemes. De a' változtatás is kellemes, mert természeti állapotunkba helyhez tet vissza 's a' szünetlen egyformaság a' létező állapot' feleslege; azért mondatik : „minden dolgok' változása édes.“

Azért az is kellemes, mi bizonyos idő' közbevetése után történik, akár emberekre, akár dolgokra nézve; mert a' változás a' mindennapit felcseréli, egyszerűsmind az, mi idő' közbevetése által történik, ritkább is. Továbbá a' tanulás és csodálás legtöbb esetekben kellemes : mert a' csodálás vágyást foglal magában, úgy hogy az, mit csodálunk, kívánság' tárgyává lesz, 's a' tanulás természeti viszonyba helyez bennünket a' tárgyakhoz. Továbbá a' kellemeshez tartozik a' másokkal jóltevés, és másoktól jótéteménnyel illetés is : mert jótéteménnyel illetetni annyit tesz, mint azt nyerni, mit kívánunk; jót tenni pedig annyit, mint valamivel bírni és bővelkedni, 's ezt mind a' kettőt kívánjuk. Mivel pedig a' jóltevés kellemes az embereknek, azért abban is örömet találnak, ha embertársaikat jobbitják és a' félben levőt tökéletességre viszik. Mint hogy a' tanulás, csodálás és egyéb efféle kellemes; azért azoknak is kellemeseknek kell lenni, mik utánzás által készíttetnek, millyenek a' festészek, szobrászok 's költészek' munkái és mind azok, mik utánzással jól és ügyesen csináltatnak, habár maga az utánzott tárgy nem kellemes is. Mert nem a' tárgy gyönyörködtet, hanem annak okoskodva észrevévése, hogy az utánzott a' tárgyat foglalja magában, 's a' tárgy jól utánoz-

tatott, miből az következik, hogy valamit tanulunk. Továbbá a' szerencse' véletlen változásai 's a' nagy veszélyekből nehezen kimenekülés is; mert mind ez csodálkozást okoz. 'S minthogy a' természeti kellemes, 's az egymás közötti rokonság természeti dolog, azért a' rokonság és mi ehhez hasonlít, legtöbb esetekben kellemes, mint p. o. az ember az emberek-, a' ló a' lónak, az ifjú az ifjúnak, kellemesek. Innét származtak a' példabeszédek : hasonló hasonlót gyönyörködtet; mindig hozánk hasonlót keresünk; az oktan állat oktan állattal, a' varjú varjuval társalkodik, a' galamb galambokhoz röpül, és több effélék. Minthogy pedig a' hasonló 's egynemű mindenkinek kedves, 's mindenki leginkább magával létezik illy viszonyban; azért mindenkinek kell kisebb vagy nagyobb mértékben magokat szeretni : mert mind az, a' mit mondánk, leginkább magunk iránt lel helyet. Minthogy pedig mindenek szeretik magokat, azért a' maga sajátjának p. o. munkájának, szónoklatának is maga előtt kedvesnek kell lenni. Azért szeretjük a' hízeltetést és azokat, kik minket szeretnek, valamint becsületünket és gyermekeinket : mert gyermekeink a' mi munkáink. Továbbá a' félben levőt bevégezni azért kellemes, mert az ez által a' mi munkánkká lesz. 'S minthogy az uralkodás igen kellemes, azért a' bölcsnek tartatás is kellemes : mert az észszel bírás idomosság az uralkodásra, 's a' bölcsesség sok és csodálkozásra méltó dolgokba belátás. Továbbá, minthogy általában szeretjük a' becsületet, azért rokunkat hibáikért megfeddeni, 's a' hibázásokat jó utba igazítani is kellemes; 's továbbá azzal foglalkodni is,

miben legjelesebbnek tartjuk magunkat, mint Euripides mondja :

„E' czél felé mindig siet
'S úgy osztja fel a' nap minden részeit,
Hogy önmagát felülhaladhassa.“

Hasonlókép mivel a' játék kellemes, azért minden pihenés és a' nevelés is kellemes; következőleg a' nevetésesnek is az emberekben, beszédben 's dolgokban kellemesnek kell lenni. De a' nevetéses a' költészet-ről irt munkában külön tárgyalatott. Ennyit a' kellemesről; a' kellemetlenek az ezekkel ellenkezőkből kitetszenek. 'S az eddig említett dolgok azok, mikért igazságtalanság követtetik el.

TIZENKETTŐDIK RÉSZ.

Most azt adjuk elő, melly állapotban és kik ellen követtetik el igazságtalanság. Az igazságtalanság' elkövetésére azok biratnak, kik azt hiszik, hogy a' dolgot véghez lehet vinni, 's hogy azt ők véghez vihetik, 's azt is reménylik, hogy titokban, vagy ha titokban nem is, büntetlenül marad, vagy ha megbüntettetik is, a' büntetés kisebb lesz, mint az a' nyereség, mellyben vagy magok, vagy azok, kiket szeretnek, részesülendnek. Mik látszanak e' részben lehetségeseknek vagy lehetetleneknek, arról utóbb fogunk szólni : mert ez a' rhetorica' minden részeihez közösen tartozik. A' büntételeknél leginkább azok reménylik a' büntetést elkerülni, kik a' szólásban ügyesek, a' foglalatosságokban jártasok és már sok pöröket folytatván, a' törvényke-

zésben tapasztaltak. Hasonlókép azok is, kiknek számos barátjaik vagynak 's kik gazdagok. Leginkább pedig azok, kik az említett kedvező körülmények között vagynak, vagy alkalmas barátokkal, segédekkel és részvevőkkel bírnak : mert ezen okokból azt hiszik, hogy vétkezhetnek, 's mégis titokban vagy büntetlenül maradhatnak. Továbbá azok, kiknek vagy azok, kiken igazságtalanságot akarnak elkövetni, vagy a' bírák, barátjaik, mert a' barátok a' büntett ellen kevesebbé őrzik magokat 's könnyebben megbékélnek, hogysen boszút állani kívánnának, 's a' bírák kedveznek azoknak, kiknek barátjaik 's vagy feloldozzák azokat a' büntetés alól, vagy kevésre büntetik. Könnyen elrejtve maradhatnak pedig azok is, kiken valami olyan mutatkozik, mi a' vádnak ellene 'mondani látszik, p. o. az erőtlen, ha másnak megveréséért, 's a' szegény és rút termetű, ha parázñaságért vádoltatik. Továbbá az olyan dolgok sem könnyen fedeztetnek fel, mellyek igen nyílt helyen és szem előtt vitetnek véghez : mert azok váratlanul történnek, mivel történhetésöket nem könnyen lehet gyanítani. Továbbá az olly dolgok, mellyek olly nagyságuak és olly neműek, hogy senki könnyen nem gyaníthatja reájok nézve a' büntételt : mert az illyenek sem őriztetnek gondosan, mivel minden emberek, valamint a' betegségnél, úgy a' büntetelnél is csak a' sokszor előfordulóktól szoktak óvakodni : melly betegségben pedig még senki sem szenvedett, attól senki sem óvakodik. Továbbá, kiknek egy ellenségek sincs és kiknek sok ellenségeik vagynak, az elsők azért reménylenek elrejtve maradhatni, mivel

senki sem őrizzük tőlök, az utóbbiak pedig nem vétetnek észre, mivel feltéttetik felőlök, hogy nem bátor-kodnak azok ellen véteni, kik tőlök őrizzüknek, 's mi-vel azzal védelmezhetik magokat, hogy nem is meré-szelték volna a' büntettet próbálni. Továbbá azok, kik-nek a' lopott jószág' elváltoztatása, más helyre vitele vagy könnyen eladhatása által módjok van az eltitko-lásra. Továbbá azok, kik, ha elrejtve nem maradnak, a' törvénykezést elkerülhetik, vagy sokára elhalaszt-hatják vagy a' bírakat megvesztegethetik. Továbbá azok, kik, ha ellenek büntetés rendeltetik, a' büntetés' végrehajtását gátolhatják, vagy sokára halaszthatják, vagy semmivel sem bírván, semmit sem fizethetnek. Továbbá azok, kikre nézve a' nyereség szembetűnő nagy és hamar következő, a' büntetés pedig kicsiny, fel nem tűnő, vagy soká elhaladó. Továbbá hol a' büntetés kisebb a' haszonnál, mint a' zsarnokság-nál látszik lenni. Továbbá, ha a' büntettek valakinek nyereséget adnak, a' büntetések pedig csak gyalázatot okoznak. Továbbá ha a' vétkek némi dicséretet hoz-nak magokkal (ha p. o. azokkal egyszersmind atyán-kért is boszút állanánk, mint Zenonnál történt*), ellen-ben a' büntetések pénzben vagy számüzésben 's egyéb effélében állanak. Mert mind a' kétféle emberek 's mind a' két állapotban létezők vétkeznek, de nem mint egyenlő, hanem mint ellenkező jelleműek 's erkölcsűek. Továbbá, kik már sokszor elrejtve vagy büntetlenül maradtak. Továbbá azok, kik sokszor fogamatlanul tet-

*) Ki volt legyen ezen Zenon, nem tudjuk.

tek bünteteli próbát; mert, mint a' katonaságnál, úgy ezek között is vagynak olyan indulatuak, hogy a' harczot mindég készek ujra elkezdni. Továbbá azok, kik a' kellemest most mindjárt reménylhetik, az ellenkezőtől pedig csak későbbben félhetnek, vagy kikre nézve a' nyereség most van, a' büntetés pedig utóbb lesz. Illyenek a' mértékletlenek, mértékletlenség pedig minden dolgokra nézve, mellyek kívánság' tárgyai, lel helyet. Továbbá másfelül azok, kiket a' büntetés vagy kellemetlenség mindjárt most ér, 's kik a' kellemest és hasznost későbbben, de hosszabb ideig élvezni reménylik; mert a' mértékletesek és okosak illyen dolgokat keresnek. Továbbá, kik történetből vagy szükségből, vagy a' természettől ösztönöztetve, vagy szokásból cselekedni, 's általában csak hibázni, nem büntetni látszanak; 's azért azt reménylhetik, hogy kímélve íteltetnek meg. Továbbá a' szűkölködők. A' szűkölködők pedig kétfélék, vagy szükséges dolgokra szorulnak, mint a' szegények, vagy feleslegesekre, mint a' gazdagok. Továbbá, kik vagy igen jó, vagy igen rossz hírben vagynak; az első, mivel nem tétetik fel felőlök a' vétek, a' másíkok, mivel nagyobb gyalázat nem érheti őket mint már érte. Illyenek azok, kik igazságtalanság' elkövetésére adják magokat. A' személyek és dolgok pedig, kik vagy mellyek ellen igazságtalanság követtetik el a' következők : elsőben azok, kik ollyannal bírnak, mire másoknak vagy azért, hogy szegények, vagy azért, hogy többet élvezhessenek, szükségök van. Továbbá azok, kik távol, 's azok, kik közel vagynak, mert az utolsókat könnyen lehet érni,

az elsőknél pedig nem hamar várhatni büntetést, p. o. ha carthagobeliak prédáltatnak ki *). Továbbá, kik vagyonokra gondosan nem vigyáznak, hanem jó bizodalommal vagynak, 's könnyen hisznek; mert az ilyeneknél könnyű elrejtve maradni. Továbbá a' kényelemkedvelők; mert igazságtalanság' szenvedésekor törvénykezni, csak a' fáradtságot nem restelők' dolga. Továbbá a' szemérmesek; mert ezek nyereségért nem könnyen perlekednek. Továbbá azok, kiken már sokszor követtetett el igazságtalanság a' nélkül, hogy azért perlekedtek volna, mert az ilyenek a' példabeszéd szerint szólván myziai prédák. Továbbá, kik ellen még sohasem és kik ellen másodszor követtetett el igazságtalanság; mert mind a' két rendbeliek kevésbé óvakodók, az elsők, mivel még sohasem bántattak, az utolsók pedig mivel azt hiszik, hogy már többször nem fognak bántatni. Továbbá, kik már másszor bevádoltattak vagy könnyen bevádoltathatnak; mert az ilyenek megbántóik ellen nem mernek pert indítani, mivel a' bíraktól félnek, 's ezeket nem reménylik ügyök' igazsága felől meggyőzhetni; ilyenek közé tartoznak a' gyűlölt és irigyelt emberek. Továbbá, kik ellen az az ürügy hozathatik elő, hogy vagy eleik, vagy magok, vagy barátjaik magunkat vagy eleinket, vagy kedveltünket megbántották vagy megbántani akarták; mert erre

*) Ha p. o. az athenaeiek üznek tengeri prédálást, örmestebb prédálnak carthagói hajót mint corinthusit, mivel a' carthagobeliak távolabb laknak, 's nem olly könnyen fizethetik vissza a' kölesönt.

nézve ez a' példabeszéd igazoltatik : a' rosszság csupán ürügyre vár. Továbbá az ellenségek és barátok; mert az utolsókat könnyű, az elsőket pedig öröm megbántani. Továbbá, kiknek nincsenek barátjaik. Továbbá, kik sem ékesszólásban, sem törvénykezésben nem gyakorlottak; mert vagy nem állanak ellent, vagy alkudoznak, vagy a' törvénykezésben semmire sem mennek. Továbbá azok, kiknek nem haszon a' törvénykezés' végét vagy büntetés' teljesedését megvárni; millyenek az idegenek és kézművesek; mert ezek kevésért is megegyeznek 's könnyen le hagyják magokat csendesíteni. Továbbá azok, kik sok igazságtalanságokat vagy olyanokat követtek el, millyen most rajtok elkövettetik; mert csaknem igazságtalanságnak sem látszik, ha rajtok az követtetik el, mit ők másokon elkövetni szoktak, p. o. ha valaki az erőszakoskodó pajkost megveri.

Továbbá azok, kik vagy rosszat tettek, vagy rosszat tenni szándékoztak, vagy rosszat tenni akarnak és tenni fognak; mert ebben valami kellemes és egyszerűsmind szép is van, úgy, hogy alig látszik igazságtalanságnak. Továbbá azok, kiknek megbántása által valaki magát barátjainak, tisztelt embereinek, vagy kedves embereinek, vagy felebb-valóinak 's általában azoknak, kiknek tetszése szerint intézik életöket, kedves dolgot cselekesznek; 's kiknél kímélést lehet reményleni. Továbbá, kiket valaki már bevádolt, 's kiknek barátságáról lemondott. Mert az ilyen igazságtalanságok is alig látszanak igazságtalanságoknak mint p. o. ahogy' Kallippus

Dionnal bánt¹⁾). Továbbá azok, kiket mások éppen most akarnának megbántani, ha szándékjokban meg nem előztetnének, mintha tanácskozás sem lelhetne helyet. Mint Aenesidemusról mondatik, hogy Gelonnak²⁾, ki a' polgárokat rabokká tette, kottabionokat küldött ajándékban, minthogy ötet a' meghódoltatás által, melyet maga akart véghez vinni, szándékában megelőzte. Továbbá azok, kiknek megbántása utóbb sok jónak véghez vitelét teszi lehetségessé, mivel ez által a' vétek jóvá tétethetik, mint a' thessaliai Iason³⁾ mondotta: hogy némelly igazságtalanságokat kell elkövetni, hogy utóbb sok jót lehessen tenni. Továbbá hol mindennek vagy sokan igazságtalanul szoktak cselekedni, mert ott a' cselekvő bocsánatot vél nyerni. Továbbá, mi könnyen eltitkoltathatik; millyen az, mi vagy hamar felhasználhatik p. o. az eddel, vagy formájára, vagy színe nézve, vagy keverés által elváltozhatik, vagy mit könnyű eldugni; millyen az, mit könnyen el lehet vinni 's kicsiny helyen el lehet rejteni. Továbbá, ha a' cselekvő már elébb sokat birt olyat, mi az ellopotthoz hasonlít, 's mit attól nehéz megkülönböztetni. Továbbá

¹⁾ Az athenaei Kallippos megölte Diont, miután azt már az előtt a' katonáknál sokszor vádolta 's az által tudatta, hogy megszűnt Dion' barátja lenni.

²⁾ Gelon az ismeretes syracusai zsarnok, kinek Aenesidemus a' leontioni zsarnok rokona volt, minthogy ennek fia Theron, az elsőnek leányát vette feleségül.

³⁾ Ezen Iason kétségkívül a' pheraei hires zsarnok, kiről Xenophon szól a' görög története' hatodik könyvében.

hol azok, kiken igazságtalanság követtetett el, szégyenlik a' dolgot kimondani, p. o. ha valaki azok' feleségét, vagy magokat, vagy fiaikat méltatlansággal illette. Továbbá, hol a' törvénykezés pörlekedési viszketegségnek látszanék lenni, ilyenek a' csekélységek 's az olly dolgok, mellyekért meg szokás bocsátani. Millyen állapotban, melly dolgokkal, kiken és mért követtetnek el igazságtalanságok, az a' mondottakban már alkalmasint elő van adva.

TIZENHARMADIK RÉSZ.

Most már osszszuk fel 's vizsgáljuk meg az igazság és igazságtalanság' nemeit. Az igazság és igazságtalanság kétféle törvény szerint osztatik fel, 's tárgyra nézve is kétféle. Törvény alatt részint a' különöst, részint az általánost értem; a' különöst mint az emberek magok' számára meghatározták; 's ez viszont részint írva van, részint nincs írva; 's a' közönségest, mellyet a' természet diktál. Mert van, mint mindenkinek saját lelke jósolja, természeti közönséges igazság és igazságtalanság még ott is, hol társasági egybeköttetés és szerződés nem létezik. Ezt érti Sophocles' Antigoneja *), midőn Polynices' eltemetését, habár meg volt is tiltva, igazságosnak mondja, mivel ezt a' természet' törvénye javalja :

„Nem lett e' jog ma, sem tegnap, hanem
Öröktől fogva él és kezdetét
Megmondni senki képes nem lehet.“

*) L. Sophocles' Antigonéját v. 456. stb.

Így szól Empedocles ¹⁾ is arról, hogy semmi előtt sem szabad megölni; mert az élettel bírás nem olly jog, mellytől megfosztani némelyeknél igazságos, másoknál igazságtalan cselekedet volna :

Égen földön uralkodik és tiszteltetik e' jog
Minden okos lénytől, a' nap valamerre világol.“

Hasonlókép szól Alcidamas ²⁾ is messenei beszédében. Az igazság és igazságtalanság a' tárgyakra nézve is két-féle : mert az, a' mit tenni, vagy nem tenni kell, vagy a' köztársaságra, vagy valamelly egyedre vonatkozik. Azért az igazságos és igazságtalan cselekedetek is két-félekép gyakorolhatnak igazságot vagy igazságtalanságot, minthogy vagy valamelly egyedre, vagy a' köztársaságra vonatkoznak. Mert ki p. o. házasságot tör, vagy valakit megver, az valamelly egyeden, ki pedig a' hadi szolgálattól magát elvonja, az a' köztársaságon követ el igazságtalanságot. Miután az igazságtalan cselekedeteket ekkép felosztottuk, úgy hogy közölök némelyek a' köztársaság, mások egyes ember, vagy emberek ellen vannak intézve; most még egyszer vizsgáljuk gondolatunkban, mit tesz igazságtalanságot szen-

¹⁾ Agrigenti Empedocles, a' Socrates előtt élt bölcselekedők' egyik leghíresebbike, tanításait versekben írta, miért gyakran gáncsoltatott. Valamelly élő állat' megölésének tilalmát, úgy látszik, pythagorasi tanítóitól vette.

²⁾ Alkidamas egy scholiasta szerint ezt mondotta, az isten mindeneket szabadon hagyott; a' természet senkit sem teremtetett rabszolgává.

vedni, 's ezután menjünk a' többire. Igazságtalanságot szenvedünk akkor, ha valaki szándékosan 's önkényt követi el azt rajtunk; mert már felebb megmagyaráztuk, hogy az igazságtalanság' elkövetése szándékosan történik. Minthogy már az, kin igazságtalanság követtetik el, kárt szenved, még pedig akaratja ellen, azért már a' felebb mondottakból tudjuk, mi legyen a' kártevés; mert a' jó és rossz, mindenik külön, már felebb vizsgáltatott meg, 's megmondattott, hogy az a' szándékos, mi tudva vitetik véghez. Azért minden vádagnak vagy köztársaság, vagy egyed ellen véghez vitt cselekedetet kell illetni, 's olyat, melly vagy tudatlanul és nem önkényt, vagy tudva 's önkényt, 's az utolsó esetben olyan ember által ment véghez, ki vagy szándékosan, vagy szenvedélyből cselekedett *). A' haragról akkor lesz szó, mikor a' szenvedélyekről fogunk értekezni. Az pedig, minő állapotban 's mire czéloz valaki szándékosan, már felebb előadatott. De minthogy sokszor az, ki a' tettet megvallja, a' nevezetet, melly a' tette ruháztatik, nem fogadja el, vagy nem olyan tettet vall meg, mellyre azon nevezet illik, p. o. azt mondja, hogy

*) Ha az igazságtalan cselekedetek' itt előszámlált okait ezen tárgynak a' tizedik részben foglalt előadásával összehasonlítjuk, kitetszik, hogy itt ezen kifejezés „*szenvedélyből*“ annyit tesz, mint ott a' „meg nem gondolt kívánságból.“ Ezen utolsó kifejezés ott haragra és kíváncsiságra osztatott fel. Minthogy a' kíváncsiságról a' tizenegyedik részben már szólt, azért 'csak a' harag' magyarázata kívántatott; de ezt utóbb igéri tenni, mit a' második részben tesz is.

valamit elvett, de nem lopta, hogy valakit megvert, de azt nem gyalázta meg; hogy valamely asszony személylyel együtt volt, de nem paráználkodott; hogy lopott, de nem követett el szentségtörést, mivel nem istennek volt szentelve az ellopott jószág; hogy más földéből szántott, de nem a' köztársaságéból; hogy az ellenséggel ugyan beszélgetett, de hazáját nem árulta el : azért e' részben gondosan meg kell határozni, mi legyen a' lopás, a' meggyalázás, a' paráznaság, hogy akár állítunk, akár tagadunk valamit, az igazságot szembetünővé tudjuk tenni. Minden efféle pörök azon kérdés fölött forognak, ha az, miről vitálkodás van, igazságtalan és rossz-e, vagy nem? Mert a' rosszság 's az igazságtalanság a' szándékban van, 's az efféle nevezések a' szándékot is kifejezik, p. o. a' meggyalázás és lopás. Mert ha valaki mást megvert, nem mindenkor szükségkép következik, hogy azt meg is gyalázta, hanem csak akkor, ha bizonyos szándékból verekedett, p. o. azért, hogy a' másikat meggyalázza, vagy hogy maga' kedvét töltse, úgy szintén, ha valaki valamit titkon elvett, nem mindenkor szükségkép következik, hogy lopott, hanem csak akkor, ha más károsítása és a' lopott jószágnak magáéva tévése végett vette el más' jószágát. Hasonlókép van egyéb efféle nevezetekkel a' dolog. Miután már az igazságtalan cselekedeteket kétféléknek mondtuk, részint olyanoknak, mellyek részint írásba foglalt, részint írásba nem foglalt törvények szerint történnek : eddig azokról szoltunk, mellyek iránt törvények vagynak. A' nem írt törvények szerint történő igazságnak, vagy igazságtalanságnak két

neme van: egyik abból származik, ha valaki magát a' jóban vagy rosszban nagyon megkülönbözteti, ha cselekedete olyan, melly gyalázatot vagy magasztalást, becstelenséget vagy becsületet 's tisztelő ajándékokat von maga után, p. o. a' jótévők iránti hála, az elvett jótéteményeknek visszafizetése, a' barátoknak nyújtott segítség 's több effélék; a' másik pedig olyan, mellynél a' különös és írt törvények hiányosaknak mutatkoznak. Mert mi méltányos, az igazságosnak is tartatik. Méltányos pedig az, mi az írott törvény nélkül igazságos. A' törvények' hiányossága a' törvényszerzőknek részint akaratjokkal részint akaratjok ellen származik; még pedig akaratjok ellen, ha nem veszik észre, akaratjokkal pedig, midőn minden egyes eseteket nem határozhatnak meg, hanem kénytelenek általános szabályt adni, holott a' dolog nem általánosan, hanem csak legtöbb esetekben előforduló. Hasonlókép, midőn az eseteket végetlenségök miatt nem könnyű meghatározni, p. o. a' vassal megsebesítésnél, a' vasnak nagyságát 's tulajdonságát *), mert senkinek sem volna elég ideje, mind ezt előszámlálni. Ha már a' dolgot előre pontosan nem lehet meghatározni, 's még is kell róla törvényt hozni, szükségkép általánosnak kell a' törvényben a' kifejezésnek lenni, úgy, hogy e' szerint, ha valaki kezét, mellynek újján gyűrű van, valaki ellen felemeli 's megveri, azt az írott törvény' betűje szerint

*) Ismeretes dolog, hogy a' régiek vas gyűrűket is viseltek újjaikon, 's hogy általában a' gyűrűkkel sokféle fényüzést gyakoroltak.

vétkesnek kell mondani. De valósággal nem követ el vétet, 's ilyenkor a' méltányosság talál helyet. Ha a' méltányosság a' mondottban áll, szembetűnő, melly dolgok méltányosak vagy nem méltányosak, 's milyen emberek méltányosak vagy nem méltányosak. Méltányosak t. i. az olly tényeknél vagyunk, mellyeket meg kell bocsátani; valamint a' hibázásból történeteket és szándékos vétkeket, 's a' hibákat és szerencsétlenségeket nem egyenlőkép vesszük fel. Szerencsétlenségből származó tények azok, mellyek váratlanul 's nem rossz szándékból történnek, hibák azok, mellyek előre látva, de nem rosszaságból történnek; szándékos igazságtalanságok azok, mellyek rosszaságból mennek véghez : mert a' kívánságból történetek rosszaságból származnak. Méltányosság az emberi gyarlóságot is megbocsátani, 's tekinteni kell nem a' törvényre, hanem a' törvényszerzőre is; nem a' kifejezésre, hanem a' törvény' értelmére, nem a' cselekedetre, hanem a' cselekvő szándékára; nem a' részre, hanem az egészre; nem arra, millyen most a' cselekvő, hanem millyen volt mindenkor vagy rendszerint. Hasonlókép méltányos inkább arról megemlékeznünk, mi jót, mint arról, mi rosszat vettünk mástól, inkább az elvett, mint az általunk véghez vitt jótéteményekről; továbbá a' szenvedett igazságtalanságról várakozni, azt akarni, hogy inkább szók, mint cselekedetek által ítéltessek el a' dolog, 's inkább választott békebíróhoz mint a' törvényszékhez folyamodni. Mert a' békebíró a' méltányosságra, a' törvényhatósági bíró pedig a' törvényre néz; 's a' békebíró azért rendeltetett, hogy

a' méltányosság győzzön. A' méltányosság tehát ezek szerint magyaráztathatik meg.

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

A' vétkek annál nagyobbak, mennél nagyobb igazságtalanságból származnak, 's e' szerint a' legkisebbek is lehetnek legnagyobbak. Illyen volt az, midőn Callistratos *) Melanopost azzal vádolta, hogy a' templom' építőit három szent hemiobeliákkal megcsalta. Az igazságra nézve ellenkezőkép van a' dolog. Az olly dolgoknál, millyenek itt említettek, az forog fen, hogy a' cselekvőnek nagyobb hajlandósága van az igazságtalanságra, mert ki három szent hemiobeliát lop, az minden csalárdságot is alkalmasint el fog követni. Némellykor tehát a' nagyobb vétkek e' szerint ítéltetik meg, némellykor pedig a' sérelem, vagy kár' nagysága szerint; továbbá az olly igazságtalanság is nagy, mellynek megfelelő büntetés nem találtathatik, hanem minden büntetés kicsiny. Továbbá az nagyobb, mellyet orvosolni lehetetlen : mert azt ezen lehetetlenség gyűlölsegebbé teszi. Továbbá, hol az igazságtalanságot szenvedő nem nyerhet törvényes elégtételt, mert ollyankor

*) Callistratosról l. felebb a' hetedik részt. Melanopos mint Plutarchosnál Demosthenes' életének 13-dik részéből kitetszik, pénz' dolgában nem igen lelkisméretes volt, minthogy magát ellenfele Callistratos által is meg hagyta vesztegetni. Így utóbb az isteni tisztelethez megkívántató épületekre ügyelő biztosokat is megcsalta.

annyiban orvosolhatatlan, mennyiben az elégtétel és büntetés orvosság. Továbbá, ha az igazságtalanságot szenvedő magát igen megbüntette : mert így az, ki az igazságtalanságot elkövette, még nagyobb büntetésre méltó ; így p. o. Sophocles *) mint Euctemon' ügyvéde, midőn ez meggyaláztatását szégyenelvén, magát megölte, úgy nyilatkozott, hogy ő nem kisebb büntetést fog kívánni annál, mellyet védlette magának szabott. Továbbá az, mellyet valaki egyedül maga, vagy legelőször, vagy kevés bűntársakkal vitt véghez. Azon egy igazságtalanság' sokszori elkövetése hasonlóképp nagy vétek. Továbbá az, melly miatt a' megzabolázás és büntetés végett eszközök, és módok kerestettek és gondoltattak ki, mint p. o. Argosban mindenek megbüntettetnek, kikért valamely törvény hozatik, valamint azok is, kik valamely tömlöcz' építésére alkalmat adtak. Továbbá a' baromibb igazságtalanság nagyobb. Továbbá az is, mellynél több előre meggondolás lelt helyet. Továbbá az, mellynek hallásánál több félelem 's irtozás mint szánakozás éreztetik. A' szónoklás' mesetersége által nagyobb vétkekké lesznek azok, mellyek

*) Az itt említett szónokot Sophoclest a' híres szomorujáték-írótól jól meg kell különböztetni. A' harmadik könyv 18-dik része szerint egy volt azon tiz országos biztosok közül, kik Krisztus' születése előtt 413-dik esztendőből fogva Athenaeben a' köz dolgok' igazgatására rendeltettek, 's kiknek sürgetésére a' négyszázak' tanácsa hozatott be. A' magát megölvő Euctemonról semmit egyebet nem tudunk, mint a' mi itt mondatik.

által sok jog megrontatott; ha p. o. esküvés, kézadás, erősen állítás, házassági szövetség megsértetett, mert sok igazságtalanság gyül ollyankor össze. Továbbá, mi ott történik, hol a' vétkek meg szoktak büntettetni, melly eset p. o. azoknál van, kik hamis tanúságot követnek el; mert hol nem fog az igazságtalanúl cselekedni, ki a' törvényszék előtt úgy cselekszik? Továbbá az, mit legnagyobb mértékben szégyenelni szoktunk. Továbbá, ha valaki azon követ el igazságtalanságot, ki vele jót tett: mert az két igazságtalanságot követ el, egyiket, hogy jótevőjével rosszul bánik, másikat hogy vele jót nem tesz. Továbbá, ha valaki írásban nem foglalt törvény ellen cselekszik; mert a' jobb ember' szokása nem kénytelenségből igaznak lenni, 's az irott törvénynek kénytelenségből engedünk: ellenben az írásban nem foglaltnak nem kénytelenségből. Másfelül viszont nagyobb az, melly az irott törvény ellen történt: mert, ki az ellen vét, mi félelmet gerjeszt 's büntetéssel fenyeget, annál igazságtalanabb lesz, akkor mikor büntetés nincs rendelve. Ennyit a' nagyobb és kisebb vétkekről.

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

Az eddig előadottak után már most az következik, hogy a' külső vagy mesterségen kívüli bizonyításokról szóljunk röviden; mert ezek tulajdonképen a' törvényszéki szónoklathoz tartoznak. Illyenek szám szerint öten vagynak: a' törvények, a' tanúk, a' szerződések, a' vallatások és az esküvések. Legelőször tehát lássuk a' törvényeket, hogyan kell azokat a' javasló

vagy ellenző, 's a' vádoló vagy védelmező szónoknak használni. Az világos, hogy midőn az irott törvény az ügynek ellene van, akkor az általános törvényhez 's az igazságosabb méltányossághoz szükség folyamodni, 's azt mondani, hogy a' legjobb tudomás szerint itélni *) annyit tesz, mint az irott törvényt nem feltétlenül alkalmazni, és hogy a' méltányosság' kívánatai mindenkor változatlanul maradnak, valamint az általános törvény is, mivel a' természettel megegyez; ellenben az irott törvények sokszor változnak. Innét van Sophoclesnél Antigone' nyilatkozata : mert ez mentségére azt mondja, hogy Cleon' törvényét ugyan általhágta, de az írásban nem foglalt törvényt nem hágta által :

„Nem új e' jog, hanem mindenkor élt;
Én senki' kedvéért tehát — —“

Hasonlóképen szükség mondani, hogy az igazság valósággal létező és hasznos, nem pedig csak látszó; azért az irott törvény a' törvénynek nevét nem érdemli meg, mivel annak kötelességét nem teljesíti. Továbbá, hogy a' bíró csak mintegy pénzpróbáló, hogy a' meghamisított törvénytől az igazat megkülönböztesse. Továbbá, hogy a' jobb ember' jelleme inkább a' nem irott, mint az irott törvényhez alkalmazni magát 's annál maradni. Továbbá nyomozni szükség, ha nem mond-e

*) Athenaeben a' bírának meg kellett esküdni, hogy az olly dolgokban, melyek iránt törvények vannak hozva, a' törvények szerint; az olyanokban pedig, melyek iránt a' törvények semmit sem határoztak, legjobb tudomások szerint fognak itélni.

valamelly tekintélyes törvénynek más törvény ellene, p. o. némellykor az egyik minden szerződést érvényesnek nyilvánít, a' másik minden fenálló törvény' elleni szerződést tilt. Továbbá arra kell nézni, hogy talán két értelmű a' törvény, úgy, hogy azt csavarni's neki olly irányt lehet adni, melly szerint a' mi ügyünk' igazságát kitünteti 's nekünk hasznos; azután így kell azt alkalmazni. Továbbá arra kell figyelmezni, hogy talán valamelly törvény fenáll, de a' környülmények, mellyek annak alkotását kívánták, már nem léteznek : azon kell lennünk, hogy ezt megbizonyítsuk 's a' törvény ellen harczoljunk. Ha pedig az írott törvény ügyünknek kedvez, azt kell mondanunk, hogy az esküformában ezen szók : „legjobb tudomásom szerint *)“ nem az ítéletnek a' törvény' ellen mondását, hanem a' hamis esküvés' eltávoztatását czélozzák, hogy a' bíró ollyankor, ha a' törvény' értelmét talán nem tudná, esküszegést ne kövessen el. Továbbá azt kell vitatni, hogy senki sem keresi azt, mi maga szerint vagy magában jó, hanem azt, mi az egyednek jó. Továbbá hogy egyre megy ki, akár ne legyen, akár ne használtassék a' törvény. Továbbá, hogy más mesterségekben sem hasznos, ha valaki p. o. az orvos vagy mérnök okosabb akar lenni azoknak szabályainál, 's hogy nem annyira árt, ha az orvos hibáz, mint ha valaki a' törvényes fel-

*) Az itt előforduló helyek között az elsőt a' 13-dik részben már teljesebben előhozta; a' második Sophoclesnél mindjárt amaz után következik, 's azt Aristoteles csak töredékesen említi, mert feltette, hogy olvasói előtt ismeretes.

sóság ellen engedetlenségre szokik. Továbbá, hogy minden jó törvényhozásnál épen az tiltatik, hogy senki se akarjon bölcsebb lenni, mint a' törvények. Ennyit a' törvények fölött értekezni elég legyen.

Mi a' tanúkat illeti, azok kétfélék, némelyek régiek, mások mostaniak 's az utóbbiak vagy részt vesznek a' pörben, vagy nem. Régieken értem a' költőket, és egyéb híres embereket, kiknek ítéletei 's vélekedései ismereteseek, mint p. o. az athenaeiek Salamis iránt¹⁾ Homert tanukép adták elő, 's újabban a' tenedosiak²⁾ a' corintheta Perianrost a' sigeumbeliek ellen, és Cleophon³⁾ Critias ellen Solon' elegiáját, midőn azt állí-

¹⁾ Az athenaebeliek a' megarabeliekkal Salamis' szigetének birtoka felett vetélkedtek, 's minthogy mind a' két felekezet a' lacedaemonbelieket választottaköz bíráknak, az athenaebeliek leginkább arra támaszkodtak igénylésökben, hogy már Homer (Ilias' II. 557—558.) ezt énekelte: „Ajax tizenkét hajókat vitt Salamisból 's oda helyhezte őket, hol az athenaeiek' serege rendben állott“ miből vélekedésök szerint kitetszett, hogy Salamis már akkor az athenaebeliectől függött, 's valóban a' sziget' birtoka nekik is ítéltetett.

²⁾ Mi fölött pereltek a' tenedosbeliek a' sigeumbeliekkal, azt nem tudjuk, 's azt sem ha Periandros, kire hivatkoztak, az illy nevű corinthusi híres zsarnok volt-e, vagy más.

³⁾ Cleophon jeles demagóg volt Athenaeben a' peloponnesusi háború' idejében, és political vitatkozó ellenfele Critiasnak, ki utóbb a' harmincz zsarnokok' egyike lett. Ezen Critias unokája volt az idősebb Critiasnak, kiről Solon' verse szól. Solon ezen versé-

totta, hogy annak háza már régen kicsapongások' helye volt, mert különben Solon nem mondotta volna ezt :

„Mondd Critiasnak, hogy vegye példányául az atyját.“

A' történt dolgokról tehát ilyenfélék a' tanúk. A' jövőökről pedig az oraculumok' magyarázói is használtatnak, mint p. o. Themistocles a' fából készült falakat úgy magyarázta, hogy tengeri ütközetet kell próbálni ¹⁾. Azonkívül a' példabeszédek is, mint már mondatott, tanúk lehetnek. Ha p. o. valaki azt javasolja, hogy öregeket nem kell barátokká választani, annak tanú gyanánt szolgálhat ezen példabeszéd : „az öreggel ne tégy jól.“ Hasonlókép, ha valaki azt állítja, hogy hol az atya megöletett, ott a' fiakat is meg kell ölni; ez a' vers :

„Esztelen a' ki atyát öl 's engedi gyermekit élni.“

Egy időbeli tanúk lehetnek a' jeles emberek, kik már valamelly dologról ítéltek : mert az ilyenek' ítélete hasznos azoknak, kik hasonló pörbe vagynak keveredve; mint p. o. Eubulos ²⁾ a' törvényszék előtt

vel épen nem akart neki valamit szemére vetni, hanem inkább az atyját Dropidest az ifju' méltó vezérének akarta festeni, mi kitétszik a' Cleophon által ravaszul elhallgatott pentameterből :

„Úgy bizony érdemdús férfi vezére leszesz.“

¹⁾ Cornelius Neposból is tudva van, melly okos magyarázatot adott Themistocles az oraculum' jóslatának.

²⁾ Eubulos egy volt az athenaei legjelesebb szónokok közül Demosthenes' idejében.

Chares ellen azt alkalmazta, mit Plato Archibios ellen mondott : „hogy a' városban divattá lett szemérem nélkül megvallani, hogy ők rosz emberek“. Továbbá az olyanok, kik azon esetben, ha nem látszanak igazat mondani, veszélyben forognak. *) De ezen utóbbiak csak az iránt lehetnek tanúk, ha történt-e valami, vagy nem, létezik-e valami, vagy nem; ellenben az iránt, hogy minemü valami eset, vagy történet, nem lehetnek tanúk, p. o. az iránt nem, hogy igazságos-e valami, vagy nem; vagy hasznos-e valami, vagy nem. A' tőlünk távol lakók itt is hitelesebbek. De leghitelesebbek a' régi időbeliek, mert azokat nem lehet megvesztegetni. A' bizonyító okok ott, hol tanúk kívántatnak, arra nézve, ki tanúkat nem tud állítani ezek : hogy mikor tanúk nincsenek, a' valószínűség szerint kell a' dolgot elhatározni, 's ez annyit tesz, mint a' legjobb tudomás szerint itélni; hogy a' valószínű nem hazudhat jutalomért 's nem kapathatik rajta hamis bizonyágtételen, arra nézve pedig, kinek tanúi vagynak az ellen, kinek nincsenek, azt kell mondani, hogy a' valószínűt nem lehet számadásra vonni, 's hogy a' dolog' bizonyításánál tanúra épen nincs szükség, ha okok szerint itélni elég-séges. A' bizonyágtételek részint a' szónokot, részint az ellenfelet, 's közöttök némellyek a' pör' tárgyát, némellyek viszont a' jellemet illetik. Innét világos, hogy hasznos bizonyágtételeket mindig lehet találni; mert

*) Azaz a' szorosabb értelemben vett tanúk, mert ezek forognak veszélyben, mert ezek vádoltathatnak be hamis tanúbizonyágért, ha vallomások gyanús. Az első rendbeli tanúk nem forognak illy veszedelemben.

ha a' dologról nem lehet ollyat, melly mellettünk, vagy ellenfelünk ellen szólana, találni, legalább lehet ollyant, melly a' jellemről, vagy mellettünk, vagy ellenfél ellen szól. Egyéb dolgokra nézve, mellyek a' tanúról mint barátról, vagy ellenségről, közönösről, jó vagy rossz hírüről, vagy se jó, se rossz hírüről 's egyéb efféle különbségekről mondathatnak, onnét kell az okokat venni, honnét az enthymemák vétetnek.

Mi a' szerződéseket illeti, azokra nézve a' szónok' dolga az, hogy azokat vagy erősítse, vagy erőtlentse, 's azoknak vagy hitelt szerezzen, vagy hitelességöket csökkentse, a' szerint azokat, ha ügye mellett szólnak, érvényesekké, 's ha ellene, érvénytelenekké tenni igyekezzék. A' hitelessé tevésre vagy a' hitelesség' csökkentésére egészen az a' mód van, melly a' tanúkkal bánásnál; mert millyenek az emberek, kik a' szerződést aláírták, vagy érette kezekeskedtek, ollyan hiteleseknek tartatnak magok a' szerződések is. Ha a' szerződés nem tagadtatik, 's ha mellettünk van, akkor azt a' szónoklatban dicsérnünk 's fontosnak kell mondanunk: mert a' szerződés a' felekre nézve magok által adott törvény. 'S a' szerződések ugyan semmi törvényt sem tesznek érvényessé, de igen a' törvények a' törvényesen kényszerített szerződéseket. 'S általában szólva, maga a' törvény is szerződés 's azért, ki a' szerződéstől a' hitelt megtagadja 's azt megrontja, magokat a' törvényeket rontja meg. Azonkívül csaknem minden foglalatosságok, kivált az önkénytesek, szerződésen alapulnak; úgy hogy, ki a' szerződést érvénytelené teszi, az az emberek közötti kölcsönös közlekedést teszi semmivé. E' szerint a' többit is, mi ide tartozik, könnyen lehet tud-

ni. Ha pedig a' szerződések ügyünkkel ellenkeznek 's ellenfelünk részén vannak, akkor elsőben is mind azok, mik a' nekünk nem kedvező törvény ellen mondathatnak, ide is tartoznak; mert képtelenség volna, ha azt hinnők, hogy e' törvényeknek, mikor nem czélszerűek, 's mikor azoknak szerzői az igaz utról félre vezettettek, nem tartozunk engedni, az ilyen szerződéseknek pedig engednünk kellene. Továbbá azt mondhatjuk, hogy mint a' harczjutalom' ítélője úgy a' bíró is igazságot szolgáltatni tartozik, azért nem az effélére kell néznie, hanem arra, a' mi igazságos. Az igazság pedig nem engedi magát sem csalás, sem kényszerítés által elcsavartatni : mert nem emberektől származik; ellenben a' szerződések megcsalatott és kényszerített személyek által is készülnek. Azonkívül vizsgálóra kell venni, ha nem ellenkeznek-e valamelly írott vagy általános törvénnel, 's az igazsággal és erkölcsiséggel vagy egyéb későbbi, vagy korábbi szerződésekkel; mert vagy a' későbbiek érvényesek, a' korábbiak pedig érvénytelenek, vagy a' korábbiak igazságosak, a' későbbiek pedig hamisak; 's azután úgy kell őket alkalmaznunk, mint reánk nézve czélszerűek. A' hasznót is tekintetbe kell vennünk 's arra, hogy a' szerződés a' bírakra nézve talán káros-e, 's egyéb effélére is ügyelnünk kell; mert ezt is szintén olly könnyen átláthatjuk.

A' vallatáskori vallomások bizonyágtételeknek nézethetnek 's hitelességgel látszanak bírni, mivel kényszerítéssel járnak. Nem nehéz tehát tudni, hogyan lehessen irántok ollyakat mondani, mik által

azoknak, ha mellettünk szólnak, a' szónoklatban nagyobb tekintélyt adhatunk, azt állítván, hogy minden bizonyítmányok között egyedül azok igazak; ha pedig nem nekünk, hanem ellenünknek kedveznek: hitelességöket kétségbe hozhatjuk, azt adván elő, mi általában a' kínzási vallatás ellen szól, 's azt állítván, hogy azok, kik kényszerítettnek, szintén úgy mondhatnak hamisságot, mint igazat, mivel részint az igazságot makacson tagadják részint könnyen hazudnak, hogy a' kínzástól elébb megszabaduljanak. Itt egyszersmind olyanféle igaz példákra is, melyek állításunkat helyeslik, 's a' bírának tudtokra vagynak, kell emlékeztetni.

Az esküvésnél négyféle esetek fordulnak elő. Vagy kívántatik és elfogadtatik az esküvés, vagy e' kettő közül egyik sem történik, vagy az egyik történik, a' másik nem, 's ezen utolsó esetben vagy kívántatik az eskü, de nem fogadtatik el, vagy elfogadtatik, de nem kívántatik. 'S ezeken kívül még egy másik eset is van, ha t. i. az eskü már elébb tétetett vagy általunk, vagy ellenfelünk által. Kik az ellenféltől az esküt nem akarják kívánni, azt mondhatják, hogy az emberek könnyen esküdhetnek hamisan, és hogy, mivel, ha az ellenfél a' hitet letette, nem fogja azt viszont tőlök kívánni, azt híven, hogy a' bírák az ellen fogják az ítéletet mondani, ki nem tette le az esküt, azért sokkal jobbnak tartják a' kétes próbát a' bíráknál tenni: mert azoknak hisznek, de az ellenfélnek nem. Az, ki az esküre felszólítást el nem fogadja, azt mondhatja, hogy azért nem fogadja el, mivel az eskü pénzért mondatik; ha ő rossz ember volna, tehát letenné a' hitet; mert jobb va-

lamelly fizetésért rosznak lenni, mint semmiért, 's a' ki esküszik, az pénzt kap, a' ki pedig nem esküszik, nem kap. Ekképen a' hit' le nem tévése jósnak, nem hamis esküvéstől félés' következményének fog látszani. Ezen esetben alkalmazható Xenophanesnek *) azon mondása, hogy egyenetlen a' harc, mikor az erős az erőtlen hívja ki a' verekedésre. Ha az esküvésre felszólítást elfogadjuk, akkor azt kell okul adni, hogy magunkhoz bízunk, nem a' másik félhez; Xenophanes' mondását is megfordítjuk és illendőnek mondhatjuk, hogy az istenfélő az esküt letegye, mikor arra őtet az istentelen felszólítja; 's rosz volna, ha olly dologban a' hitet le nem akarnók tenni, melly fölött megesketett bírák által kívánunk megítéltetni. Ki pedig ellenfelét szólítja a' hitletételre, az azt mondhatja : hogy istenes cselekedet a' dolog' elhatározását az istenekre bízni, hogy az ellenfélnek nem lesz szüksége más bíróra, holott magának engedtetik magát megítélni, 's hogy ellenmondás volna, ha valaki ollyan dologban az esküvést megtagadná, mellyre másoktól esküvést kíván. Miután már ezekből látjuk, mit kelljen egyes esetekben mondani, azt is láthatjuk, miképen kelljen két összefoglalt eseteznél szólnunk, p. o. midőn az esküvést elfogadjuk, de a' másik felet esküvésre felszólítani nem akarjuk, midőn mind elfogadni, mind felszólítani akarunk, 's midőn a' kettő közöl egyiket sem akarjuk.

*) Ezen Xenophanesen kétségkívül az értetik, ki az eleai bölcsészeti iskolát alapította, 's Krisztus' születése előtt a' VI. században élt.

Mert valamint az összefoglalt esetek az említett egyes esetekből vagynak összetéve; úgy az okokat is szükségképen az eddig említett egyes okokból kell összeállítanunk. Mikor pedig az eskü már korábban le van általunk téve, és ellenünk szól, akkor azt mondjuk, hogy annak meg nem tartása nem hitszegés*); mert minden vétek szabad akaratból származik, 's a' hamis eskü vétek; mi pedig kényszerítésből, vagy tévedésből történik, az nem szabad akaratból következik. Ekkor azt is meg lehet bizonyítanunk, hogy a' hitszegésnél nem a' szókra, hanem a' szándéokra kell ügyelni. Ha az ellenfél előbb letette az esküt, akkor azt mondjuk, hogy a' ki a' mellett nem marad, mire megesküdött, az minden rendet felforgat: mert azért élnek a' bírák is olyan törvényekkel, melyekre megesküdtek. És ha töletek (így szólhatunk a' bírákhoz) azt kívánjuk, hogy az ítélet-mondásban azt megtartsátok, mire megesküdtetek, vajjon nekünk nem kellene-e azt megtartanunk, mire megesküdöttünk? vagy ha mit még ezenkívül is a' dolog' nagyítása végett mondhatunk. Ennyit a' mesterségen kívüli bizonyításokról.

*) Midőnt. i. azt állítjuk, hogy az előbbi esküvést kényszerítve vagy az ellenfél által megcsalva tettük.

MÁSODIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

Honnét kelljen a' szónoknak tanácslást, vagy ellenzést, gáncsolást, vagy dicsérést, vádolást, vagy védelmezést venni, 's melly gondolatok vagy elvek hasznosak hitelszerzés végett, arról eddig elegendőt mondtunk. Mert ezekre a' mondottakból csináltatnak enthy-memák a' végre, hogy a' szónoklat' neméhez képest minden benne előforduló tárgyakról szólni lehessen. Minthogy pedig a' rhetorica ítélet-eszközlés végett használtatik (mert a' tanácskozásnál ítélnék a' hallgatók, 's a' törvénykezésnél a' bíró' határozata ítélet), azért a' szónoknak nem csak arra kell nézni, hogy beszéde bizonyító és meggyőző legyen, hanem arra is, hogy mind magát bizonyos mineműségűnek mutassa, mind a' bírálót bizonyos mineműségűvé tegye. Mert a' meggyőzésre nézve, kivált a' tanácskozásban, de a' törvénykezésnél is, nagyon fontos dolog az, mineműnek mutatkozzék a' szónok, és millyen viszonyban gondolják őtet a' hallgatók magok iránt; továbbá az is, hogy millyen indulatuak iránta a' hallgatók. A' tanácskozásokban hasznosabb, hogy a' szónok mutatkozzék bizonyos mineműségűnek, a' törvénykezésnél pedig

különösen, hogy a' hallgatókban támasztassék bizonyos indulat. Mert nem egyenlőkép nézünk valamelly dolgot, ha szeretünk vagy gyűlölünk, 's ha haragosak vagy csendes szívűek vagyunk, hanem vagy általában 's minden részben, vagy legalább fontosságára nézve máskép; mivel az, ki szeret, abban kiről vagy miről ítél, vagy semmi vétket sem lát, vagy csak csekélyt vesz észre, arra nézve pedig kit gyűlöl, ellenkező eset van. Az igen kívánónak és jót reménylőnek is, a' jövőendő jónak látszik lenni, ha célja' elérése örömet ígér; azoknál pedig, kik kívánság nélkül vannak 's nem könnyen reménylenek, ellenkezőkép van a' dolog. Hogy már a' szónok hitelt nyerhessen, az háromféleképp mehet véghez; mert a' bizonyításokon kívül ennyi ok indíthat arra, hogy neki hitelt adjunk. Ezek e' következők: a' dologhoz értés, az erény, és a' jóakarat. Mert a' szónokok a' szónoklásban és tanácsadásban, vagy e' hárommal, vagy közölők valamellyikkel vezetnek tévutra. Mivel vagy tudatlanságból nem látják jól a' dolgot, vagy ha látják, rossz szándékból nem mondják ki vélekedéseket, vagy ha dologhoz értők és jó emberek is, nincs bennök jó akarat. Azért megtörténik, hogy ámbár tudják, mit volna legjobb tanácsolni, még sem azt tanácsolják. Ezen három okokon kívül egyéb ok nincsen. Azért azon szónoknak, kiben ezen három dolog megvan, a' hallgatóknál szükségképp hitelt kell nyerni. Míképp mutathozhatik a' szónok dologhoz értőnek, és erényes gondolkodásúnak, azt az erényekről tett értekezésünkben lehet tudni. Mert egyenlő módon lehet mind másokat mind magunkat erényes gondolkodásúnak raj-

zolni. Ellenben a' jó akaratról és barátságról most kell szólnunk, midőn a' szenvedélyeket magyarázzuk. Szenvédélyeknek mondjuk pedig a' lélek' azon gerjedelmeit, mellyek által az ember változékonynya tétetvén különbözőkép itél, 's mellyekkel vagy kellemes, vagy kellemetlen érzelmek vagynak öszvekötvé. Illyen szenvedélyek p. o. a' harag, a' szánakozás, a' félelem 's egyéb effélék, és ezeknek ellenkezői. Ezek közül mindeniknél három kérdésre nézve kell vizsgálatot tennünk, p. o. a' haragnál ezekre : millyen állapotban van az, ki haragszik; melly emberekre és millyen dolgokért szokás haragudni. Mert ha ezen dolgok közül csak egyet vagy kettőt tudnánk, de mind a' hármat nem, lehetetlen lenne haragot gerjeszteni, 's így van a' dolog egyéb szenvedélyekre nézve is. Valamint azokban, mikről főlebb értekeztünk, bizonyos elveket jegyeztünk ki; úgy fogunk itt is cselekedni 's hasonló módon értekezni.

MÁSODIK RÉSZ.

Legyen tehát a' harag kedvetlenséggel járó kívánsága annak, mi véleményünk szerint boszuállás azért, hogy valaki által, ki velünk vagy valamelly hozzánk tartozóval illetlenül bánt, meg vagyunk sértve. Ha ez a' harag' természete, tehát a' haragvónak mindenkor bizonyos személyre p. o. Cleonra *), nem pedig általában emberre kell haragudni, 's a' haragnak mindenkor ab-

*) Itt Cleon csak például vett költött név.

ból kell származni, hogy bizonyos személy magunkon vagy valamely hozzánk tartozónkon illetlenséget követett el, vagy akart elkövetni, 's a' haraggal mindenkor némi gyönyörnek, melyet a' boszuállás' reménye szül, kell egybeköttetve lenni. Mert mindenki gyönyörködik abban, ha annak, a' mit kíván, teljesedését reményli, senki sem kíván pedig olyat, mit lehetetlennek tart. Azért igazán van ezen szenvedélyről mondvá:

Édesb kezdetekor méznél 's a' férfi kebelben
Mérges lánggá válik utóbb *).

Gyönyör pedig következik utána nem csak a' most említett okokból, hanem azért is, mivel a' haragosoknak a' boszuállás szüntelen gondolatjokban forog 's e' gondolatok olly kellemes képzelődést okoznak, millyet álmunkban érzünk. A' megsértés vélekedésünknek cselekedettel kimutatása valamely tárgy iránt, melyet figyelmünkre nem tartunk méltónak. Mind a' jót, mind a' rosztat t. i. valamint azt is, mi ezeket czélozza, figyelmünkre méltónak, mi pedig sem jó sem rossz, vagy igen csekélység, azt méltatlannak tartjuk. A' megsértésnek pedig három nemei vagynak: a' megvetés, az ármánykodás, 's a' döllyfösen bánás; a' megvetők sértenek, mert azokat vetjük meg, kiket semmibe sem veszünk, 's a' kik semmibe sem vétetnek, azok megsértetnek. Az ármánykodás megvetésnek látszik lenni; mert abban áll, hogy valakinek szándokát gátoljuk, nem azért, hogy magunknak hasznot szerez-

*) L. Ilias' XVIII., 109—110.

zünk, hanem csak azért, hogy az magának hasznót ne szerezzon. Minthogy már nem azért cselekszünk így, hogy magunknak hasznót szerezzünk, világos hogy az ekkép cselekvő csak a' másikat akarja sérteni; mert bizonyosan ilyenkor sem azt nem tesszük fel, hogy a' másik nekünk ártani fog, mert különben félnénk tőle, 's nem sértenők meg őtet, sem azt, hogy nevezetes hasznót tehet nekünk, mert különben barátságban igyekeznénk vele lenni. Az is megsértés, ha valaki más-sal dölýfösen bánik, mert az bánik dölýfösen, ki más-nak úgy árt, hogy azt egyszersmind becsstelenséggel is illeti, nem azért, hogy maga ez által valamit nyerjen, sem nem azért, mintha valamiben megsértetett volna; hanem csak azért, hogy dölýfének eleget tegyen; mert a' ki megbántást fizet vissza, az nem dölýfösséget követ el, hanem bosszút áll. Azon örömmel pedig, mellyet a' dölýfösen bánók éreznek, oka az, hogy a' mások-nak rosztat tevés által magok előtt annál feljebb valóknak látszanak lenni. Azért a' fiatal emberek és gazdagok szoktak dölýfösen bánni, mivel azt hiszik, hogy az által felsőbbbséget mutatnak. A' dölýfösen bánáshoz nem-becsülés kívántatik, ki pedig valaki iránt nem-becsülést mutat, az azt megsérti; mert csak a' becs nélküli nem becsültetik sem jó sem rossz értelemben. Azért mondja a' haragvó Achilles :

„Becstelenít engem, mert elragadá mi diszített *).“
 És ismét :

„Mintha bitang jövevény volnék.“

*) L. Ilias' I., 354. és IX., 648.

Azt akarván mondani, hogy azért haragszik. Nagyra-
becsülést pedig az emberek olyanoktól szoktak magok'
számára igényelni, kik születésre, hatalomra 's erényre
nézve náloknál alábbvalók; 's általában minden olyan
dologban, mellyben másokat felülhaladnak, p. o. mi-
kor a' gazdag a' szegényt, a' jeles szónok a' szónokolni
nem tudót, az uralkodó az alattvalót, 's az ki magát
uralkodásra alkalmasnak tartja, az engedelmességre hi-
vottat, felül haladja. Ezért mondatik az Iliasban :

„A' harag élénkebb az egek-kedvelte királyban¹⁾.”
És :

„Lappangtatja belül, valamig nem tölti ki mérgét²⁾.”

Mert a' magas állásuak ingerlékenyebbek. Továbbá
azok is nagyrabecsülést kívánnak, kik azt hiszik, hogy
okok van másoktól jót várni; millyeneknek tartják az
ollyanokat, kiknek ők vagy valaki az övéik közől, vagy
valaki az ő kedvökért jót tett, tesz, tenni akar vagy
akart.

Már ebből is lehet látni, kire, miért és millyen
körülmények között szokás haragudni. A' haragra t. i.
akkor vagyunk hajlandók, mikor valamit fájlalunk,
mert a' fájlaláskor kívánunk is valamit. Ha tehát valaki
egyenesen gátolja kívánságunkat, p. o. mikor szomju-
zunk, az ivást, vagy ha nem egyenesen is, nekünk még
is úgy tetszik, mintha egészen gátolná. Hasonlóképen
ha valaki ellenünk munkálkodik, vagy nem segít ben-
nünket, vagy valami egyéb dologra nézve terhünkre

¹⁾ és ²⁾ L. Ilias' II., 196. és I., 82.

van, mindenkor szoktunk haragudni. Azért a' betegeskedő, a' szegény, a' szerelmes, a' szomjuzó 's általában a' valamit kívánó, ha kívánsága nem teljesítettik, haragra 's felháborodásra hajlandó szokott lenni; leginkább az olyanokra, kik a' szükség' szempillantatában vele nem gondolnak, p. o. a' betegeskedő azokra, kik betegségére, a' szegény azokra, kik szegénységére, a' hadakozni szerető azokra, kik a' hadakozásra, a' szerelmes azokra, kik szerelmére nem ügyelnek, 's hasonlókép egyéb ilyenek is; mert minden illyes esetben a' haragra az út az uralkodó kedély által már el van készítve. Továbbá, mikor valaki épen az ellenkezőt várja; mert mi a' várakozással igen ellenkezik, az annál nagyobb fájdalmat okoz, valamint az is nagyobb mértékben gyönyörködtet, ha váratlanul történik az, mit kívánunk. Ebből látni való, melly órákban, melly időben, melly kedélyben 's melly életkorban, és mikor 's hol hajlandók az emberek a' haragra, és hogy annál hajlandóbbak mennél inkább hatnak reájok az efféle körülmények. Illyen esetekben vagyunk tehát a' haragra hajlandók. Az emberek pedig, kikre haragszunk, azok, kik bennünket kinevetnek, gunyolnak és csúfolnak; mert ez által döllyfösen bánnak velünk. Továbbá azok, kik olly módon tesznek kárt, melly döllyfösséget bizonyít. Illyenek pedig azon sérelmek, mellyek sem nem forbatolások, sem az elkövetőknek nem hasznosak; mert ollyankor döllyfösség' következményének látszanak lenni. Továbbá azok, kik felőlünk roszt beszélnek, 's bennünket olly dolgokra nézve megvetnek, mellyekért magunknak becset tulajdonítunk, p. o. ha a' bölcselke-

dés ellen, mellynek tudásában dicsőségünket keressük, kikelnék, vagy ha termetünket, mellyel kérkedünk, ócsárolják, 's hasonlóképen egyéb ilyen esetekben is. Akkor pedig még inkább haragszunk, ha nem érezzük magunkat az ócsárolt dolgokkal biróknak, vagy azokban jeleseknek, vagy mások által nem tartatunk ilyeneknek. Ha pedig az olly dolgokban, mellyek iránt csufoltatunk, jelesek vagyunk, akkor nem törődünk a' csufolással. Továbbá barátinkra inkább haragszunk, mint nem-barátinkra; mert jogosaknak tartjuk magunkat tőlök jót inkább mint nem jót várni. Továbbá azokra, kik az előtt tisztelni szoktak bennünket, ha ezt cselekedni megszünnek, mert azt hiszszük, hogy tőlök megvettetünk, különben most is úgy cselekednének mint előbb. Továbbá azokra, kik a' jót vagy nem, vagy kelletténél kevesebb mértékben fizetik vissza. Valamint azokra is, kik nálunknál alacsonyabb létökre ellenünk cselekesznek. Mert mind a' két rendbeliek megvetni látszanak bennünket, még pedig mintha az utóbbiak minket alacsonyabbaknak tartanának, az elsőbbek pedig, mintha náloknál alacsonyabbaktól vettek volna jót. Továbbá a' számba sem vehető emberekre még inkább, ha megvetnek bennünket; mert feljebb mondtuk, hogy a' harag abból származik, ha olyanoktól bántatunk meg, kikhez a' megbántás nem illik; az alacsonyabb sorsúnak pedig nem illik a' nálánál feljebbvalót megvetni. Továbbá barátinkra, ha velünk jót nem tesznek, vagy felőlünk jót nem beszélnek, 's akkor még inkább, ha ellenkezőt cselekesznek, 's továbbá, ha

szükségünket nem veszik észre, mint Antiphon' *) Plexippusa is ezért haragudott Meleagrosra. Mert az észre nem vevés kevésre becsülés' jele, mivel arról, mi szívünkön fekszik, nem szoktunk elfelejtkezni. Továbbá azokra, kik szerencsétlenségünk' idején jó kedvűek; mert ez vagy ellenséges indulat vagy megvetés' jele. Továbbá azokra, kik nem törődnek azzal, ha nekünk kedvetlenséget okoznak; azért a' rossz hírt mondókra is szoktunk haragudni. Továbbá azokra, kik rólunk valamely rosszat örömezt hallanak, vagy rajtunk valamely hibát kikémlenek; mert kevésre becsülőknek, vagy ellenségeinknek látszanak lenni, mivel a' barátok szomorúságunkat megosztják; minden ember pedig szomorodik, ha magán valami rossz tulajdonságot vesz észre. Továbbá azokra, kik ötféle emberek előtt irántunk megvetést mutatnak, t. i. olyanok előtt, kiknél tekintélyt igénylünk magunknak, kiket csodálunk, kiktől csodálatni kívántunk, 's kik előtt magunkat szégyeneljük, vagy kik mielőttünk magokat szégyenlik; ha valaki az ilyenek' jelenlétében bennünket megvet, arra nagyobb mértékben haragszunk. Továbbá azokra, kik olyanokat vetnek meg, kiknek nem segítenünk rút dolog volna p. o. szüleinket, gyermekeinket, feleségeinket, alattunk létezőket. Továbbá azokra, kik irántunk nem háladosak; mert ez illetlen megvetés. Továbbá azokra, kik,

*) Itt nem az athenaei szónokról, hanem a' szomorújáték-íróról van szó, kit az idős syracusai Dionysius szabad-nyelvűségéért megöletett. Az itt említett példa, úgy látszik, Meleagros című szomorújátékából vétetett.

midőn mi komolyak vagyunk, velünk tréfálnak; mert ilyenkor a' tréfálás megvetést mutat. Továbbá azokra, kik másoknak örömet kedveskednek 's nekünk nem; mert az is megvetést mutat, ha valaki minket nem tart arra érdemesnek, mire mindeneket érdemeseknek tart. Haragra ingerel a' feledékenység is, p. o. ha valakinek nevünk is alig jut eszébe, mert az illy elfelejtés is megvetés' jelének látszik lenni, mivel a' velünk nem gondolásból származik, a' velünk nem gondolás pedig megbántás. Ezzel elő van adva, kikre, millyen körülmények között és miért szokás haragudni. A' mondottakból kitetszik, hogy a' szónoknak, mikor haragra akar gerjeszteni, feladata nem egyéb, hanem szónoklása által a' hallgatokat olyan állapotba helyezni, millyenben a' haragra hajlandók, 's ellenfeleit olyanoknak rajzolni, mint kik haragra méltó dolgokat vittek véghez, 's olyan embereknek, kikre haragudni szokás.

HARMADIK RÉSZ.

Minthogy pedig a' haragvás 's engesztelődés, 's a' haragosság és a' szelidség egymással ellenkeznek, azt is meg kell magyarázni, melly körülmények között szelidek az emberek, kik iránt szoktunk szelidek lenni, és mi által tétethetünk szelidekké. Mondjuk tehát szeliddé tevésnek a' haragnak enyhítését 's lecsöndesítését. Ha az emberek azokra haragusznak, kik őket megvetik 's a' megvetés szándékosan történik, következik, hogy azok iránt szelidülünk meg, kik illyesmit nem tettek vagy nem szándékosan tettek, vagy kikről ezt tesszük fel. Hasonlókép szelidek vagyunk azok iránt,

kik azzal, mit tettek, ellenkezőt akartak tenni; valamint azok iránt is, kik magokon ugyan azt követik el; mert azt, hogy valaki magát megvesse, senki felől sem tesszük fel. Továbbá azok iránt, kik tettöket megvallják és bánják; mert ilyenkor a' megbántatott a' megbántó' fájdalmában elégtételt vél találni 's megszűnik haragudni. Ennek jelensége látszik a' rabszolgák' büntetésében, mert azokat, ha vétköket tagadják és ellenünk szólnak, keményebben büntetjük meg; ellenben ha a' büntetést igazságosnak tartják, megszűnünk reájok haragudni. Ennek oka az, hogy a' bebizonyítottnak tagadása szemtelenség, a' szemtelenség pedig kevésre becslés és megvetés; legalább igen meg kell valakit vetnünk, ha magunkat előtte nem szégyeneljük. Hasonlókép azok iránt, kik magokat előttünk megalázzák 's nem ellenmondók, mert illy magok' viselete erőtlenségek' megismerésének látszik lenni, az erőtelenebb pedig fél tőlünk, 's ki tőlünk fél, az nem kevésre bennünket. Hogy pedig a' magát megalázó iránt a' harag megszűnik, azt még a' kutya is bizonyítja az által, hogy az embert, mikor ül, nem harapja meg. Továbbá azok iránt, kik midőn mi komolyak vagyunk, szinte komolyságot mutatnak; mert ez nem megvetést, hanem személyünkre gondos ügyelést mutat. Továbbá azok iránt, kik az előtt nekünk nagy dolgokban kedveskedtek, 's a' könyörgők és megkövetők iránt, mert megalázzák magokat. Továbbá azok iránt, kik vagy általában senki, vagy legalább a' jó emberek 's a' velünk egy sorsbeliek ellen nem követtek el dőlőfösséget, gunyolást és illetlenséget. 'S általában azt,

mi szelidít, a' haraggal ellenkezőkben kell keresni. Továbbá azok iránt is, kiktől félünk, kiket szemérmesen tisztelünk; mert míg ilyen indulat van bennünk; addig nem haragszunk, mivel lehetetlen félni 's egyszersmind haragudni is. Azokra sem haragszunk, vagy legalább kevesebbé haragszunk, kik haragjokban tettek valamit; mert cselekedetöket nem tartjuk kevésre becslésből származottnak, mivel senki sem veti meg azt egészen, kire haragszik; mert a' megvetés boszuság nélkül, a' harag pedig mindig boszusággal jár. Továbbá azok iránt, kik magokat előttünk szégyenlik. Szelídek természet szerint olly körülmények között vagyunk, melyek a' haraggal nem férnek össze, p. o. játszadozás, nevetés, ünnepély, szerencsés eset, valamelly dolgunk' jó foganatja alkalmával, 's általában, mikor semmi kedvetlenségünk nincs, mikor kicsapongó pajkosság nélkül örülünk, 's mikor jó kilátásaink vagynak. Továbbá, ha halasztás jó közbe 's haragunk nem új; mert az idő csendesíti a' haragot. Ha valakin valamivel elébb boszút állottunk, akkor is lecsendesedik haragunk egy harmadik ellen. Philocrates *) tehát, rüdön a' nép reá haragudott 's valaki tőle azt kérdezte, miért nem védelmezi magát, nem ok nélkül felelte ezt: „még most nem védelmezem“; erre a' kérdésre pedig: „hát mikor?“ ezt felelte: „majd akkor, mikor más valakit hasonló bűnért látok vádoltatni 's rágalmaztatni.“ Mert lecsendesedik szívünk, ha boszúnkat valakin kitöltöt-

*) Az eleusisi Philocrates athenaei hires szónok Demosthenes' egyik legmérgeőbb ellensége volt.

tük. Így történt Ergophilossal a' dolog; jóllehet a' nép erre nagyobb mértékben haragudott mint Callisthenesre, a' büntetést még is elengedte neki, mivel egy nappal előbb Callisthenest halálra büntette. Továbbá, ha valakire a' vétek reá bizonyíttatott. Továbbá, ha valakin nagyobb szerencsétlenség történt mint haragunkban neki okozni akartunk; mert ilyenkor azt hisszük, hogy magok megbüntették magokat, 's az által elégtételt nyertünk. Továbbá, ha azt hisszük, hogy mi igazságtalanságot követtünk el, és hogy méltán szenvedünk; mert az igazságra nem haragszunk, mivel akkor nem illetlenül bánás miatt szenvedünk, 's a' haragról azt mondtuk, hogy illetlen bánás miatt szokott gerjedni. Azért elébb szóbeli feddével kell büntetni, mert akkor még a' rabszolgákat is kevesebbé keseríti el a' büntetés. Továbbá akkor is szelidebbek vagyunk, ha azt hisszük, hogy valaki nem veszi észre, hogy általunk és miért történik a' boszuállás; mert a' harag mindenkor bizonyos személyre vonatkozik mint értelmezéséből kitetszik, azért a' költő helyesen mondja :

„Mondd, hogy Ulysses tett, a' városok' ostora, vakká *).“

Mintha boszuállás sem ment volna véghez rajta, ha meg nem tudná, ki által és miért vitetett véghez. Ugyan azért az olyanokra sem szokás haragudni, kik haragunkat nem érzik, különösen a' megholtakra nem, mivel azt gondoljuk, hogy a' végső szenvedésen átmen-

*) L. Odyssea' IX., 504.

tek, és haragunk által sem meg nem szomorodnának, sem általában azt észre nem vennék, mit pedig a' haraguvók kívánnak. Jól mondja tehát a' költész Hectorról, midőn Achillesnek a' megholt iránti haragját meg akarja szüntetni :

„Most érzéketlen tetemet rongálja dühödve *).“

Látni való tehát, hogy a' csendesíteni akaró szónoknak a' mondottakból szükség az okokat venni 's a' haraguvókat ekképen szelidíteni, 's másfelül azokat, kikre haragusznak, olly embereknek festeni, kiktől félniök, kik előtt magokat szégyenleniök kell, vagy ollyanoknak, kik nekik az előtt kedveskedtek, vagy őket akaratjok ellen bántották meg, vagy azt, mit ellenök tettek, bánják.

NEGYEDIK RÉSZ.

Szóljunk most arról, kiket és miért szeretünk vagy gyűlölünk; de elébb határozzuk meg, mi legyen a' barátság és a' szeretet. Valakit tehát szeretni legyen neki azon dolgokat, miket jóknak tartunk, kívánni, még pedig nem a' mi kedvünkért, hanem az ő kedvéért 's annak a' jónak eszközlésére tehetségünk szerint hajlandóknak lenni. Barát pedig az, ki szeret 's viszont szerettetik, 's barátoknak azok tartják magokat, kik egymás iránt illy körülmények között, ilyen indulatúak. Ezeknek feltevése után, annak kell barátnak lenni, ki valakinek szerencséjén azzal együtt örül, sze-

*) L. Ilias' XXIV., 54.

rencsétlenségén együtt szomorkodik, nem egyéb okból, hanem azon személynek kedvéért. Mert mindenkinek örülnek, ha azok történnek, a' miket kívánnak 's az ellenkező esetben szomorkodnak, úgy, hogy a' szomorúság' és öröm' nyilatkozása annak kijelentése, mit kívánunk. Továbbá barátok azok, kik ugyanazon dolgokat tartják jóknak és roszaknak, 's kik ugyanazon embereknek barátjai és ellenségei; mert kívánságaiknak egyenlőknek kell lenni. Azért, ki másnak ugyan azt kívánja, a' mit mi kívánunk, az barátunk látszik lenni. Szeretjük azokat is, kik minket vagy kedveseinket jótéteményekkel vagy nagyokkal, vagy gondosan, vagy serényen és szívesen, vagy bizonyos időben illettek, még pedig a' mi kedvünkért, vagy kikről azt hiszszük, hogy jótéteményekkel kívánnak illetni. Szeretjük barátink' barátit is 's azokat, kik a' minket szeretőket szeretik 's azok által, kiket mi szeretünk, szerettetnek. Továbbá azokat, kik ugyanazon embereket gyűlölik, kiket mi gyűlölünk, 's azoktól gyűlöltetnek, kik iránt gyűlölséggel viseltetünk; mert úgy látszik, hogy az ilyenek ugyan azt tartják jónak, mit mi, úgy hogy tehát ők is azt akarják, mi nekünk jó, 's ezt mondtuk barátságnak lenni. Továbbá azokat, kik hajlandók bennünket pénzzel segíteni 's boldogságunkat előmozdítani, azért az adakozókat és bátor-szívűeket becsüljük. Továbbá az igazságosakat; ilyeneknek pedig azokat tarthatjuk, kik nem mások' jótéteményéből élnek, p. o. a' magok' munkája után élők, 's ezek között különösen a' földmivelőket és mesterség-üzőket. Továbbá a' szerényeket, mivel azok

senkit sem sértenek meg, 's a' magokról gondoskodva élőket is hasonló okból. Továbbá azokat, kiknek barátjaivá kívánunk lenni, ha látjuk, hogy nekik is kedvök van barátokká lenni; ilyenek az erényesek 's azok, kik mindeneknél vagy a' legjobbaknál, vagy a' minket csodálóknaál jó hírben vagynak. Továbbá azokat, kikkel az együtt-létel és társalkodás kellemes. Ilyenek pedig a' nyájas emberek, 's kik a' hibákat nem vetik szemünkre, nem perlekedők 's nem békétlenek. Mert az utóbbiak czivakodók, a' czivakodók pedig ellenkezőt látszanak kívánni. Továbbá azokat, kik tudnak tréfálni 's tréfát felvenni; mert e' két rendbeliek felebarátjokkal közös dolgot akarnak, midőn a' tréfát elfogadják 's illő módon visszaadják. Továbbá azokat, kik bennünk létező jelességeket, kivált olyanokat dicsérnek, mellyeknek bennünk hiányzásától félünk. Továbbá azokat, kik ábrázolatjukban, öltözetökben 's egész éltök' módjában tisztságszeretők. Továbbá azokat, kik sem jótéteményeiket, sem hibáinkat nem hányják szemünkre, mert mind a' két rendbeliek gáncsolásra hajlandók. Továbbá azokat, kik a' rajtok esett sérelmeket könnyen elfelejtik, nem táplálnak szivökben vádolásra hajlandóságot, hanem engesztelődők, mert azt hiszszük, hogy az ilyenek miirántunk is olyan indulatuak lesznek, millyeknek őket mások iránt lenni tartjuk. Továbbá azokat, kik nem rágalmazók, kik sem általában felebarátjaikon, sem mirajtunk nem a' rosszszat, hanem a' jót veszik észre; mert a' jó ember így szokott cselekedni. Továbbá azokat, kik nem viszázkodnak velünk, mikor haragosak vagy komolyak va-

gyunk; mert az ilyenek perlekedők. Továbbá azokat, kik irántunk buzgó részvételt mutatnak, mint p. o. azok, kik csodálnak bennünket, ügyeseknek tartanak 's társalkodásunknak örülnek. Különösen, ha ezen érzelmek bennök olyan dolgok által gerjesztetnek, melyekért mi leginkább kívánnánk csodáltatni, ügyeseknek 's kellemeseknek tartatni. Továbbá azokat is szeretjük, kik hasonlók 's velünk egyenlő foglalatosságot kedvelnek, ha ezen foglalatossággal egymásnak útjába nem állunk, 's kenyerünket egyenlő foglalatossággal nem keressük : mert ekkor az történik, mit a' példabeszéd mond : „A' gerencsér a' gerencsért gyűlöli.“ Továbbá azokat, kik velünk ugyanazon dolgokat kívánják, ha ezek olyanok, hogy bennök mi is, ők is együtt részesülhetünk : mert különben itt is ez a' példabeszéd igazoltatnék. Továbbá azokat, kikkel úgy állunk, hogy ellőttök olly dolgokért, mellyek a' köznép' véleménye szerint illetlenek, magunkat nem szégyeneljük, ha különben őket meg nem vetjük. Továbbá azokat is, kik előtt valósággal illetlen cselekedetért magunkat szégyeneljük. Továbbá azokat is szeretjük, vagy barátinknak ohajtjuk, kiket becsülőinknek 's versenyzőinknek, de nem irigylőinknek kívánunk. Továbbá azokat is, kik' számára valami jót kívánunk tenni, ha azon jó magunkra nézve nagyobb rosszra nem válik. Továbbá azokat, kik mind a' jelen, mind a' távol létezőket szeretik : azért azokat mindenek szeretik, kik a' megholtak iránt illy indulattal vagynak. Általában azokat, kik barátjaikhoz igen ragaszkodnak 's őket el nem hagyják : mert minden jó emberek kö-

zött legjobban szerettetnek azok, kik a' barátságban jók. Továbbá azokat, kik nem képmutatók, millyenekhez azok is tartoznak, kik saját hibáikat is készek nekünk megvallani : mert mondtuk, hogy vélekedéseinkre nézve magunkat barátink előtt nem szégyenljük ; ha tehát az nem barát, ki magát e' részben szégyenli, az, ki nem szégyenli, barátnak látszik lenni. Továbbá azokat, kikhez bizunk : mert azt, kitől félünk, nem szeretjük.

A' barátság' nemei pedig a' pajtáskodás, bizodalmas együtt-társalkodás, rokonság 's egyéb effélék. Barátságot pedig a' jóság, kérést megelőző jótétel 's annak titokban tartása eszközöl : mert így látszik a' jótetés a' barát' és nem más' kedvéért történni.

Mi az ellenséges indulatot 's gyűlölséget illeti, látni való, hogy ezeket az eddig mondottakkal ellenkezőkben kell keresni. Ellenséges indulat haragból, méltatlanul bánásból 's rágalmazásból származik ; a' harag abból, mi magunkon történt, az ellenséges indulat pedig a' nélkül is, hogy megbántattunk volna ; mert mihelyt azt hiszszük valaki felől, hogy megbánthat, azt azonnal gyűöljük. 'S a' harag mindenkor valamelly egyedet illet, p. o. Calliast vagy Socratest *) : ellenben a' gyűlölség egész nemeket, így p. o. a' tolvajt 's a' csalárd árulkodót minden ember gyűlöli ; a' haragot az idő meggyógyíthatja, a' gyűlölség gyógyíthatlan, az első csak kedvetlen érzelmet, az utolsó pedig kárt kíván okozni. Mert a' haraguvó azt akarja, hogy haragja az

*) Callias és Socrates itt csak példálvett költöttnevek.

által, ki ellen boszúállást gyakorol, éreztessék : az pedig, ki gyűlöl, ezzel nem törődik. Valami pedig fáj, mind az az érzelmet illeti, de a' leginkább ártó legkevesebbé éreztetik, p. o. az igazságtalanság 's az esztelenség : mert az illy hiba' létele nem okoz fájdalmat. 'S az egyik fájdalommal van összekötve, a' másik nincsen. A' haraguvó fájdalmat érez, a' gyűlölő pedig nem; 's a' haraguvó, ha ellenségét sok baj érné, szánakozni is tud rajta, a' gyűlölő pedig semmikép sem. Mert az első azt akarja, hogy az, kire haragszik, a' boszúállást érezze; az utolsó pedig azt, kit gyűlöl, semmivé kívánja tenni. Kitetszik tehát ezekből, hogy lehet létező ellenségeket vagy barátokat ellenségeknek 's barátoknak rajzolni, a' nem létezőket pedig létezőkké tenni, azoknak, kik magokat barátoknak vagy ellenségeknek hamisan állítják, előadását megczáfolni, 's mikor kétséges, ha valami dolog haragból vagy gyűlölségből történt-e, a' hallgatókat a' velünk vagy felekezetünkkel tartásra bírni. Millyen dolgoktól, melly emberektől és melly környülmények között szokás félni, az abból, mi most következik, ki fog tetszeni.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Legyen a' félelem jövődőre fájdalommal vagy romlással fenyegető rosznak képzéséből származó kedvetlenítő vagy nyugtalanító érzelem. Mert nem minden rosztól félünk, p. o. attól nem, hogy igazságtalannokká vagy tompa-eszüekké leszünk, hanem csak azon rosztól, mellyek vagy fájdalmat, vagy romlást okoz-

hatnak; még pedig nem akkor, mikor távol, hanem mikor közel látszanak lenni, úgy, hogy őket várhatjuk: mert mik igen távol vagynak, azoktól nem félünk. Így p. o. mindnyájan tudjuk, hogy meg fogunk halni; de minthogy nincs közel a' halál: azért nem aggódunk iránta. Ha már a' félelem abban áll, a' mi-ben mondtuk, félelmet okozónak annak kell lenni, mi vélekedésünk szerint, nagy erővel bír bennünket megrontani, vagy nagy fájdalommal illetni. Azért az ily dolgok' előjelei is félelmet okozók: mivel azok által az is, mi a' félelemre alkalmat ad, közel látszik lenni: a' veszély p. o. épen a' félelmet okozó dolognak közelségében áll. Ide tartozik azoknak, kik valamit véghez vihetnek, haragja és gyűlölsége; mert látnivaló, hogy ezek akarnak is, tudnak is, következőleg a' cselekvéshez közel vannak. Továbbá a' hatalmas igazságtalanság: mert az igazságtalan akar igazságtalanságot elkövetni. Továbbá a' dölyfösen megbántott erény, ha erővel bír¹⁾; mert bizonyos, hogy valamikor megbántatik, midenkor akar, ilyenkor pedig tud is. Továbbá azok' félése is, kik valamit véghez vihetnek²⁾; mert az ily-

¹⁾ Tudnunk kell, hogy a' régiek' erkölcstudománya szerint, az erényesnek, különösen a' vitéznek, lényegéhez tartozott az, hogy igazságtalanságot magán büntetlenül elkövetetni ne engedjen.

²⁾ Azaz, az olyan emberek is méltán okoznak másoknál félelmet, kik magok valamiért félnek, 's egyszerűen vihetnek is valamit véghez; mert minthogy készen kell magokat tartani az ellentállásra, azért könnyen használhatják erejüket mások' megtámadására is.

lyenek mindig fel vagynak készülve. Minthogy pedig az emberek nagy részint roszak és nyerekedni akarók, 's azonkívül a' veszélyben gyávák is, azért a' másoktól függés legtöbbszörre félelmet okozó dolog; ennél fogva a' valami roszat véghezvivőnek bűne' tudói azt a' félelmet okozzák, hogy azok őtet elárulják vagy elhagyják. Továbbá azok, kik igazságtalanságot követhetnek el, félelmet okozók azoknak, kik igazságtalansággal szoktak illetetni : mert az emberek többszörre másokat igazságtalansággal illetnek, mikor reá tehetségök van. Továbbá azok, kik igazságtalanságot szenvedtek, vagy szenvedni vélnek : mert mindenkor lesik az alkalmat. Továbbá azoktól is, kik valakin igazságtalanságot követtek el, félni lehet, ha tehetségök van, mivel visszafizetéstől tartanak, 's az illy viszonyt főlebb félelmet okozónak mondtuk *). Továbbá azok, kik olly dolgokban vágytársak, mellyeket mind a' két fél egyszerre meg nem nyerhet : mert az ilyenek szüntelen háborúban vagynak egymással. Továbbá azok, kik nálunknál hatalmasabbnak félelmet okoznak, azok nekünk is félelmet okozók : mert nekünk még sokkal inkább árthatnak, mint a' hatalmasabbaknak. Továbbá ugyan ezen okból azok is félelmet okozók, kiktől valamelly nálunknál erősebb fél, 's hasonlóképen azok is, kik nálunknál már erősebbeket semmivé tettek. Továbbá azok, kik nálunknál erőtlenebbeket üldöznek : mert vagy már most méltán félhetünk tőlök, vagy legalább akkor, mikor erősebbekké lesznek. Az igazság-

*) L. a' 2-dik jegyzést.

talanságot szenvedők, ellenségek, vagy ellenfelek között nem annyira a' hevesen felháborodók és szabad nyelvűek félelmet okozók, mint a' mászkálók, képmutatók és ravaszok; mert bizonytalan, ha nem szándékoznak-e már is ártani, és hogy az ártani akarás tőlök távol van-e. Minden félelmet okozó dolgok között pedig azok okoznak legnagyobb mértékben félelmet, melyekre nézve, ha hiba történt, a' hiba' orvoslása lehetetlen, vagy nem a' mi hatalmunkban, hanem inkább elleneink' hatalmában van, valamint azok is, melyek ellen magunkat vagy éppen nem, vagy nem könnyen védelmezhetjük. Általánosan szólva pedig mind az félelmet okozó, mi, ha másokon történik, vagy hamar történni látszik, szánakozást gerjeszt. Azon dolgok között tehát, melyek félelmet okozók, ezek alkalmasint legnevezetesebbek. — Most már azt adjuk elő, melly környülmények között érzünk félelmet. Ha a' félelem valami ollyannak, mi bennünket megront, szenvedés' várásával van összekötve, világos, hogy senki sem fél, ki azt hiszi, hogy őtet semmi szenvedés nem fogja érni, és hogy az emberek attól nem félnek, mi felől azt hiszik, hogy az őket nem éri, sem az ollyan emberektől, kiktől rosztat nem várnak, sem ollyan időben, mellyben nem várnak. E' szerint tehát azoknak kell félni, kik azt vélik, hogy talán őket valami rossz, még pedig bizonyos emberektől, bizonyos nemű rossz, és bizonyos időben fogja érni. Ezt pedig azok nem vélik, kik vagy igen szerencsés állapotban vagynak, vagy magokat abban lenni gondolják; 's azért kevés-
lyek, másokat megvetők és vakmerők. (Illyenekké pe-

dig a' gazdagság, testi erő, barátok' sokasága, 's hatalom teszi az embereket.) Azok sem félnek, kik azt hiszik, hogy rajtok már a' legszörnyűbb szerencsétlenségek megtörténtek, úgy hogy a' rajtok még történendők iránt érzéketlenekké lettek, mint p. o. kik már a' vesztőhelyre vitetnek; hanem a' félelemnél kell az embernek remélhetni, hogy attól megszabadulhat, mi most őt rettegéssel tölti el. Kitetszik ez onnét, mivel a' félelem tanácskozókká tesz bennünket, olly dolgokról pedig, mellyekből kiszabadulást reményleni nem lehet, senki sem tanácskozik. Azért, ha ügyünknek hasznos az, hogy az emberek félelmet érezzenek, ollyan állapotba kell őket helyeznünk, mellyben azt véljék, hogy őket valami rossz érheti, mivel afféle rossz már náloknál nagyobbakat ért, 's meg kell mutatnunk, hogy más hozzájuk hasonlóknak ollyféle rosszat vagy most tapasztálnak, vagy már tapasztaltak, még pedig ollyanoktól, kiktől nem várták, 's olly módon 's olly időben, mellyben nem vélték. Minthogy már ekkép látuk, mi a' félelem, mi okoz félelmet, 's melly állapotban szokás félni, láthatjuk azt is, miben áll a' bátorság, 's melly dolgoknál 's melly állapotban vagyunk bátrak. A' bátorság t. i. az, mi a' félelemmel ellenkezik, 's bátorító az, mi a' félelmet okozóval ellenkezik. A' bátorság tehát olly remény, melly azzal a' gondolattal ösztönöz van kötve, hogy a' szabadulás' eszközei közel vannak; a' félelmet okozó dolgok pedig vagy nem léteznek, vagy távol vagynak. Bátorságot szerez pedig a' félelmet okozónak távol-, 's a' bátorító dolognak közellété. Továbbá bátorságot szerez az, ha kárpótlás' esz-

közeivel birunk, és ha sok és nagy, vagy mind sok, mind nagy segedelem mutatkozik; és ha méltatlanságot még nem szenvedtünk, sem másokon nem követünk el. Továbbá az is, ha általában nincsenek ellenségeink, vagy csak erőtlenek vagynak, vagy ha hatalmas barátink vagynak, kikkel mi jót tettünk, vagy kiktől jótéteményt vettünk. Vagy ha azok, kiknek ugyanazon dolog hasznos, nagy számmal vagynak, vagy hatalmasabbak, vagy ha mind a két eset létezik. Bátrak olly környülményekben vagyunk, ha már sokat szerencsésen vittünk véghez, 's ha azt hiszszük, hogy még semmi bal eset nem történt rajtunk. Vagy ha sokszor forogtunk veszélyben 's abból kiszabadultunk.

Mert kétféleképp mentek az emberek a félelemtől, vagy az által, hogy rajtok semmi szerencsétlenség nem történt, vagy az által, ha a szerencsétlenségben magokon segíteni tudnak; mint a' tengeri veszélyek' alkalmával azok, kik még tengeren szélvész nem tapasztaltak, bátran várják a' leendőket, 's azok is, kik segéd-eszközökkel birnak, mivel már sokat tapasztaltak. Továbbá bátrak vagyunk akkor is, ha valami sem a' hozánk hasonlóknak, sem az alacsonyabbaknak, sem azoknak, kiket nálunknál erőtlenebbeknek gondolunk lenni, nem okoz félelmet; ilyeneknek szoktuk pedig azokat tartani, kiket, vagy kiknél erősebbeket, vagy kikhez hasonlókat meggyőztünk. Továbbá, ha azt hiszszük, hogy sok és nagy eszközöknek, mellyek félelmet okozhatnak, birtokában vagyunk; ilyenek a' birtokosság, hadi sereg, barátok' sokasága, az országnak 's minden vagy a' legfontosabb hadi készületeknek ki-

vánt állapotban létele. Továbbá, ha méltatlanságot, vagy épen nem, vagy nem sokat, vagy nem olyanokon követünk el, kiktől félni kellene; 's általában, ha az istenek irántunk kedvezőknek mutatkoznak, mind egyéb dolgok, mind a' jelek 's jóslatok által. A' harag t. i. bátorító erővel bír, 's ha igazságtalanságot nem követünk el, hanem inkább szenvedtünk, akkor harag gerjed bennünk 's az istenség felől felteszszük, hogy azoknak segít, kik igazságtalanságot szenvednek. Továbbá, ha azt hiszszük, hogy akkor sem történik rajtunk szerencsétlenség, mikor valami vállalkozást kezdünk, vagy hogy vállalkozásunknak szerencsés kimenetele fog lenni. Ennyi legyen mondva a' félelmet okozó 's bátorító dolgokról.

HATODIK RÉSZ.

Kik szégyenelnek, 's miket, 's kik előtt, az a' következőkből ki fog tetszeni. Nevezzünk szégyenlésnek bizonyos kedvetlenítő érzelmet olyan, volt vagy létező, rossz fölött, mi gyalázatot szokott okozni, szégyentelenségnek pedig az ilyen rosznak kevésre becsülését 's érzéketlenül vevését. Ha a' szégyenlés ebben áll, az olly dolgokat kell szégyenelnünk, mellyek magunknak vagy valamelly hozzánk tartozónak gyalázatot látszanak okozni.

Illyenek a' vétkes cselekedetek általában, p. o. a' paizs' elvetése *) 's a' megfutamodás, mert gyávaság-

*) Méltán említi Aristoteles ezt legelsőben; mert kitörőhetetlen gyalázatnak tartatott, ha valaki az ütközetben paizsát elvesztette.

ból; a' ránk bizott pénznek visszatartása, mert igazságtalanságból; a' két nembelieknek illetlen helyen, illetlen időben vagy tilalmas módon közösködése, mert fajtalanságból származik. Továbbá csekély, vagy dísztelen, vagy lehetetlen dolgokban nyereséget keresni, p. o. a' szegényektől, vagy a' megholtaktól; honnét ez a' példabeszéd is van : még a' holtaktól is kamatot vesz *) : mert ez rút nyerekedést 's alacsony fősvénységet mutat. Továbbá szégyenelnünk kell azt is, ha pénzünkkel, mikor tőlünk kitelik, vagy éppen nem, vagy tehetségünkhez képest keveset segítünk, 's ha illy segítséget azoktól kívánunk, kik nálunknál kevesebbrel bírnak; ha valakitől akkor kérünk pénzt kölcsön, mikor úgy látszik, hogy ő akar kérni; ha attól kérünk, ki felől azt hiszszük, hogy a' kölcsön adottat vissza akarja kívánni; ha akkor visszakérjük valakitől a' neki adott kölcsönt, mikor vélekedésünk szerint maga akar kölcsön kérni; 's ha azért dicsérünk valamit, mivel azt meg akarnók nyerni; ha a' kérést megújítjuk, miután tagadó választ kaptunk : mert mind ezek alacsony gondolkozás', fősvénység' jelenségei. Valakit szemébe dicsérni, hizelgés. Hasonlókép az is, ha valaki' jelességeit szerfölött dicsérjük 's hibáit mázzal szépítjük; ha a' szomorú iránt jelenlétében mértékletlen szánakozást mutatunk 's több effélék; mert hizelgés' jelei. Továbbá, ha magunkat olyan munkákban nem tudjuk erőltetni,

*) Ez a' példabeszéd Erasmus szerint olyan emberekre alkalmaztatott : *qui per fas nefasque divitias undecunque congesserunt.*

mellyeket a' nálunknál idősebbek, a' kényesebb nevel-
tetésűek, a' tekintélyesebbek 's általában a' nálunknál
tehetetlenebbnek látszók megbírnak : mert mind ezek
lágyság' és puhaság' jelei. Továbbá, ha mások' jótéte-
ményeivel sokszor élünk, ha másnak a' tőlünk vett jó-
téteményt szemére vetjük : mert ez mind a' kettő ki-
csiny és alacsony lélek' jele. Továbbá, ha magunkat
emlegetjük 's tetteinkkel dicsekedünk, 's ha azt, mit
mások tettek, magunknak tulajdonítjuk : mert ez kér-
kedékenység. Hasonlóképen, ha egyéb erkölcstelen-
ség' munkáit 's nyilatkozatait láttatjuk is, szégyenel-
nünk kell magunkat : mert ezek gyalázatunkra szolgál-
nak. Ezenkívül ide tartozik még az is, ha olyan ügyes-
ségek 's jelességek nélkül vagyunk, mellyekkel a' hoz-
zánk hasonlók mindnyájan vagy legtöbben bírnak.
Hozzánk hasonlóknak pedig azokat nevezem, kik pol-
gártársaink, velünk egy ideűek, rokonaink 's általában
velünk egyenlő karban vagynak; mert olyankor szé-
gyen azzal nem bírni, mivel mások bírnak, p. o. bizo-
nyos mértékű míveltséggel 's egyéb effélével. Ezt an-
nál inkább kell szégyenelnünk, ha magunk vagyunk
oka : mert akkor meg inkább vétkeseknek látszunk,
ha efféle hiányok, magunk miatt léteztek, vagy létez-
nek, vagy létezni fognak.

Szégyent továbbá akkor érzünk, ha rajtunk oly-
lyak történnek, történtek vagy történni fognak, mik gya-
lázatot vagy gúnyt hoznak reánk. Ide tartozik az, ha
testünkkel vagy valamelly ocsmány tettünkkel valaki-
nek szolgálunk, valaki' döllyfös vágyának eleget te-
szünk, p. o. ha fajtalanságot hagyunk magunkon elkö-

vettetni; különösen mi a fajtalansághoz tartozik, az becs-telenít bennünket, akár akaratunkkal, akár akaratunk ellen történjék; az erőszak-szenvedés pedig csak akkor, ha akaratunk ellen történik : mert az ilyen szenvedés gyávaságból 's félenkségből származik. Ezek és effélék szoktak szégyenlést okozni. Minthogy pedig a' szégyenlés rólunk táplált rossz vélekedésnek képzése, 's a' vélekedést magáért 's nem következményeiért, szégyeneljük, 's minthogy senki más' véleményével nem egyébért, hanem a' vélekedőért törődik, következik, hogy azok előtt szégyeneljük magunkat, kiket becsülünk. Becsüljük pedig azokat, kik minket csodálnak, kiket mi csodálunk, kiktől csodáltatni kívánunk, kiknél becsületben akarunk lenni, 's kiknek rólunkí véleményét nem vetjük meg. Csodáltatni azoktól kívánunk, és azokat csodáljuk, kik valami becses jóval bírnak 's kiktől valamit, mi tehetségökben van, igen óhajtunk, p. o. mint a' szerelmesek szeretett tárgyuktól. Becsületben kívánunk tartatni a' magunkhoz hasonlóknál 's ezek között különösen az értelmeseknél, kiknek ítéletét igaznak tartjuk; 's ilyeneknek nézzük szüleinket és a' mívelt embereket. Hasonlókép szégyeneljük magunkat a' nyilvános és szem előtti dolgokért; azért mondja a' példabeszéd : „hogy a' szégyenlés a' szemekben lakik.“ *) Nagyobb mértékben szégyeneljük

*) Ezen példabeszéd azon tapasztalásból származott, hogy az, ki magát szégyenli, mások' szemeiből lefelé nézés 's ábrázatjának kezével eltakarása által igyekezik elrejteni.

tehát magunkat azok előtt, kik minduntalan körülöt-
tünk vagynak, vagy kik reánk figyelmeznak : mert
mind a' két esetben mások' szemei előtt történik az, a'
mit cselekszünk. Továbbá azok előtt, kik velünk nem
egy dologban vétkesek (mert tudjuk, hogy az ilyenek
elveikben velünk ellenkeznek). Továbbá azok előtt,
kik nem hajlandók azoknak, kiken hibát vesznek észre,
megbocsátani : mert ki mit maga tesz, arról feltéte-
tik, hogy azt nem veti másnak szemére 's viszont, mit nem
cselekszik, azt másoknak épen azért szemére veti. To-
vábbá azok előtt, kik azt, mit tudnak, örömet sokak-
nak kibeszélik; mert egyre megy ki, akár az tartassék,
vagy ne tartassék felőlünk, ha valamit tettünk, akár az
emberek között kibeszéltessék, hogy azt tettük, vagy
nem tettük. Örömet kibeszélni az általunk megbán-
tattak szoktak, mivel utánunk leselkednek, és a' rágál-
mazók is; mert, ha ezek azokkal is cselekszik ezt, kik
nem vétkeztek, annyival inkább fogják azokkal csele-
kedni, kik hibáztak. Továbbá azok előtt, kiknél fele-
barátjok' hibáinak vizsgálása tanulmányokhoz tartozik,
millyenek a' gúny- és vígjáték-írók : mert ezek bizo-
nyos értelemben rágalmazók 's mások' hibáinak kibe-
szélői. Továbbá azok előtt, kiknél kérésünk még soha
sem tagadtatott meg; mert az illyeket csodálóinknak
tartjuk. Azért az olyanok előtt is szégyeneljük ma-
gunkat, kik először kérnek valamit tőlünk, mintha jó
hírünk még addig sérelem nélkül volt volna náluk. Ily-
lyenek azok, kik épen most kívánnak barátinkká lenni
(mivel nem egyebet, csak jót vesznek rajtunk észre :
azért helyes felelet volt az, mellyet Euripides a' syra-

cusabelieknek adott). Hasonlókép régibb ismerőseink is, kik felőlünk semmi rosszat nem tudnak. Nem csak azon gyalázatot okozó dolgokat szégyeneljük pedig, mellyek itt említették, hanem azoknak jelenségeit is, p. o. nem csak a' buja cselekedetet, hanem a' fajtalanság' jelenségeit is; 's nem csak, ha itt illetlent cselekszünk, hanem ha illetlenül beszélünk is. Hasonlókép nem csak az említettek előtt szégyeneljük magunkat, hanem azok előtt is, kik azoknak tetteinket megmondják, p. o. szolgálk és barátjaik előtt. Szégyenlést pedig általában azok előtt nem érzünk, kik felől nem teszünk fel, hogy igazán tudnának itélni (mert gyermekek és oktalán állatok előtt senki sem szégyenli magát), 's azonkívül nem egyenlőkép szégyeneljük magunkat az ismerősök és ismeretlenek előtt, hanem ismerősök előtt az erkölcstelen, az ismeretlenek előtt pedig az olly cselekedeteket szégyeneljük, mellyek a' közvélemény szerint rossznak tartatnak. Szégyenlés pedig következő környülmények között lehet : elsőben, ha olly viszonyban vagynak az emberek velünk, mint azok, kikről említettük, hogy előttök szégyenelni szoktuk magunkat. (Illyeneknek mondtuk azokat, kiktől csodáztatni kívánunk, vagy kiktől valamire ollyanra van szükségünk, mit nem nyerhetnénk meg, ha felőlünk rossz vélekedéssel lennének). Leginkább pedig akkor szégyeneljük magunkat az illyenek előtt, ha szemeik előtt forgunk (mint Cydias*) Samos' szigetének elfog-

*) Cydias szónok akkor élt, mikor Samos Krisztus' születése előtt 351-dik esztendőben erőszakosan garmattá tétetett; mi nagy gyűlölséget okozott.

lalása fölött tartott beszédében mondotta, midőn az athenaieket intette, képzelnék magoknak, hogy körülöttök mindenfelül görögök állanának, 's nem csak hallanák, hanem látnák is, mit fognak végezni), vagy ha afféle emberek közel vagynak, vagy a' dolgot haladék nélkül megtudják. Azért nem örömet akarjuk olyanok által, kik előbb szerencséseknek magasztaltak, mikor szerencsétlenek vagyunk, magunkat láttatni, mert, ki mint szerencséseket dicsér, az nagybecsülést mutat irántunk. Továbbá, ha olly cselekedeteket vagy foglalatosságokat tudunk magunk, vagy elődeink, vagy hozzánk tartozóink felől, melyeket szégyenlünk. Illyenek azok, kikről már szólottunk, és azok, kiknek cselekedetei nekünk számláltatnak be, p. o. kiknek tanítói 's tanácsadói voltunk. Továbbá, ha hozzánk hasonlók még többen is vagynak jelen, kik előtt tekintélyt igénylünk : mert szégyenletünkben az illyenek' kedvéért sokat teszünk és sokat elhagyunk. Továbbá, akkor is nagyobb mértékben szégyeneljük magunkat, ha vétünk' tudóinak szemei előtt kell forognunk. Azért Antiphon a' költész, a' vesztőhelyre vezettetésekor, midőn látta hogy azok, kiknek vele együtt meg kellett halni, a' kapun kimentökkor ábrázatjokat eltakarták, így szólott : miért takarjátok el ábrázatotokat? Talán azért, hogy ezen emberek közül holnap egy se nézzen meg benneteket? Ennyit a' szégyenlésről. A' szégyentelenségre nézve pedig világos, hogy arról az ezekkel ellenkezőkből eleget lehet okoskodni.

HETEDIK RÉSZ.

Kik iránt, miként és milyen környülmények között vagyunk háladosak, az világosan ki fog tetszeni, ha a' háladosság' értelmezését előre bocsátjuk.

Nevezzük tehát azt háladoszágnak, ha valaki azzal, mivel bír, annak, ki a' nélkül szükölködik, kedveskedni mondatik, nem visszaszolgáltatásért, sem nem azért, hogy maga a' kedveskedő, hanem hogy a' másik nyerjen valamit. Nagy pedig a' háladosság, ha nagy szükségben, vagy fontos és nagyszerű dolgok nélkül szükölködőkkel, vagy bizonyos környülmények között, vagy egyedül, vagy leginkább magunk, vagy legelsőben mi teszünk valakivel jót. Szükölködnek pedig az emberek olly dolgok nélkül, mellyeket óhajtanak, 's leginkább olyanok nélkül, mellyeket fájdalom nélkül nem nélkülözhetnek. Illyenek a' kívánságok, p. o. a' szerelem' kívánsága; továbbá az illyenek léteznek a' testi szenvedésekben, mert mind az, ki veszélyben forog, mind az, ki testében szenved, kívánás' állapotjában van. Azért azok, kik valakin a' szegénységben, vagy számkivetésben segítenek, mivel ollyankor a' szükség igen sürgető, nagy jót tesznek; hasonlóképen azok is, kik váratlan szorultságban tesznek szolgálatot, p. o. ki a' lyceumban egy takaródzót ad kölcsön. Szükség tehát olyanokban, millyenek nélkül valaki szükölködik, segíteni; vagy ha ezt nem tehetjük, legalább ezekkel egyenlőkben vagy nagyobbakban. Minthogy ebből kitetszik, mikor és miért származik háladosság, szemebetünőképen szükség megbizonyítani, hogy az egyik

fél ilyen fájdalmas állapotban van, vagy volt; a' másik pedig az ilyen állapotban amannak segítséget nyújtott vagy nyujt.

Az is világos ebből, honnét kell okokat vennünk, ha a' háladatosságot szükségtelennek, 's az embereket háladatlanoknak akarjuk rajzolni. Mert ilyenkor vagy azt kell mondanunk, hogy a' segedelmet valakinek a' magok' hasznáért nyújtották (ez pedig nem érdemel háladást), vagy csak történetből, vagy kényszerítve vitték véghez, vagy a' jótéttel csak jótétet fizettek tudva vagy tudatlanul vissza; mert mind a' két esetben ajándékért adtak ajándékot, úgy hogy háladást nem érdemelnek. E' mellett a' dolgot minden oldalról meg kell vizsgálni: mert a' háladatosság csak azért kötelesség, mivel ez, vagy mivel ilyen, vagy mivel illynemű jótétemény ilyen időben 's ilyen helyen vitetett véghez. Ellenbizonyítványúl pedig szolgál az, ha valaki csekélyebb dolgokban sem kedveskedett; szintén úgy az is, ha ellenségeinknek vagy ugyan azt a' szolgálatot tette, mit nekünk tett, vagy azzal felérőt, vagy annál nagyobbat (mert ebből látni lehet, hogy a' mostani szolgálatot sem a' mi kedvünkért tette); vagy ha tudva, becs nélküli dologgal szolgált, mert senki sem akarja tudatni, hogy becs nélküli dolgokra szüksége van. Ennyit a' háladatosságra köteleztetésről 's nem köteleztetésről.

NYOLCZADIK RÉSZ.

Mi gerjeszt szánakozást 's kiken és millyen környülmények között szánakoznak az emberek, most azt adjuk elő.

Legyen tehát' szánakozás kedvetlen érzés olly szemünkbe tűnő fájdalmas és veszedelmes bal eseten, melly az azt meg nem érdemlőt érte, 's mellyet magunkon vagy valamelly hozzánk tartozónkon is megtörténhetőnek gondolunk, 's melly hozzánk is közel látszik lenni. Mert csak úgy érezhetünk szánakozást, ha olly állapotban gondoljuk magunkat lenni, hogy vagy minket, vagy valamelly hozzánk tartozónkat valami rossz érhet, még pedig ollyan, millyent a' szó' értelmezésében értettünk, vagy azzal egyenlő, vagy ahhoz hasonló. Azért azok, kik már egészen megromlottak, nem éreznek szánakozást (mert azt hiszik, hogy már semmit sem szenvedhetnek, miután mindent szenvedtek); azok sem, kik magokat szerfölött boldogoknak tartják, hanem ezek inkább daczolnak a' szerencsétlenséggel : mert magokat minden jókkal biróknak tartják, következőleg azt hiszik, hogy semmi szerencsétlenség sem érheti őket, mivel ez is a' jóhoz tartozik. Ollyanok pedig, kik azt hiszik, hogy valami bal sors érheti őket, a' következők : először, kik már szerencsétlenséget tapasztaltak 's abból kiszabadultak ; továbbá az öregek : mivel sokat tapasztaltak, 's megokosultak ; továbbá az erőtlének 's még inkább a' félénk-természetűek ; továbbá a' tanultak : minthogy gondolkodni tudnak ; továbbá azok, kiknek szüleik, gyermekeik vagy felesé-

geik vagynak; mert ezek egymáshoz tartoznak, 's olyan bal eseteknek, millyenekről szólottunk, ki vannak téve; továbbá azok, kikben nincs valami vitézséggel rokon 's felbátorító indulat, p. o. harag vagy magához bizakodás (mert az illy szenvedély nem gondolja meg, mi fog következni), 's kik kedvező szerencse által döllyfösökké nem lettek (mert az illy döllyfösök sem gondolják, hogy rajtok valami baj történhessék), hanem inkább azok, kik ezek között középen vagynak. Azok sem szánakoznak, kik igen félnek: mert a' meg-rémültek nem éreznek szánakozást, mivel csak magokkal foglalatoskodnak. Továbbá akkor vagyunk szánakozók, ha az embereket jóknak tartjuk, mert ki senkit sem tart jónak, az mindenekről azt hiszi, hogy a' szerencsétlenséget megérdemlették. Általában tehát akkor, mikor emlékezünk, hogy bal eset minket vagy valamelly hozzánk tartozónkat már ért, vagy várhatjuk, hogy vagy minket, vagy valamelly hozzánk tartozónkat fog érni. Ezzel tehát elő van adva, millyen állapotban érez az ember szánakozást. Melly dolgok miatt érzünk pedig, az kitetszik a' szó' értelmezéséből. Mert minden kedvetlenséget 's fájdalmat okozó, ha olyan, hogy romlással fenyeget, szánakozásra indít. Ezt cselekszik az olly nagyobb rosza is, mellyek halált okoznak; továbbá azok is, mellyeket a' sors hoz reánk, ha tetemesek. Fájdalmat és romlást okozók a' halálos esetek és vereségek, testen ejtett sebek, vénség, betegség és élelem' nem léte. Sors által okozott bajok közé tartoznak e' következők: barátok nélkül létel, vagy csak kevés barátokkal bírás (mire nézve a' barátoktól

és ismerősöktől megfosztatás is szánakozást okozó); a' rútot és erőtlenséget; tagok' csönkulása. Továbbá, ha rossz következik abból, miből hasznót reménylettünk, kivált ha ez sokszor történik. Továbbá, ha valamely jó olyankor következik valaki' számára, mikor már minden szenvedésen átesett (mint p. o. Diopeitheshez¹⁾ a' királytól adott ajándék holtá után küldetett). Továbbá ha valaki vagy semmi jóban nem részesült, vagy ha részesült is, azt nem élvezhette. Ezek és ezekhez hasonló indítanak szánakozásra. Szánakozunk pedig elsőben az ismerősökön, ha nem igen szoroson vagynak velünk összeköttetve. Mert ez utolsók iránt úgy érzünk, mint magunk iránt hasonló esetben fogvánk érezni. Azért Amasis²⁾ is, mint mondják, mikor fiát halálra vitetni látta, nem sírt, barátja' koldulásának látásakor pedig sírt; mert ez utóbbi eset szánakozásra indító, az első pedig irtóztató volt. Mert az irtóztató különbözik a' szánakozásra indítótól, sőt a' szánakozást megsemmisítheti 's gyakran ellenkezőt is eszközöl; és így az ellenfélnek használhat. Továbbá szánakozást érzünk, mikor a' félelmet okozó közel van. Azokon is szánakozunk, kik életkorra, erkölcsre, helyzetre, méltóságra, származásra nézve velünk egy karban vagynak: mert mind

¹⁾ Diopeithes hihetőleg az illy nevű athenaei hadvezér volt, ki mellett Demosthenes a' De rebus Chersonnesi című szónoklatot tartotta. Miből állott élete' vége felé szüksége 's a' perzsák' királya által segítettése, nem tudjuk.

²⁾ Ezt Herodotos III, 14. nem Amasisról, hanem annak fiáról Psammenitosról beszéli.

ezen jobban látjuk, hogy nekünk is olyan sorsunk lehet. Általában tudni kell e' tekintetben is, hogy azon dolgok, melyektől magunk félünk, szánakozásra indítanak, mikor másokon történnek. De minthogy a' közel lenni látszó szenvedések gerjesztnek szánakozást, 's az olly dolgoknál, melyek tízezer esztendő előtt történtek, vagy talán tízezer esztendő után fognak történni, 's melyekre nézve sem emlékezésünk, sem várásunk nincsen, vagy éppen nem vagy csak csekély mértékben érzünk szánakozást; azért azok, kik testállás, szózat, ruházat 's általában a' cselekvény' utánzása 's színészi előadása által a' dolgot mintegy láthatóvá teszik, nagyobb szánakozást gerjesztnek : mert az előnkbe rajzolás azt cselekszi, hogy a' bal sors vagy hamar jövének, vagy mostanában történtnek látszik lenni. Továbbá, mi éppen most történt, vagy minek haladék nélküli történése váratik, ugyan ezen okból nagyobb szánakozást gerjeszt. Hasonlókép az is, ha a' cselekedetek 's azok' emlékeztető jelei p. o. azoknak, kik megölettek, ruhái, szem elébe terjesztetnek, vagy ha arra hivatkozás történik, mit a' szenvedők mondtak p. o. halálukkor. Különösen pedig az, ha valaki illy környülmények között nagyon derék és jeles embernek mutatta magát. Mind ezen dolgok t. i. a' szánakozást még nagyobb mértékben gerjesztik, akkor, ha a' szenvedőt ártatlannak tartjuk, 's akkor, ha a' szenvedés szemünk előtt látszik történni.

KILENCZEDIK RÉSZ.

A' szánakozással legegyszerűsebben ellenkezik az a' nemes irigység, melyet a' görögök *nemesis*nek neveznek *). Mert azon kedvetlenségnek, melyet meg nem érdemlett szerencsétlenség velünk éreztet némiképen, ugyanazon természeti hajlammal fogva átellenében van a' meg nem érdemlett szerencsén boszankodás. Mind a' két érzelm jó szívből származik, minthogy méltatlanul szenvedők' sorsán méltán szomorkodunk és szánakozunk, azokat pedig, kik meg nem érdemlett szerencsében részesülnek, méltán irigyeljük : mert igaztalanság az, ha valakin olyan történik, mit meg nem érdemel : azért az isteneknek is tulajdonítjuk ezen nemes irigységet. Látszhatnék ugyan, mintha az irigység is hasonló módon ellenkeznék a' szánakozással; mennyiben az a' nemes irigységgel rokonnak, sőt egyenlőnek is tartatik : de nem úgy van a' dolog. Az irigység is t. i. nyugtalanító kedvetlenség másnak szerencséjén; de nem azért, ki arra méltatlan, hanem ki hozzánk hasonló 's velünk egykarbeli. Annak pedig mind a' kétféle irigységben fel kell találatni, hogy ne azért érezzünk kedvetlenséget, mivel reánk talán valamely balsors fog következni, hanem csak arra nézve, kinek szerencsés sorsa van. Mert sem nem rút, sem nem nemes irigység, hanem félelem az, ha a' kedvetlen érzés

*) Ezen görög szót *Nemesis* nem tudtam magyarul más-kép kitenni. De fogalmát Aristoteles elég világosan megmagyarázza.

és a' benső háborgás azért származik, mivel más' szerencsájéből talán kárunk fog következni. Ezen szenvedélyekkel természet szerint az ellenkező érzelmek is helyet lelhetnek. Mert ki az ártatlanul szenvedőkön búsul, az örül vagy bú nélkül marad, mikor nem ártatlanok szenvednek. Így p. o. egy jó ember sem szánakozik, mikor az atyagyilkos vagy a' vérfertőztető vesztőhelyre vitetik; inkább örülni kell, mikor illyesmi történik, 's akkor is, mikor valaki érdeme szerint szerencsés : mert mind a' két eset igazságos, 's a' jó embernek örömet okoz, mivel azt reménylheti, hogy rajta is az történik, mi a' magához hasonlón. 'S mind ezek egyenlő erkölcsi jellemből származnak, 's az ezekkel ellenkezők ellenkező jellemekből. Mert p. o. az irigy egyszersmind más' kárán is örül, mivel, mikor valaki valaminek lételeért elkedvetlenedik, ugyan az azon dolognak elmulásán vagy annak elvesztésén örül. Azért mind a' két említett szenvedélyek gátolják a' szánakozást; ámbár az említett okokért egymástól különböznek, 's ugyan azért hasonlókép arra is használtathatnak, ha valamit szánakozásra méltatlannak akarunk rajzolni.

Már most elsőben a' nemes irigységről adjuk elő, kit, mit és melly körülmények között irigylünk, 's azután a' többiről szóljunk. Ez világos lesz a' mondotakból. Mert ha a' nemes irigység az olyan ember' sorából származó kedvetlen érzés, ki érdeme nélkül szerencsésnek látszik lenni, látni való elsőben is az, hogy nem mindenféle jó gerjeszt nemes irigységet (mert senki sem fog valakit azért irigyelni, hogy igazságos, vitéz,

vagy erényesebb lett, mivel a' szánakozás sem az efféle dolgok' ellenkezői által gerjesztetik); hanem a' gazdagság, hatalom 's egyéb effélék, melyeket általában szólva a' jó emberek, 's azok érdemelnek meg, kik velök született jóknak, p. o. nemességnek, szépségnek 's más efféléknek birtokában vagynak. Minthogy pedig a' régi a' velünk születettel rokonnak látszik lenni, azért azokat, kik ugyanazon jót csak kevéssel ez előtt nyerték 's nem rég lettek szerencsésebbekké, nagyobb mértékben irigyeljük. Nagyobb kedvetlenséget okoznak p. o. azok, kik nem rég lettek gazdagokká, mint azok, kik már régtől fogva gazdagok, 's a' gazdagságot örökségül nyerték; hasonlókép az uralkodók, hatalmasok, sok barátokkal és gyermekekkel bírók 's egyebek is. Illy következmény van akkor is, mikor a' most említett előségek' segítségével valaki más jót is nyer. Így p. o. azok is nagyobb kedvetlenséget okoznak, kik hirtelen gazdagodtak meg, ha gazdagságok által lesznek uralkodókká, mint a' régi gazdagok. 'S így van a' dolog egyebekben is. Oka ennek az, mivel az egyik rendbeliek hozzájok illőket látszanak bírni, a' másíkok pedig nem; mert az, mi állandóúl sokáig egyenlő állapotban van, igazságosnak látszik lenni, 's azért a' másíkok hozzájok nem tartozóval látszanak bírni. 'S minthogy nem mindenkehez illik mindenféle jó, hanem a' jó és jóval bíró között bizonyos arány és illőség kívántatik (mint p. o. szép fegyverek nem az igazságoshoz, hanem a' vitézhez, 's a' fényes házasság nem az új gazdagokhoz, hanem a' nemes származásuakhoz illenek); azért akkor is lel nemes irigység helyet, ha az egyébiránt jó ember-

nek jut, mi nem illik hozzá; valamint akkor is, ha az erőtlen az erősebbel vetélkedhetik, kivált ha olly dolgok fölött van a' vetélkedés, melyekre nézve nem egyenlők, 's azért mondatik (Ilias XI. 542.):

„Hátra vonult onnét, hol Ajax 'Telamon' fia harczolt;
Mert Iupiter haragudt, ha vitézbbel küzde magánál.“

Vagy másszor is, ha általában az alantibb a' fensőbbel a' rangért vetélkedhetik, p. o. a' hangász az igazsággal : mert az igazság felebb való a' hangászatnál. Ebből kitetszik, mikor érzünk nemes irígységet; mert ezek 's effélék adnak arra alkalmat. Hajlandók pedig arra azok, kik a' legnagyobb jókra érdemesek, 's azokkal bírnak is : mert nem igazságos, hogy a' nem egyenlők egyenlő jókat birjanak. Másodszor hajlandók azok, kik ámbár jóindulatú és derék emberek, még sem részesülnek annyi jókban : mert ezek jól 's igazán ítélnék, 's gyűlölik az igazságtalanságot. Továbbá, ha becsületszeretők vagyunk, 's bizonyos dolgokra nagy mértékben vágyunk, 's épen abban keressük becsületünket, mit más méltatlanok elérnek. Általában azok, kik magokat valamelly dolgokra érdemeseknek tartják, melyekre vélekedésök szerint mások méltatlanok, hajlandók az illy dolgokért másokat irigyelni. Azért a' szolgálai gondolkozásuak, a' semmire kellők 's a' becsülettel nem gondolók, nem érezhetnek nemes irígységet : mert semmi sincs, mire magokat érdemeseknek tartanák. Ezekből világos, millyen embereknel lehet örülnünk, vagy legalább kedvetlenség nélkül maradnunk, ha szerencsétlenek vagy ha dolgok rosszul foly,

vagy azt, mit kívánnak, el nem érhetik. Mert a' mon-
dottakból az ellenkezők magoktól kitetszenek. Ha te-
hát a' szónok' beszéde a' bírákat ilyenekké teszi, 's ha
a' magok iránt szánakozást gerjeszteni kívánókra néz-
ve megmutatja, hogy az olyan dolgokban, melyekről
szó van, szánakozást nem érdemelnek, sőt a' szánako-
zásra épen érdemetlenek, akkor lehetetlen, hogy a'
bírákban szánakozás származzék.

TIZEDIK RÉSZ.

Ha az irigység abból származó kellemetlen érzés,
hogy az olyan dolgokban, melyekről szólottunk, más
hozzánk hasonlók szerencsések, 's ezen érzés nem ma-
gunkért, hanem az irigylettekért létezik bennünk, könny-
nyen tudhatjuk, kikre, melly dolgokért és millyen em-
berek szoktak irigykedők lenni. Irigyelni t. i. azok fog-
nak, kikkel mások egy karban vagynak, vagy lenni
látszanak. Egykarbelieknek pedig azokat mondom, kik
származásokra, rokonságokra, életkorukra, jellemökre,
becsületökre 's birtokokra nézve egymáshoz hasonlók.
Továbbá irigykedők azok, kik csekély hián minden
kívánandóval bírnak. Azért a' nagy dolgokban fogla-
latoskodók 's azokban szerencsések irigykedők; mert
úgy látszik nekik, mintha minden ember a' hozzájuk
illőket venné el tőlök. Továbbá azok, kik valamelly do-
logért, különösen bölcseségök és szerencsájökért ki-
tűnőleg becsültetnek; azért a' külső megkülönbözte-
tést szeretők is irigykedőbbek, mint kik nem ilyenek,

kivált ha kitünő bölcsesség' hírére vágnak : mert csak bölcseségek' dicsérésében keresik becsületöket. Általában kik valamelly dologban tekintélyt vadásznak, azok, mikor olyan dolog forog fen, irigykedők. Továbbá a' kislelkűek : mert ezek előtt minden nagyknak látszik.

Melly jók legyenek pedig az irigység' tárgyai, az már megmondatott. Mind azok t. i. mikben az emberek tekintélyt 's hírt keresnek, 's mik a' szerencse' javaihoz tartoznak, irigységet gerjesztenek 's leginkább azok, melyekre az ember maga vágy, vagy melyeket magának igényelhetni vél, vagy melyekből csak kevéssel bír többet, vagy kevesebbet mint mások. Világos ezekből az is, kiket szokás irigyelni, mi hasonlókép már megmondatott, t. i. azokat, kikhez az időre, a' helyre, az életkorra 's a' hirre nézve közel állunk (azért van mondva : „még a' rokonság is lehet irigykedő“). Továbbá azokat, kikkel becsületért vetélkedünk. Mert ezt cselekeszszük az eddig jellemzett emberekkel; azokkal pedig soha sem, kik tizezer esztendő előtt éltek, vagy ugyan annyi idővel utóbb fognak élni, sem a' megholtakkal, sem azokkal, kik a' Hercules' oszlopainál *) laknak; hasonlókép azokkal sem, kiknél a' fenforgó dolgokban vélekedésünk vagy mások' vélekedése szerint sokkal alább állunk, 's azok-

*) Hercules' oszlopainak neveztettek a' Calpe és Abyla nevű hegyek, a' földközi tengernek az atlási oczeánba vegyülésénél, melyek a' köznép' vélekedése szerint a' lakott föld' végének tartattak.

kal sem, kiknél az illy dolgokban magunkat sokkal felebb valóknak tartjuk lenni. Minthogy pedig a' velünk egy hivatalt keresőkkel, vagy máskép vágytársakkal 's általában azokkal vetélkedünk becsületért, kik ugyanazon dolgokat kívánják, mellyeket mi kívánunk, természet szerint az ilyenek iránt leginkább irigykedők vagyunk; azért mondatik a' példabeszédben : a' gerencsér a' gerencsért gyűlöli. Továbbá azokat, kik a' célhoz hamar jutottak, irigylik azok, kik oda csak nagy nehezen vagy épen nem értek; hasonlókép azokat is irigyeljük, kik valamivel bírnak, vagy valamit szerencsésen véghezvittek, ha szégyenünkre válik, hogy mi azt nem bírjuk, vagy azt véghez nem vittük. Ez az eset is pedig csak az egymáshoz közel állóknál van : mert szembetűnő dolog, hogy ezek saját hibájok miatt nem bírnak afféle jókkal. Azokat is irigyeljük, kik azt megszerzik és bírnak, mit nekünk kellene bírnunk, vagy elébb birtunk. Azért az öregebb emberek irigykedők a' fiatalabbakra. Továbbá azok, kik valami dologra, mellyet bírnak, sok pénzt vagy fáradságot fordítottak, irigylik azokat, kik arra keveset fordítottak 's még is megnyerték.

Ebből látjuk azt is, millyen dolgoknál, kiknél és millyen környülmények között örülnek az ilyenek; mert ugyanazon környülmények, mellyeknél, mivel nálok nincsenek meg, kedvetlenséget éreznek, örömet fognak nekik az ellenkezőn okozni, ha nálok feltaláltnak.

Ha tehát a' bírák illyen állapotba helyezettnek, 's ha azok, kik magok iránt szánakozást gerjeszteni 's

valami jót megnyerni kívánnak, olyanok, millyeneknek lenni mondtuk, azoknál, kiknek hatalmában a' dolog' eldöntése van, bizonyosan nem fognak szánakozást találni.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Millyen emberek miként és kikkel vetélkednek, az kitetszik a' következőkből.

Ha t. i. a' vetélkedés olly kedvetlen érzelmet jelent, melly velünk egykarbelieknek becses és általunk is elérhető jókkal birásánál bennünk támad, nem azért, mivel azon jókat más bírja, hanem mivel mi is nem bírjuk (mihez képest a' vetélkedés nemes érzelem és nemes gondolkozásuak' tulajdona: az irigylés pedig mindennapi 's alacsony lelkek' sajátja; mert a' nemes gondolkozásu a' vetélkedésnél fogva azon igyekszik, hogy a' jót magáévá tehesse, a' nemtelen gondolkozásu pedig az irigységnél fogva csak azon, hogy más azt ne bírja); szükségkép azoknak kell vetélkedésre hajlandóknak lenni, kik magokat alkalmasoknak tartják olly jók' birására, mellyekkel nem bírnak; mert senki sem törekedik olly dolgok után, mellyeknek elérését lehetetlennek tartja. Ehhez képest vetélkedők a' fiatalok és bátorszivűek; továbbá azok, kik ollyan elsőségekkel bírnak, mellyeket tiszteletben álló férfiak érdemelnek; illyen elsőségek pedig a' gazdagság, sok barátok, tisztéségek 's egyéb effélék : mert úgy vélekednek, hogy illy elsőségek' birtokában csak az igazán jó emberek lehetnek, azért igénylik az efféle elsőségeket 's érettök

vetélkednek. Továbbá azok, kik mások által érdeme-
seknek tartatnak. Továbbá azok is, kiknek eleik, roko-
naik, hozzájuk tartozóik vagy nemzetök, 's hazájok
egy vagy más érdemért különös tiszteletben vagynak,
ezen dolgokra nézve hajlandók a' vetélkedésre : mert
azokat hozzájuk illőknek 's magokat azokra méltóknak
tartják.

Ha pedig azon jók, mellyekért tiszteltetünk, vetél-
kedést okoznak, szükségkép vetélkedést okozók nem
csak az erények, hanem mind azon dolgok is, mellyek
másoknak hasznosak és jótékonyak (mert a' jóttevő
és erényes emberek tiszteltetnek), 's mind azon jók,
mellyek felebarátinknak élvezést adnak : azért p. o. a'
gazdagság és szépség még inkább ad alkalmat vetélke-
désre, mint az egészség.

Ezekből az is világos, kik támasztanak vetélke-
dést; t. i. azok, kik ezen 's efféle elsőségeknek birto-
kában vagynak. Ezen elsőségeken értem a' most emlí-
tetteket, p. o. a' vitézséget, bölcseséget és tisztségeket;
mert a' tisztviselők sokakkal jót tehetnek, valamint a'
hadvezérek, szónokok 's mind azok is, kik egyéb ef-
féle tehetségekkel birnak. Továbbá azok is, kikhez so-
kan hasonlók kívánnak lenni, vagy kikkel sokan óhaj-
tanak barátkozásba 's társalgásba jutni; vagy kik sokak
vagy magunk által is csodáltatnak. Végre azok is, kik-
re dicséretetek ruháztatnak, 's kik' számára magasztaló
beszédetek tartatnak, akár költészek, akár szónokok
által.

Kevésre az olyanok becsültetnek, kik a' most em-
lített emberekhez ellenkezőleg állanak. Mert a' vetél-

kedésnek ellenébe van téve a' kevésre becsülés, és valamiért vetélkedni annyit tesz, mint annak ellenkezőjét kevésre becsülni. Azok pedig, kik vetélkedők vagy vetélkedést támasztanak, szükségképen hajlandók azokat kevésre becsülni, kiken olyan fogyatkozásokat találnak, mellyek a' vetélkedést támasztó elsőségekkel ellenkeznek. Azért sokszor az olly emberek, kiknek a' szerencse kedvez, kevésre becsültetnek, ha szerencsájök mellett olly elsőségekkel nem birnak, mellyek tiszteletet szereznek.

Mikép kelljen tehát olly szenvedélyeket támasztani vagy megszüntetni, mellyek által másokat részünkre megnyerhetünk, arról ezekkel eleget mondtunk.

TIZENKETTŐDIK RÉSZ.

Most azt magyarázzuk meg, millyen magokviselkedéseknek találjuk az embereket, ha őket szenvedélyeikre, erkölceikre, életkoraikra 's a' szerencse' adományaira nézve vizsgáljuk. Szenvedélyeken haragot, kívánságot 's egyéb efféléket értek, mikről már eddig szözlottunk; erkölcsökön erényeket és vétkeket, mellyekről hasonlókép volt már szó, 's megmondtuk mire czéloz, 's melly cselekedetekre hajlandó minden ember azoknál fogva. Életkorok az ifjúság, férfikor, 's a' vénység. Szerencse' adományainak nevezem a' nemes származást, a' gazdagságot, hatalmat, 's ezek' ellenkezőit, 's általában a' jó és rossz sorsot.

A' fiatal emberek kívánságok által vezéreltetnek magokviselésében, 's hajlandók azt, mit kívánnak, vég-

hez vinni; a' testi kívánságok közül pedig leginkább követik a' szerelmet, 's abban mértéktelenek. De kívánságaikban változékonyak, 's azon egy dolgot hamar megunnak; nagy tüzzel kívánnak ugyan, de tűzök hamar tikkad; mert kívánságok élénk, de nem erős; mint a' betegek' éhsége és szomjusága. Hevesek is, és hirtelenharagúak, 's könnyen el hagyják magokat felháborodások által ragadtatni. Bosszúságokat sem képesek legyőzni: mert becsület-kívánások miatt nem tűrhetik ha megvettetnek, hanem a' boszankodás erőt vesz rajtuk, mikor magokat megsértetteknek tartják. Továbbá becsület- vagy inkább győzelemlakozók: mert a' fiatal kor megkülönböztetésre vágy; a' győzelem pedig némi megkülönböztetés. E' kettőt nagyobb mértékben szeretik mint a' pénzt; a' pénzt azért becsülik legkevesebbé, mivel szükségét még nem szenvedtek; mint Pittacos mondotta Amphiaraostról. Gyanúsításra sem hajlandók, hanem egyszerűen jószívűek, mivel még nem sok roszaságot láttak; 's könnyen hívők, mivel még nem sokszor csalattak meg. Azonkívül szeretnek remélleni: mert mint a' bortól részesek tüzesek, úgy tüzesek a' fiatal emberek is természetöknél fogva, 's egyszersmind azért is, mivel még reményeik nem sokszor hiusultak. Sőt legnagyobb részint reményben élnek, mert a' remény a' jövődre vonatkozik, mint az emlékezés a' multa; 's az ifjúság' szemei előtt hosszú jövő, háta megett pedig rövid idő van; mert életünk' első idejében úgy látszik, mintha a' multból éppen nem emlékeznénk, 's mindent a' jövődtől várnánk. A' fiatalok az említett

oknál fogva könnyen is megcsalathatnak, mivel könnyen reméllenek, és erősebbek 's vitézebbek is mint az öregek, mivel haragra hajlandók, 's reménynyel teljeseek, mellyek közül az első őket a' félelemtől megmenti, a' másik pedig magok iránt bizalommal tölti el: mert senki sem fél, mikor haragszik, 's annak reménylése, hogy a' jövődő reánk jót hoz, magunk iránt bizalmat szül. Továbbá szemérmesek is: mert még nem tudják, hogy más is lehet erkölcsileg jó, hanem csak mire őket az uralkodó szokás tanította *). Magasra törekvők is, mert az élet által még nem nyomattak le; a' szükségét nem ismerik, 's a' magasra törekvés azok' tulajdona, kik magokat nagy dolgokra alkalmatosaknak tartják, 's a' jövődőtől jót reménylenek. A' dicséretet is inkább szeretik tenni, mint a' hasznost; mert inkább az erkölcsi érzést, mint a' számítást követik; a' számítás pedig inkább a' hasznosra 's az erkölcsi érzés a' dicséretesre törekedik. Továbbá barátokat inkább szeretnek, mint egyéb életkorbeliek, mivel a' társalgást kedvellik; 's valamint semmit, úgy barátokat sem becsülnek haszon' tekintetéből. Minden dolgokban a' mérték' áthágása 's a' tulzás által

*) Aristoteles azt akarja mondani, hogy azért szemérmesek, mivel a' magában is lényegesen erkölcsi jót még nem ismerik; következőleg nem is tudják, hogy sok olyan dolgot, mit az uralkodó népszokás szentnek tart, erkölcsi tekintetben adiaphoronnak kell tartani.

hibáznak; Chilon' szabályának ellenére *), mert minden dolgokban igen sokat tesznek; mértéktelenek a' szeretetben 's gyűlötségben, 's minden egyében is. Azt hiszik, hogy mindent értenek, 's állításaikban igen bizakodók; 's ez is oka annak, hogy mindenben tulzók. Vétkeik boszontásra, nem károsításra czéloznak. A' szánakozásra is hajlandók, mivel minden embereket jóknak 's jobbaknak tartanak, mint millyenek valóssággal; mert másokat saját ártatlanságok szerint ítélnék meg, 's azért felteszik, hogy méltatlanul szenvednek. Végre szeretnek nevetni, 's azért örömost tréfálódnak: mert a' tréfálódás műveltség által mérsékelt pajkosság. Ennyit a' fiatalok' magokviseleről.

TIZENHARMADIK RÉSZ.

Az idősebb 's a' teljes erejű férfikoron túl létező emberek' magokvisellete általában legnagyobb részint ellenkező azzal, mellyet most leirtunk. Minthogy t. i. sok esztedeig éltek, sokszor megcsalattak, sokszor hibáztak, 's minthogy az emberi dolgok legnagyobb részint nem állandók, azért semmit sem állítanak szilárdon, 's mindenben lankadtabbak, mint lenni kellene. Csak vélekedésök van, mindent talánnal állítanak, 's minden iránt illyen módon fejezik ki magokat, és sem-

*) Aristoteles a' lacedaemonbeli Chilonnak, a' hét bölcsnek egyikének tulajdonítja ezt a' híres' velős mondatot μηδὲν ἄγαν *semmit se felesleg*, mit némellyek másoknak tulajdonítanak.

mi iránt sem szilárdon erősítve. Mindent gyanakodva szeretnek nézni. A' gyanakodáson az a' tulajdonság értetik, melly szerint valaki mindent roszra magyaráz. Azonkívül gyanusítók bizalmatlanság miatt, 's bizalmatlanok tapasztalás miatt. Továbbá sem a' szeretésben, sem a' gyűlölésben ugyanazon okból nem hevesek, hanem Bias' tanácsa szerint *) úgy szeretnek, mintha utóbb gyűlölni kellene, 's úgy gyűlölnék, mintha utóbb barátságra tarthatnának számot. Szűkkeblűek is, mivel az élet által le vannak nyomva, és semmi nagyra 's jelesre nem törekednek, hanem csak arra, a' mi nélkül az élet szűkölködik. Továbbá szűkmarkuak, mert az életre az érték is szükséges, 's a' mellett azt is tudják tapasztalásból, melly nehéz a' kereset, 's melly könnyű az elköltség. Továbbá félénkek 's minden iránt aggódók, mert ellenkezőleg éreznek, mint a' fiatalok, mivel az ő vérök meghűlt, ezeké pedig tüzes, 's így az öregség a' félénkségre utat készített, mivel az aggodalom némi meghidegülés' következménye. Az életet is szeretik, különösen utolsó napjaikban, mivel a' kívánság mindenkor azt tárgyazza, a' mi hiányzik, 's legerősebben azt óhajtuk, minek hiányát érezzük. Továbbá

*) A' prienei Bias, ki a' hét bölcsek közül a' legnagyobb mértékben becsültettek közé tartozott, már a' régiek által is gyakran gáncsoltatott az itt említett mondásért. Azonban úgy látszik, hogy ezen mondás nem egyebet jelent, hanem csak azt, hogy minden emberi dolgok' állhatatlanságát szemünk előtt tartván sem a' barátságot sem az ellenségeskedést nem kell örökké tartóknak néznünk.

szerfelett önzők; mert az önzés is szűkkeblűség' neme. Minthogy önzők, azért szerfelett a' hasznost 's nem a' dicséretet kívánják; mert a' hasznos csak egyesnek jó, a' dicséretes pedig általánosan 's magában jó. Továbbá inkább szemérmetlenek mint szemérmesek; mert, minthogy a' dicséretet nem becsülik annyira mint a' hasznost, azért mások' vélekedésével keveset gondolnak. Tapasztalásaik miatt nem könnyen reménylenek (mert mik történnek, azok nagy részint kellemetlenek, legalább többnyire rosszabbul ütnek ki, mint várni szokás); 's azonkívül a' félenkség sem hagyja őket könnyen reményleni. Inkább az emlékezésben mint a' reményben élnek; mert mi életökből még hátra van, az kevés, mi pedig elmúlt, az sok; a' remény pedig a' jövődőt, 's az emlékezés a' multat tárgyazza. Ezen okból beszédesek is; mert szüntelen azokról beszélnek, mik az ő idejökben történtek, mivel az azokról megemlékezés gyönyörködteti őket. Haragjok heves, de erőtlen; 's kívánságaik közül némelyek elhagyták őket, mások bágyadtak; azért nem könnyen hagyják azokat magokon uralkodni, 's cselekedeteikben sem azokra hallgatnak, hanem hasznokra néznek. Ehhez képest az ezen korbeliek magokat meggondolók, mert kívánságaik elvesztették erejüket, 's a' nyereség alá vagynak rendelve. Cselekedeteikben is inkább a' számítás mint az erkölcsi érzés vezérli őket; mert a' számítás a' hasznosra, az erkölcsi érzés az erényesre néz. A' vétkek, melyeket elkövetnek, károsításra, nem becsületsértésre czéloznak. Az öregek is szánakozók ugyan, de nem azért, miért a' fiatalok: mert az utóbbiak

emberszeretetből, az elsőbbek pedig erőtlenségök' érzéséből szánakozók, mivel minden rosztat, mi másokon történik, magokon is történhetőknek gondolnak, mi, mint felebb mondtuk, szánakozást támaszt. Azért inkább panaszkodásra 's komorságra mint ingerkedésre 's tréfálásra hajlandók; mert a' komor panaszkodás ellenkezik a' nevetésre hajlandósággal.

Ezek tehát a' fiatalok 's öregek' tulajdonságai. Mint-hogy már mindenek az olly szónoklatokat hallják örömet, mellyek gondolkodások' módjával megegyeznek, könnyen lehet tudni, mint kelljen szónoklatunkat alakítani, hogy mind magunk mind beszédünk a' gondolkozásmódnak megfeleljen.

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

A' férfikorbeliek magokviselete kétségen kívül a' most említettek között középen fog állani 's ment lenni mind a' két rendbeliek tulzásaitól; minthogy sem magokhoz nem igen biznak (mert ez vakmerőség volna), sem nem igen félnek, hanem mind a' két tekintetben illő mértéket tartanak, és sem mindenek iránt nem viseltetnek bizodalommal, sem nem mindenek iránt bizodalmatlanok, hanem mindent jobban az igazság szerint ítélnék meg. Továbbá sem nem egyedül a' dicséretesnek, sem nem egyedül a' hasznosnak, hanem mind a' kettőnek élnek; és sem nem a' szűkmarkuság, sem nem a' tékozlás, hanem az illendőség intézi cselekedeteiket. Hasonló mértéket tartanak a' haragra 's a' kivánságokra nézve is. Magokat meggondolók vitézség-

gel, 's vitézek meggondolással, holott a' fiataloknál és öregeknél ezen tulajdonságok el vagynak egymástól válva; mert a' fiatal emberek vitézek és féktelenek, az öregek pedig magokat meggondolók és féltékenyek. 'S általánosan szólva, minden jelességeket, mellyek az ifjúságban és az öregségben elválva vagynak, ők együtt bírnak, 's mindenben, hol amazok vagy igen sokat vagy igen keveset tesznek, ők az illendőséget 's a' középshert 's igaz mértéket tartják. A' férfikor' teljes testi ereje pedig a' harminczadik évtől fogva a' harminczötödikig, lelki ereje pedig körülbelül a' negyvenkilenczedikig tart.

Ennyi legyen mondva arról, miben áll az ifjúság, öregség és férfikor' sajátságos miképléte.

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

Most a' szerencse' javai közül azokról fogunk szólni, mellyek az emberek' magokviselésére bizonyos befolyással vagynak.

A' nemes születésnek tulajdona az, hogy az abban részesülő egyebeknél nagyobb mértékben vágy becsületre; mert mindenki szaporítani igyekszik azt, mivel bír; a' nemes születés pedig az elődöktől örökölt tekintélyben áll. Továbbá még azokra is megvetve néz, kik elődeikhez hasonlókká nem régen lettek; mivel az olly megkülönböztetés, millyen a' nemesség, a' távolban inkább tiszteltetik, mint mikor közel van, 's azért alkalmat ad a' vele kérdésre. Nemes születésűnek pedig nemzetségének jelességeért neveztetik az em-

ber; de csak annyiban nemes, mennyiben eleitől el nem fajul, 's el nem korcsosodik; 's az illy el nem korcsosodás a' nemes születésüeknél rendszerint nem lel helyet; sőt ezek többnyire csekély becsü emberek. Mert a' nemzetségeknél a' tenyésztetre nézve olly formán áll a' dolog, mint a' föld' terméseinek tenyésztésénél: némellykor a' törzsök, ha erőteljes, bizonyos időszakokban jeles embereket hoz elő, 's azután ismét elaljasodik. Az elmével kitünő nemzetségek különczködökké fajulnak el, mint Alcibiades' és az idősb Dionysius' maradékai¹⁾; a' csendes és szilárd családok ellenben tompa 's erőtlen eszűekké, mint azok, kik Cimonról, Periclestől és Socratestől származtak²⁾.

TIZENHATODIK RÉSZ.

Millyen magaviselet követi a' gazdagságot, azt mindenek könnyen tudhatják. Azok t. i., kikre a' gaz-

¹⁾ A' híres Alcibiadesnek ugyan Alcibiades nevű fia a' régiéek' tudósításai szerint csak az atyja' majma volt; ha pedig Lysiasnak ellene írt szenvedélyes beszédének hitelt adhatunk, a' korhelységben 's feslettségben mindeneket felülhaladott. A' syracusai ifjabb Dionysius egész életében úgy mutatkozék, mint egy tulságból másíkba ugráló fejedelmi különcz.

²⁾ Cimon' fiáról semmi különöst nem tudunk; de Pericleséről Plato többször jelenti, hogy jelentékeny emberek voltak; és Socrates fiáról is tudjuk, p. o. Seneca' 104-dik leveléből, hogy atyjokhoz méltatlank voltak.

dagság' birása hatással van, dölýfösek 's kevélyek; mivel olly vélekedésben vannak, mintha minden elsőségekkel birnának; mert a' gazdagság mintegy az a' mérték, mellyhez egyéb dolgok' becse szabatik, 's azért úgy látszik, mintha azon mindent meg lehetne vásárolni. Továbbá kéjelgők 's fényüzők : kéjelgők puhaságból 's vagyonok' mutogatásának kívánásából; fényüzők különös és balgatag módon; mivel mindenki azokkal szokott foglalkodni, miket szeret és csodál; 's mivel azt hiszik, hogy más emberek ugyanazon dolgokban keresik szerencséjököt, mellyekben ők. 'S ezt nem is ok nélkül hiszik, mert sokan vagynak, kik a' birtokosokra szorulnak. Azért ezen okból lehet Simonidesnek a' bölcsek 's gazdagok iránti azon feleletét is megmagyarázni, mellyet Hieron' feleségének azon kérdésére adott: ha gazdagnak vagy bölcsnek jobb-e lenni? Azt felelte t. i., hogy jobb gazdagnak lenni; mert látja, hogy a' bölcsek a' gazdagok' ajtainál forognak. Továbbá tulajdonok az is, hogy magokat alkalmatosaknak tartják az uralkodásra; mert vélekedésök szerint birnak azzal, minek birásával illik uralkodónak lenni. Hogy mindent röviden mondjak, a' gazdagok rendszerint úgy viselik magokat, mint a' szerencse' kedvezésében részesülő értetlen emberek. Azoknak magokviselete pedig, kik nem régen lettek gazdagokká, a' régi gazdagokétól úgy különbözik, hogy az elsőbбекnél minden hibák nagyobb mértékben és rosszabb alakban találtnak : mert új gazdagnak lenni bizonyos tekintetben annyit tesz, mint gazdagnak lenni nem tudni. Vétkeik, mellyeket el szoktak követni, nem mások károsí-

tására, hanem boszantására vagy saját kényök' kielégítésére czéloznak, mint p. o. dölýfösen bánásra és házasságtörésre.

TIZENHETEDIK RÉSZ.

Azt is könnyű tudni, millyen magaviseletüvé teszi a' hatalom az embert; t. i. részint épen ollyanná, részint jobbá mint a' gazdagság. A' hatalmasok dicsőégkivánóbbak és férfiasabbak mint a' gazdagok : mivel olly dolgokat vesznek czélba, mellyeket véghez tudnak vinni. Szorgalmatosabbak is; mert hatalmokra vigyázni kényszerítettvén, gondoskodóbbakká tétetnek. Továbbá inkább komolyak, mint kevélység által megsértők : mert magas állásoknál fogva az emberek' szemei előtt forognak és láttatnak, 's azért mérséklük magokat; a' komolyság pedig kímélő és illő magatartás. Ha igazságtalanságot követnek el, akkor nem kicsinyben, hanem nagyban viszik azt véghez.

Különös szerencsék a' szerint birnak befolyással az ember' magaviseletére, mint az eddig lerajzolt jók egyik vagy másik nemét illetik : mert ezek közé számíttathatnak a' szerencse' legnevezetesebbeknek tartott adományai, mellyekhez még a' számos és jó indultu maradékok 's jó gyermekek' bősége is számítandó; az is különös szerencsés eset, ha testi jelességgel másokat felülhaladunk. Kevélyebbek ugyan és magokat meg nem gondolóbbak az emberek a' szerencsében; de azon nagyon jeles tulajdonság is találtatik

bennök, hogy vallásosak és az istenség iránt tisztelettel viseltetők : minthogy a' szerencse' javaiban részesülés bennök az istenség iránt bizodalmat támaszt.

Ezzel az emberek' magokviseletéről, mennyiben az, az életkoroktól és a' szerencse' körülményeitől függ, eleget mondottunk : mert mi ellenkezzék azzal, mit eddig leirtunk, az ellenkező körülményekből kitetszik; p. o. az értéktelenek, a' kevés szerencsájüek és alacsonyak' magokviselete.

TIZENNYOLCZADIK RÉSZ.

Minthogy pedig a' meggyőzni akaró szónoklatoknál ítéleteszközlés a' cél (mert ahhoz, mit már tudunk, 's mi felől ítéletünk már meg van alapítva, nem kívánatik szónoklat), 's ezen cél megmarad mind akkor, mikor a' szónoklat egy emberhez intézve, javasol vagy ellenez, mint a' rábeszélésnél és lebeszélésnél történik (mert akkor is ítélő azon egy ember, mivel az, kiben meggyőződést akarunk szerezni, általában szólva bíró a' dolog felett), mind akkor, ha ellenfelünk ellen vagy állításunk mellett szólunk (mert ilyenkor is szónoklattal élni, 's az ellenkező okokat, melyek ellen mint ellenfél ellen intéztetik a' beszéd, megczáfolni szükséges), mind végre a' kitüntető szónoklatban is (mert itt a' beszéd a' hallgatóhoz mint ítéelőhez szól); általában pedig a' nyilvános vitatkozásban tulajdonképen csak az a' bíró, ki a' fenforgó kérdés felett vég határozatot mond (mert mind a' perekben mind a' tanácskozások-

ban az a' kérdés eldöntendő, mit kelljen a' dologról tartani), a' polgári alkotmányoknak az emberek' magokviseletére hatásáról pedig már felebb a' tanácskozó szónoklatok' alkalmával szólottunk (úgy hogy már tudva van, miképen és mi által kell szónoklatunkat azokhoz alkalmazni); minthogy továbbá a' szónoklatok' minden nemeinek van ugyan különös czéljuk is, mint felebb megmutattattott, de a' mellett vagynak közös állítások 's alapmondatok is, mellyek mindnyájokra nézve el vannak fogadva, 's mellyekből bizonyítani kell, mind a' tanácskozó, mind a' kitüntető, mind a' törvénykezési szónoklatnál; 's minthogy végre már az is megmagyaráztatott, mint kelljen a' beszédet a' hallgatók' magokviseletére alkalmazni: már most csak az van még hátra, hogy az olly szónoklási módokról szóljunk, mellyek a' szónoklás' minden nemeivel közösek. Minden szónoknak kell t. i. a' lehetségről és lehetetlenségről is szólni, és vitatni hogy valami történt vagy történni fog. Azonkívül minden szónoklattal közös a' tárgynak fontosságát vitatni; mert minden szónokok élnek kicsinyítéssel és nagyítással, akár javasoljanak, akár ellenezzenek, akár dicsérjenek vagy gáncsoljanak, akár vádoljanak vagy védelmezzenek. Ha egyszer ezen tárgyak meglesznek magyarázva, akkor az enthymemákról igyekezünk elmondani, mit rólok rendszerint mondani lehet; 's azután a' példákról, hogy miután a' még fenmaradókat is toldalékul adandjuk, eleintén jelentett szándékunkat végre hajtsuk. A' szónoki közös módok közül pedig a' nagyítás leginkább a' kitüntetési szónok-

lathoz, annak hogy valami történt, bizonyítása a' törvénykezésihez (mellynél e' felett itélni kell), a' lehetőségnek 's történetésnek megmutatása pedig a' tanácskozásihoz tartozik.

TIZENKILENCZEDIK RÉSZ.

Legelsőben a' lehetségesről 's lehetetlenről szólnunk.

Ha lehetséges, hogy az ellenkező létezik vagy történt, annak is lehetségesnek kell látszani, minek ellenébe van téve; ha p. o. lehetséges, hogy az ember meggyógyuljon, tehát az is lehetséges, hogy megbetegedjék; mert az egyiknek lehetősége az ellenkezőét is magában foglalja, mennyiben ez az elsőnek ellenébe van téve. Ha továbbá a' hasonló lehetséges, az is lehetséges, a' mihez hasonló. 'S ha a' nehezebb lehetséges, a' könnyebb is lehetséges. Hasonlóképen ha lehetséges, hogy valami jó vagy szép létezzék, akkor a' dolog magában is lehetséges; mert p. o. nehezebb, hogy valamely épület szép ház, mint hogy csak általában ház legyen. Továbbá, minek kezdete lehetséges, annak vége is lehetséges: mert semmi lehetetlen sem létezik 's nem kezd létezni, péld. okáért az, hogy valamely alaknak átmérője annak környékével egyenlő legyen, az sem nem kezdhet létezni, sem nem létezik. 'S megfordítva, minek a' vége lehetséges, annak kezdete is lehetséges; mert minden, a' mi létezik, kezdetből származik. Ha továbbá a' természeténél fogva vagy származásánál későbbi lehetséges, a' korábbi is lehetséges; ha p. o. le-

hetséges, hogy valaki teljes férfi korbeli volt, gondolható az is, hogy gyermek volt, mert a' gyermekkor a' férfikort megelőzi; 's ha valakit gyermekkorúnak gondolni lehet, lehet férfikorúnak is gondolni : mert az első a' kezdet, mellyből a' másik lesz. Lehetséges továbbá az, mit óhajtunk vagy kívánunk ; mert rendszerint senki sem érez kívánságot vagy óhajtást a' lehetetlen iránt. Az is lehetséges, hogy valamely tudomány' vagy mesterség' tárgyai létezzenek. Hasonlókép mind az lehetséges, minek létezése' első oka olyanok' hatalmában vagyon, kiket kényszeríthetünk vagy akaratunk' teljesítésére rábeszélhetünk ; millyenek azok, kiknél hatalmasabbak, 's kiknek vagy uraik vagy barátjaik vagyunk. Továbbá, ha valamely tárgynak részei lehetségesek, akkor az egész is lehetséges, 's ha az egész lehetséges, rendszerint a' részek is lehetségesek. Ha p. o. bőr topánka, szíj 's bőr sipka készíttethetik, lehetséges bőr czipőket is készíteni, 's ha czipőket lehetséges, bőr topánkákat, szíjat 's bőr sipkát is lehetséges. Hasonlóképen, ha az egész nem a' lehetséges dolgokhoz tartozik, a' faj is, 's ha a' faj, az egész nem is oda tartozik. Ha p. o. hajót lehet építeni, lehet hadihajót is, 's ha hadihajót, tehát hajót is. Hasonlóképen ha valamelyik dolog lehetséges, melly a' másikkal természeténél fogva össze van kötve, úgy a' másik is lehetséges; p. o. ha valaminek két annyia lehetséges, akkor annak fele is lehetséges; 's ha fele, tehát két annyia is. Ha továbbá lehetséges valamit előkészület 's mesterség nélkül létre hozni, azt még inkább lehet-

séges mesterséggel és szorgalommal előállítani. Azért mondatik Agathonnál¹⁾ :

Sokat szerencse' kedvezése ád nekünk,
Sokat pedig saját eszünk 's erőnk terem.

Hasonlóképen ha a' csekélyebb, tehetetlenebb 's értetlenebb embereknek valami lehetséges, az még inkább lehetséges azoknak, kik ezeknek ellenébe vagnak téve; mint Isocrates is mondotta : „Rosz volna, ha Euthynus²⁾ a' dolgot megértette volna, ő pedig nem tudná megérteni.“

Mi már a' lehetetlenséget illeti, azt természet szerint a' most előadottak' ellenkezőjéből kell bizonyítani.

Történt-e valami vagy nem, azt a' következők szerint kell megítélni. Elsőben ha azt történt, mi a' dolgok' természeti járása szerint kevesebbé szokott történni; tehát a' rendszerinti is történhetett. Ha továbbá az történt, mi későbbben szokott történni, tehát a' korábbi is történt; p. o. ha valaki valamit elfelejtett, tehát azt tudta is valamikor; továbbá, ha valaki tudott is, akart is valamit, tehát azt tette is; mert mindenki véghez viszi azt, mit akar, ha tehetsége van reá, mivel semmi sem akadályoztatja a' véghez vivést. Hasonlóképen

¹⁾ Agathonnak, a' híres szomorújáték-írónak, melyik darabjából vették legyen az itt említett versek; nem tudjuk.

²⁾ Euthynost Isocrates olyan embernek festi, ki többféle gazságokat követett el.

ha valaki valamit akart, és kívülről semmi sem akadályozta; vagy ha valamit tenni tudott, 's annak tevésére a' harag ösztönözte; vagy ha tenni tudta, 's valamelly szenvedély ötet a' tevésre unszolta 's tenni kívánta: mert az ember rendszerint véghez viszi azt, mit tenni kíván és tud; a' rossz ember, mivel magát mérsekelní nem tudja, a' jó pedig, mivel csak jót kíván. Továbbá, ha valaki valaminek véghezvitelére készüléket tett, 's már véghez vinni csaknem elkezdette; mert igen hihető, hogy azt, mit véghez vinni készült, véghez is vitte. Azt is fel lehet tenni, hogy megtörtént valami, ha az helyet talált, mi a' dolgok' rendes folyamata szerint azon dolog előtt, vagy azon dologért történni szokott; p. o. ha villámlott, tehát mennydörgött is; 's ha valaki valamelly személyt fajtalanságra csábítgatott, tehát fajtalankodott is. 'S megfordítva is, ha az, mi természet szerint valamelly dolog után történik, vagy az, miért valami más történik, helyet talált, tehát az azt megelőző, 's az érette történő is véghez ment: p. o. ha dörgött az ég, tehát villámlott is; 's ha valaki valamelly személylyel fajtalankodott, az azt csábította is fajtalanságra. Mind ezen következtetések közül pedig némellyek szükségkép igazak, némellyek pedig csak legtöbb esetekben.

Hogy pedig valami nem történt, azt természet szerint a' mondottak' ellenkezőiből kell bizonyítani. 'S mint kelljen a' jövődőnek bizonyításában eljárni, az is kitetszik abból, mit most előadtunk. Mert mit valaki tehet 's egyszersmind tenni akar, az meg is fog történni, valamint az is, mire valakit kívánsága, haragja vagy

elve ösztönöz, ha ahhoz tehetsége is van. Azért, ha valaki valamit tenni már elkezdett vagy elkezdni akart, az is meg fog történni: mert rendszerint előbb történik az, mit valaki tenni szándékozott, mint mit tenni nem szándékozott. Hasonlóképen ha előbb már megtörtént az, mi a' természet' rendje szerint valamit meg szokott előzni, p. o. ha az ég felhős, hihetőleg eső lesz. Továbbá, ha az megtörtént, mi valami más dolog végett történik, fel lehet tenni, hogy ez is meg fog történni, p. o. ha valahol alap tétetett le, ott ház is fog építtetni.

Mit lehessen a' tárgyak' nagyságáról 's kicsinységéről, a' nagyobb vagy kisebb fontosság' vitatásáról 's általában a' nagyról és kicsinyről mondani, azt azokból, mik már előbb előadattak, lehet tudni; már akkor t. i. mikor a' tanácskozó szónoklatot tárgyadtuk, szoltunk általában a' jók' nagyságáról, 's a' nagyobbról és kisebbről. 'S ha szintén a' szónoklat' minden nemeinél más jó is a' cél, p. o. a' hasznos, a' szép és az igazságos; még is látni való, hogy mindenütt az ott előadottakból kell a' nagyító okokat venni. Azonkívül pedig még a' nagyságról és jelességről általában bővebb vizsgálódást tenni, üres szószaporítás lenne; mert a' gyakorlati haszonvételre többet ér az egyes eseteknek, mint az általánosnak tudása.

A' lehetségesről és lehetetlenről, 's arról, ha valami történt-e vagy nem, 's történendik-e vagy nem, valamint a' tárgyak' nagyságáról és kicsinységéről is ezekkel eleget mondtunk.

HUSZADIK RÉSZ.

Hátra van még, hogy a' mindennemű szónoklattal közös bizonyító okokról szóljunk, miután a' különösökről szólottunk. Azoknak két neme van : a' példa és az enthymema; mert a' jelesmondat csak az enthymema' egy részét teszi.

Elsőben tehát a' példáról szóljunk; mert az hasonlít az inductióhoz, a' bizonyítás pedig az inductión kezdődik. A' példának két neme van; az egyik elébb történt tettek' elbeszéléséből áll, a' másik akkor van, mikor magunk találunk fel valami hasonlót. Az utóbbinak egyik faja a' hasonlatosság, a' másik a' mese, mint p. o. az aesopusi és libyai mese *).

Szorosabb értelemben pedig a' példa olyan előadás, midőn valaki azt akarván megbizonyítani, hogy a' perzsa király ellen hadra kell készülni, 's nem kell megengedni, hogy Egyiptomot meghódoltassa, ezt mondaná : „Darius sem ment addig által a' tengeren, míg Egyiptomot meg nem hódoltatta; mihelyt pedig azt alája vetette, azonnal átment a' tengeren;“ 's ismét : „Xerxes sem támadott meg bennünket addig, míg ezen országot el nem foglalta; mihelyt pedig elfoglalta, azonnal átjött a' tengeren. Azért ezen király is, ha Egyiptomot birtokába ejti, által fog jőni, következőleg nem kell

*) Egy régi grammaticus szerint az aesopusi és libyai mesék úgy különböztek egymástól, hogy az elsőben okos és oktalan lények, az utolsóban pedig csupán oktalanok léptek fel.

engedni, hogy Egyiptomot birhassa.“ A' hasonlatosságok olyan példák, millyenekkel Socrates szokott élni, p. o. ha valaki ezen állítást, hogy a' tisztviselőket nem sorsvetés által kell kinevezni, így bizonyítaná : „Ez ahhoz hasonlítana, mintha küzdökké nem azok választatnának, kik küzdeni tudnak, hanem kikre a' sors esnék; vagy mintha a' hajóslegények között sors vettetnék, ki legyen a' kormányos, 's nem arra bizatnék a' kormányzás, ki ahhoz ért.“

Mesékre példák a' Stesichoroséi *) Phalaris ellen, és az Aesopuséi egy demagogus mellett. Midőn t. i. a' himerabeliek Phalarist korlátlan hatalmu hadvezérre választották, és számára testőrző sereget is akartak rendelni, Stesichoros, miután egyéb okokat ezen szándék ellen előadott, a' következő mesét mondotta : „Egy ló maga birt egy rétet legelőül. Midőn pedig egy szarvast, melly odament 's legelőjét rongálta, meg akart győzni, egy embertől kérdezte, ha segítene-e neki, a' szarvast megbüntetni. Ez megígérte kívánsága' teljesítését, ha megengedi, hogy zabolát tegyen szájába, és hogy hajító dárdával ellátva reá üljön. Miután pedig megegyeztek 's az ember a' lóra rá ült, a' ló, a' helyett, hogy boszút állhatott volna, kénytelen volt az embernek szolgájává lenni.“ Meglássátok hát, így szóla : hogy ti is úgy ne járjatok mint a' ló : mert a' zabolá már szájtokban van; ha pedig testőrző sereget is

*) A' himerai Stesichoros Krisztus' születése után a' hatodik század' elején a' leghiresebb költészek közé tartozott.

rendeltek, és így Phalarist rátok hagyjátok ülni, ennek rabszolgáivá lesztek. Aesopus pedig, midőn Samos' szigetében egy demagogot, ki halált érdemlő vétkekkel vádoltatott, védelmezett, a' következő mesét mondotta: „Egy róka, midőn egy vizen át akart menni, kősziklák között egy mélységbe szorult, 's minthogy onnét nem tudott kimenni, sokáig nyomorult állapotban volt, 's különösen az ebtetők igen kinozták. Egy tüskés borz, melly ott kóborlott, őt látván, megszánta 's kérdezte tőle, leszedje-e róla a' tetűket. A' róka pedig nem akarta ezt, 's arra a' kérdésre, miért nem akarja, azt felelte: hogy azok, mellyek most testén vagynak, már jóllaktak 's csak kevés vért szívhatnak már ki belőle; ha pedig azok rólam leszedetnek, mások fognak jőni, mellyek még éhesek, 's a' még bennem lévő vért is egészen kiszívják.“ Ezen mese után Aesopus így szólt: „Samosi férfiak, e' bevádolt ember sem tesz nektek már többé kárt (mert gazdag); de ha őtet megölitek, mások fognak jőni, kik szegények, 's köztársaságtokat a' pénztár' meglopása által meg fogják rontani.“ A' mesék a' köznéphez intézett szónoklatban használhatók, 's az a' jó van bennök, hogy azokat költeni könnyebb; mint olly igaz történeteket találni, mellyek a' szóban forgó tárgyhoz hasonlítanak. 'S költeni kell azokat is mint a' hasonlatosságokat, de tudni kell, mi hasonlít a' fenforgó tárgyhoz, 's a' költés a' bölcselkedés' tanulása által megkönnyíttetik. De ha mesék által egyfelül könnyebb, másfelül a' tanácskozásoknál a' történt dolgok által hasznosabb a' bizonyítás; mert a' jövőendőben tör-

ténendő dolgok' járása rendszerint hasonló a' multakéhoz. Ha enthymemák által hallgatóinkat meg nem győzhetjük, akkor a' példákat kell bizonyításul használnunk (mert olyankor általok rábeszélést eszközölhetünk); ha pedig meggyőzhetjük, akkor úgy kell velök élnünk, mint tanúkkal 's a' közönséges következtetéseknél őket nyomatékossá befejezésül alkalmaznunk. Mert ha azokat előre bocsátjuk, akkor az előadás az inductióhoz hasonlít, melly a' szónokra nézve kevés eseteket kivéve, nem czélszerű, de ha utóbb következtetjük, akkor tanúknak látszanak, 's a' tanúk minden esetekben képesek a' dolgot hitelessé tenni. Azért, mikor előre bocsátatnak, sokakat kell előhozni, a' beszéd' végén pedig egy is elégséges, mert egyetlen egy hiteles tanú is használ a' dolognak.

Ezzel tehát elő van adva, hányfélék a' példák 's miképen, 's mikor kell azokat alkalmaznunk.

HUSZONEGYEDIK RÉSZ.

A' jelesmondásokat illetőleg ha meghatározzuk, mit kell jelesmondaton érteni, legjobban ki fog tet-szeni, melly tárgyaknál, mikor és kiknek illik a' szónoklatban azokat használni.

A' jelesmondat állítás, de nem egyes dolgokról, p. o. millyen ember volt Iphicrates, hanem általánosról. Mindazáltal minden általános állítások sem jelesmondatok, p. o. ez, hogy az egyenes vonal a' görbének ellenkezője; hanem csak az olyanok, mellyek cselekedeteinkről 's arról szólnak, mire kell ezekben tö-

rekednünk 's mit kerülnünk. Minthogy tehát az enthymemák rendszerint ilyen tárgyú okoskodások, a ezért azoknak következtetései 's előtételei, az okoskodási formának elhagyásával jeles mondatok, p. o. ez :

„Okos halandó gyermeket nagy bölcsökké
Nevelni óvakódjék, mellyeket szeret.“¹⁾

Ez jelesmondat, ha pedig az hozzá tétetik, miért ne nevelje úgy, akkor az egészen enthymema lesz; p. o.

„Mert őket úgy dologtalanokká teszi,
És nem kevés irigyeket szerez nekik.“

Hasonlókép :

„Mindig szerencsés ember itt alatt nem él.“²⁾

Így a' következő is :

„Nincs senki teljesen szabad világunkon.“³⁾

¹⁾ Euripides' Medeájából v. 296—297. és 298—299.

²⁾ Itt Aristoteles okokat hihetőleg azért nem hozott fel, mivel feltette, hogy olvasói az egész helyet, melly egy ismeretes darabnak kezdete, különben is tudják. Sihenebőa című elveszett szomorújátékának kezdete imígy van :

„Szerencse senkit minden jókkal meg nem áld;
Főrangu sokszor olly szegény mint a' koldus;
Míg a' közember asztagok' sokával bír.“

³⁾ Ez és a' következő hely Euripides' Hecabejából van véve v. 854—855.

jelesmondat, de azzal együtt, mi reá következik entymema :

„Vagy a' szerencse' rabja, vagy kincsbirtoké.“

Ha már a' jelesmondat az, minek lenni mondánk, négyféleképpen kell lennie. Vagy epilógussal (magyarázattal), vagy a' nélkül fog létezni. Magyarázatot kívánnak mind azok, mellyek valamelly feltűnőt vagy kétségbe hozottat állítanak; azok pedig, mellyek szokatlant nem foglalnak magokban, nem szükölködnek magyarázat nélkül. Az utóbbiak közül pedig némelylek azért nem szükölködnek, mivel már csaknem mindeknél ismeretesebbek, mint ez :

„Ép test az ember' fő javának nézhető.“

Mert, mint tudjuk, mindenek így gondolkoznak. Némelylek pedig azért nem szükölködnek, mivel mihelyt kimondatnak, a' figyelmezők által igazaknak tartatnak; p. o. :

„Ki nem szünet nélkül szeret, nem híved az.“

A' magyarázattal járók közül némelylek az entymemák' egy részét teszik, mint a' felebb előhozott :

„Okos halandó gyermeket nagy bölcsékké
Nevelni óvakodják“ stb.

Mások pedig entymemán alapulnak ugyan, de nem teszik annak részét, 's ezek különösen tetszenek. Illyenek p. o. azok, mellyekben az állítás' oka is kitűnik, mint e' mondatban :

„Örök harag neked, halandó, nem való.“

Mert ez a' mondat: nem kell örök haragot tartani, már maga is jelesmondat; ez az utótétel pedig „halandó“ okát adja. Hasonló ez a' mondat is:

„Halandónak nem halhatlan, hanem halandóhoz illő dolgokra kell vágnia.“

A' mondottakból már világosan kitetszik, hányfélék a' jelesmondatok, 's milyen tartalomhoz illik mindenik azok közül. Ha t. i. a' jelesmondat' tartalma kétségesnek látszik, vagy ha feltűnőleg szokatlan gondolatot foglal magában, nem kell vele magyarázat nélkül élni, hanem vagy előre kell a' magyarázatot bocsátani, 's azt mit abból következtetünk, jelesmondatul használni (midőn p. o. ezt mondjuk: minthogy az embernek sem irigyeket szerezni, sem magát a' köz foglalatosságoktól elvonni nem kell; azért azt hiszem, nem kell a' tudományoknak élni); vagy az állítást elő kell tenni, 's azt, mit most előre bocsátánk, reá következtetni. Azoknál pedig, mellyek feltűnőleg szokatlanok ugyan, de nehezen érthetők, az okot mennél velősebben hozzájuk kell adni. Erre nézve különösen jó sikerrel lehet a' la-cedaemoni apophthegmákkal 's rejtélyes szólásmóddal élni¹⁾), mint p. o. ha úgy fejezzük ki magunkat, mint Stesichoros a' locribeliek előtt kifejezte²⁾): „Nem kell

¹⁾ A' laconi írásmód' rövidsége tudva van.

²⁾ Ennek értelme ez: nem kell ok nélkül másokat ellenségeinkké tenni, hogy eljövén mezeinket el ne pusztítsák 's fáinkat le ne vágják. A' szecskők fákön szoktak élni.

dölyfösségből ellenségeket szereznünk, hogy a' tücskök ne kényteleníttessenek a' földön énekelni.“

Jelesmondatokkal élni idősebb embereknek illik 's akkor, mikor olyan dolgokról van szó, melyekben tapasztalások van. A' fiataloknak tehát illetlen jelesmondatokban beszélni, valamint illetlen meséket is használni. Olyan dolgokról pedig efféléket előhozni, melyekhez nem értünk, együgyűség és neveletlenség' jele. Elégséges bizonyysága ennek az, hogy a' miveletlen emberek legtöbbször koholnak 's legörömeztőbb használnak jelesmondatokat. Általánosan szólni arról, mi nem általánosan igaz, még legelőbb megengedtet-hetik a' panaszolkodás és harag' alkalmával, még pedig vagy mindjárt elül vagy a' bizonyítás után. Sokszor szóban forgó 's mindenek előtt ismeretes jelesmondatokkal is kell élni, ha ügyünknek használnak; mert épen azért, mivel köz tudomás' tárgyai, igazaknak tartatnak, mintha mindenek' megegyezése által helybe hagyatnának 's javaltatnának; ha p. o. ütközetre akar-nánk serkenteni, a' nélkül, hogy előbb áldozatok által tanács kérdetett volna, ezzel :

„A' legjobb jóslat buzgón védeése hazánknak.“¹⁾

és mikor kisebb hadisereget nagyobb ellen bátorítani akarunk, ezzel :

„Mars győzött is győz, és nem tud részre hajolni.“²⁾

¹⁾ L. Ilias' XII., 243.

²⁾ L. Ilias' XVIII., 309.

továbbá, mikor azt tanácsoljuk, hogy az ellenség' gyermekeit, ha semmit sem vétettek is, meg kell ölni, ezzel:

„Esztelen a' ki atyát öl, 's engedi gyermekit élni.“

Némelly példabeszédek is jelesmondatok; mint ez: „Atticai szomszéd“ *). Lehet olyan állítások ellen is jelesmondatokat használni, mellyek közönségesen be vagynak véve (ezeken értem az ilyeneket, p. o. „ismerd meg magadat“ és „semmit se igen“), ha vagy a' szónok' erkölcsi jelleme az által nyer, vagy az előadás szenvedélyes. Illyen szenvedély' kifakadása az, p. o. ha valaki haragjában ezt mondaná: Nem igaz, hogy az embernek magát meg kell ismerni; „mert ha ez magát ismerné, soha sem tartotta volna magát méltónak hadvezérségre.“ A' szónok' erkölcsi jelleme pedig nyer, p. o. az által, ha ezt az állítást teszi fel: Nem kell, mint mondani szokás, úgy szeretnünk, mintha valaha gyűlölni fognánk; hanem inkább úgy gyűlölnünk, mintha valaha a' gyűlölségnek szeretetté kellene változni. De kifejezésünk' módja által világosan ki kell jelentenünk szándékunkat; hol pedig ezt tennünk nem lehet, ott okkal kell a' dolgot világosítani; vagy így: nem szabad úgy szeretnünk mint ama' példabeszédben mondatik, hanem úgy, mintha a' szeretetnek örökké kellene tartani; „mert az első állítással „rosz szívet árulnánk el;“ vagy ekkép: „Nekem nem tetszik az isme-

*) Erasmus szerint ezen példabeszéd, úgy látszik, arra int, hogy a' gazdagnak és hatalmasnak szomszédságát kerüljük.

retes példabeszéd, mert az igaz barátnak úgy kell szeretni, mintha mindig fogna szeretni.“ Ez sem tetszik : „Semmit se igen;“ mert a' roszakat igen kell gyűlölni.

A' jelesmondatok nagyon hasznosak a' szónoklatokban, 's először azért, mivel a' hallgatók' hiúságát csiklandoztatják; mert ezek örülnek, ha valaki olyat általánosan állít, mi megegyez azzal, mit ők egyes esetekben vélnek. Mit akarok ezzel mondani, a' következőkből ki fog tetszeni; valamint az is, mint kell az illő jelesmondatokat keresni. A' jelesmondat t. i., mint mondtuk, általános állítás. Örül pedig az ember, ha az általánosan mondatik ki, mit magában már elébb igaznak tartott. Ha p. o. valaki rossz szomszédokkal vagy elfajult gyermekekkel vesződik, az örömet megegyez a' szónokkal, ha ezt mondja : „Semmi sem okoz nagyobb boszuságot, mint a' szomszédság,“ vagy „nincs nagyobb esztelenség, mint gyermeket nemzeni.“ Azon kell tehát lennünk, hogy kitudjuk, mikép ítélnek a' hallgatók minden dologról, 's azután kell ítéletünket általános állítással kifejeznünk. De nem csak ezt a' hasznót szerzi a' jelesmondatokkal élés, hanem még egy más sokkal fontosabbat is, azt t. i. hogy a' szónoklatnak meghatározott jellemet ad. Jelleme pedig minden olly szónoklatnak van, mellyből a' szónok' elveit észre lehet venni; 's ezt mindenkor cselekszik a' jelesmondatok, mivel az, ki jelesmondattal él, abban általános elvet mond ki az iránt, mire kell az embernek cselekedetében törekednie. Ha tehát a' jelesmondatok er-

kölcsileg jók, a' szónok jó erkölcsü embernek mutatkozik.

Ennyit a' jelesmondatról, 's arról miben áll az, hányféle, mint kell vele élni, 's mi haszna van.

HUSZONKETTŐDIK RÉSZ.

Most az enthymemákról adjuk elő előbb általánosan, hogyan kelljen azokat keresni, azután pedig, melly okhelyekből ¹⁾ származtatni; mert e' kettő különböző dolog.

Hogy az enthymema egy módja a' következtetésnek, 's mennyiben legyen az, 's mi által különbözik az észtani syllogismusoktól, arról már felebb szólottunk. Az enthymemáknál t. i. sem távollétező tételekkel kezdeni, sem minden középtételeket előhozni nem kell: mert az első esetben nehéz azokat megérteni, mivel részeik messze vagynak egymástól, a' másodikban pedig szószaporítókká lennénk, mivel olly dolgokat mondanánk, mellyek magokban könnyen érthetők. Innét van, hogy a' miveletlenek, mikor a' néphez szólnak, hatályosabban beszélnek ²⁾, mint a' miveltek, 's a' költész' szavai szerint:

„Az éneket tetszőbben zengik el.“

Mert a' miveltek általános és elvont dolgokat beszél-

¹⁾ Mit kelljen okhelyen vagy okfökön érteni, az első könyv' második részéhez tett 6-dik jegyzetben megmondatott.

²⁾ L. Euripides' Hippolytosát v. 1002.

nek, a' miveletlenek pedig olyanokat, mellyeket a' hallgatók értenek, 's mellyek közel vagynak. Nem kell tehát minden dolgokból, mik igazaknak tartatnak, következtetni, hanem csak azokból, miket az ítélő bírák, vagy azok, kiknek ezek hisznek, megérthetnek, 's az utóbbi esetben olyanokból, mellyeket vagy minden, vagy csaknem minden hallgatók értenek 's bevehetőknek hisznek. Továbbá nem csak a' szükségkép történekből, hanem azokból is, mellyek rendszerint történni szoktak.

Legelsőben tehát meg kell jegyezni, hogy midőn valamelly dologról beszélni, 's valamit szónoklati vagy egyéb okoskodással bizonyítani akarunk, a' dolog' mivoltát vagy teljesen, vagy valamennyire kell ismernünk; mert ha róla semmit sem tudunk, nem is lehet felőle okoskodnunk. Hogyan adhatnánk p. o. az athenaeieknek tanácsot, kezdjenek-e háborút vagy ne, ha nem tudnók, millyen hadi erejük van, 's ha az tengeri vagy száraz, vagy mind kétféle hadiseregekből áll-e, 's mindenik mennyiből áll, melly jövedelmei, barátjai vagy ellenségei vagynak az országnak; továbbá, melly háborúkat, 's melly szerencsével viseltek előbb 's több efféléket? Vagy mikép tarthatnánk nekik magasztaló beszédet, ha a' salamiszi tengeri ütközet, 's a' marathoni harcz előttünk ismeretlen volna, vagy ha azt, mit a' Heraclidésekért tettek 's több efféléket nem tudnánk *)?

*) Isocrates' Panegyricosából és Lysias' sirhalmi beszédéből kitetszik, hogy az athenaebeliek nem kisebb dicsőségeknek tartották azon segedelmet, mellyet ré-

Mert minden szónok, ki magasztaló beszédet tart, azoknak, kiket tárgyal, igaz vagy állított dicséretes tetteivel 's tulajdonságaival foglalkodik. Hasonlókép a' gáncsoló szónokok az ellenkezőkről szólnak, 's azt keresik ki, mi a' gáncsoltakon, vagy igazán vagy látszólag gáncsolásra méltó, p. o. hogy az athenaeiek a' helleneket elnyomták, az aegina- és potidaeabelieket *), kik velők a' barbarok ellen harczoltak, 's magokat vétezségökkel megkülönböztették, rabszolgaikká tették 's több efféléket vittek véghez, vagy mit egyéb dolgokban vétettek. Hasonlókép a' vádolók 's magokat védelmezők is a' megvizsgált tetteken 's környülményeken alapítják vádolásokat 's védelmezéseket. Az pedig mind egy, akár az athenaeiekről, akár a' lacedaemoniakról, akár valamely emberről vagy istenről van a' szó; mert ha Achillesnek adok is tanácsot, azt dicsérem vagy gáncsolom, vádolom vagy védelmezem, akkor is valóságos vagy látszólagos tetteit 's környülményeit kell felfognom, hogy szónoklatomat arra építhessem, mi benne dicsérendő vagy gáncsolandó van, ha őtet magasztalom vagy gáncsolom; mi igazságos vagy igaztalan, ha őtet vádolom vagy védelmezem, 's mi hasznos vagy káros reá nézve, ha neki tanácsot adok. Akkor is így kell a' dologban eljárni, mikor va-

genten a' kiüzött Heraclidáknak nyujtottak, mint a' marathoni és salamisi győzödelmeket.

*) Hogy az athenaeabeliek a' nekik engedett hegemoniával a' szövetséges társaságok' elnyomására visszaéltek, az a' történetírásból tudva van.

lamelly általunk választott dologról van a' szó : ha p. o. az igazságszeretéről az a' kérdés támasztatik, jó-e az vagy nem, az igazságnak 's a' jónak tulajdonságaiból kell következtenni. Minthogy már a' bizonyításnál mindenek ekkép cselekesznek, akár szigorúbban, akár szabadabban vagy kevesebbé szigorúan okoskodjanak (hogy t. i. a' bizonyító okokat nem mindenünnen, hanem csak a' mindenkori tárgy' természetéből 's mine-miségéből veszik, 's ezt nagyon is okosan, mert más módon lehetetlen bizonyítani); könnyű általlátni, hogy valamint a' topicában, úgy itt is szükséges elsőben minden tárgyra nézve a' bizonyító okokból válogatott gyűjteménynyel birnunk, a' lehetséges 's különösen legsűrgetőbb esetekről, a' váratlan esetekre nézve pedig hasonló módon felkeresnünk, mit irántok mondani lehet, úgy hogy figyelmünket ne határozatlan dolgokra, hanem a' jelen tárgyra, mellyről szó van, fordítsuk, 's azokat, mik a' dologhoz legközelebb tartoznak, nagy részint feljegyezzük : mert mennél többet tudunk a' tárgyat illetőkről, annál könnyebben bizonyíthatunk ; 's mennél közelebb érdeklük jegyzéseink a' dolgot, annál odavalóbbak, annál kevesebbé általánosak. Általánosnak azt nevezem, ha p. o. valaki Achillest azért dicsérné, mivel ember és a' félistenek' egyike volt, 's mivel Ilium ellen harczolt (mert ezeket másokról is lehet mondani, 's az ezekre hivatkozó szónok nem dicséri Achillest nagyobb mértékben, mint Diomedest); különösnek pedig azt nevezem, mi másnak senkinek sem tulajdoníttathatik mint Achillesnek, p. o. hogy Hectort a' trojai hősök' legvitézebbikét megölte és Ci-

cnust *), ki a' száraz földre senkit sem engedett lépni, 's kit senki sem tudott megsebesíteni, megfojtotta, és hogy ő mint mindenek között legfiatalabb 's a' nélkül, hogy esküvésnél fogva kötelessége volt volna, a' háborúba elment 's több efféle. A' tartandó gyűjteménynél egy cselekvésmód legelsőben a' topica' szabályai szerint ebben áll.

Már most az enthymemák' elemeiről szóljunk; az enthymemák' elemei pedig 's okhelyei nálam azon egyet jelentenek. Mindazáltal elsőben azokat adjuk elő, miket előbb kell előadni. Az enthymemák kétfélék: némelyek bizonyítók, hogy t. i. valami úgy van, vagy nem úgy van; mások czáfolók. Ezek egészen úgy különböznek egymástól, mint a' dialecticában a' czáfolás 's a' bizonyítás. A' bizonyító enthymema elfogadott tételekből következtetés, a' czáfoló pedig az előbb el nem fogadottnak megbizonyítása. A' szónokra nézve hasznos és szükséges dolgok' okhelyei már ugyan részint előttünk ismeretesek; mert az azokat illető állítások már megmondattak, úgy, hogy már tudjuk, melly kútfből kelljen enthymemákat csinálni, arról mi jó vagy rossz, mi dicséretes vagy gáncsolást érdemlő, mi igazságos vagy igazságtalan, valamint arról is, millyenek rendszerint az emberek' gondolkozásai, szenvedélyei 's erkölcsi tulajdonságai. De most más módon fogjuk mind ezeket tárgyalni, 's azon okhelyeket kijelteni, mellyek a' bizonyításra 's a' czáfolásra használ-

*) Cynost, Poseidon' megsebesíthetlen fiát Achilles sisakjának szíjával fojtotta meg.

hatók, valamint az olly enthymemáknak okhelyeit is, mellyek enthymemáknak látszanak lenni, de valósággal nem azok, mivel bennök következtetés nem talál helyet. Miután pedig ezt megmagyarázandjuk, arról fogunk szólni, melly ellenvetésekkel kelljen az enthymemákat erőtlentíteni 's hatástalanokká tenni.

HUSZONHARMADIK RÉSZ.

A' bizonyító enthymemák' egyik okhelye az ellenkezőkben taláztatik. Arra kell t. i. figyelmezní, ha az ellenkezőnél az ellenkező lel-e helyet, 's ha nem lel, nemlegesen, ha pedig lel, igenlegesen következtetni; p. o. mértékletesen élni jó : mert mértékletlenül élni káros. Vagy mint a' messenai szónoklatban : mert ha szenvedéseiteket a' háború okozza, azokon a' béke által kell segítenetek. Vagy : „ha azokra nem méltán haragszunk, kik nem akarva tettek kárt; azoknak sem tartozunk hálával, kik kényszerítette tettek velünk jót.“ Vagy : „ha a' hazugság az embereknél sokszor hített talál; ellenkezőleg azt is kell hinnünk, hogy sok is igaz, mi az embereknek hihetetlennek látszik lenni.“

Más okhely van a' hasonló esetekben azon igehatározóknál, mellyek a' törzsök fogalomhoz hasonlót fejeznek ki; mert azoknak is szintén úgy kell valamit tulajdonítani vagy nem tulajdonítani, mint törzsök fogalmaiknak p. o. „nem minden jó, a' mi igazságos, különben annak is jónak kellene lenni, mi igazságosan történik, már pedig senki sem kívánja, hogy igazságosan halálra ítéltessék.“

Egy harmadik okhely van olly fogalmak' összehasonlításánál, mellyek közül egyik által a' másik szükségesen feltétetik. Ha p. o. egyik fél valamit törvényesen cselekedett, a' másiknak is törvényesen kellett szenvedni; vagy ha egyik fél valamit joggal parancsolt, tehát azt a' másik is jogosan vitte véghez. Így a' vámbérlő Diomedon ezt mondotta a' vámokról: „Ha nektek nem szégyen azokat bérben kiadni, nekünk sem szégyen bérben felvenni.“ Továbbá, ha a' szenvedő fél szenvedése igazságosnak vagy méltányosnak tartatik, a' szenvedést okozó' tettét is annak kell tartani; 's megfordítva, ha a' szenvedést okozó' tettét, tehát a' szenvedő' szenvedését is. De ebben hamis is lehet a' következtetés; mert ha valaki igazságosan öletett meg, akkor az a' halált megérdemlette; de talán nem teálad kellett volna megöletnie. Azért mind a' kettőt külön meg kell gondolni, ha a' szenvedő fél megérdemlette-e a' szenvedést, és ha a' szenvedést okozónak volt-e joga a' tettet véghez vinni, 's azután úgy használni a' dolgot mint az ügy kívánja. Mert néha a' kettő egymással ellenkezik, 's ez könnyen fordulhat elő, mint Theodectes' Alcmaeonában *) :

„Tehát anyádat senki sem gyűlölte?“

*) Theodectes, Kis-Ázsiának Phaselis nevű városából származó szónok és szomorújátékiró Plato' és Isocrates' tanítványa 's Aristoteles' barátja volt. Itt Alcmaeon című darabjára van hivatkozás. Alcmaeon a' feleségének Alphisibóának rajzolja, mint kergettetik ő az Erynnisek által azért, hogy az anyját Eriphylét

Mellyre ezt a' feleletet adja :

„De itt külön tekintet lel helyet.“

'Smidőn Alpheisiboea azt kérdi tőle : Millyen tekintet ?
ezt a' feleletet nyeri :

„Érdemle ő halált, de ám nem általam.“

Egy másik példa van a' Demosthenes' és Nicanor' gyilkosai fölött folyt pörben ; mert minthogy az határozatott, hogy ők azt méltán ölették meg, az is feltéteztett, hogy az a' halált megérdemlette. Hasonló példát ad az a' végzés is, melly a' Thebaeben meggyilkolt iránt hozatott, kinél a' bevádolt arról kívánt elhatározást, ha megérdemlette-e a' megöletést ; mintha nem lehetne igazságtalanság, hogy azt megölte, ki a' halált megérdemlette. Egy negyedik okhely a' többnek és kevesebbnek arányából következtet, mint : „ha az istenek sem tudnak mindent, tehát az emberek nehezen tudnak.“ Mert ez annyit tesz, hogy : ha ez annak nem tulajdoníttatik, kinek többet kell tulajdonítani, annak bizonyosan nem tulajdoníttathatik, kit kevesebb illet. Ez a' következtetés pedig : „hogy az, ki még atyját is megveri, kétség kívül felebarátját is megveri“ ; ezen tételen alapúl : ha a' kevesebbszer előforduló dolog megtörténik, az is megtörténik, mi többször szokott elő-

megölte, mivel ez álnokúl az atyjának Amphiaraiosnak halálát okozta. Ezen rajzolás kettőjük között azon beszélgetésre adott alkalmat, melly itt a' költő' saját szavaival adatik elő.

fordulni, mellyből mint a' dolog kívánja, mind a' ketőt meg lehet bizonyítani, mind azt, hogy lel, mind azt, hogy nem lel helyet. Továbbá az az eset is ide tartozik, ha sem a' több, sem a' kevesebb nem létezik. Ilyen tekintetből mondatott ez :

„Ha szánakozhatik fiak' kimúltán egy atya;
Ne szánakozzék-e Oeneus hős gyermekén?“¹⁾

Hasonlókép mikor ez mondatik : „ha Theseus ²⁾ nem vétett, tehát Alexandros sem; és ha a' Tyndaridák nem, tehát Alexandros sem, és ha Hector nem Patroclus' megölésekor, tehát Alexandros sem Achilles' megölésekor.“ Továbbá, mikor ez mondatik : „ha azok, kik más mesterséget űznek, ezért nem érdemelnek megvetést, tehát a' bölcselkedők sem, 's ha a' hadvezérek nem rossz emberek azért, hogy sokszor meggyőzetenek, tehát a' sophisták sem.“ Így van a' dolog a' következőben is : ha minden közpolgárnak a' ti jó híretekéről gondoskodni kell, tehát nektek is kell gondos-

¹⁾ Hihetőleg Antiphon' Meleagros című darabjában, 's itt Victorius' vélekedése szerint Oeneus mondja ezen verseket a' feleségéhez Althaeához, midőn ez az atya szerencsétlenségét kesergette, kinek fiait Meleagros megölte, melly gyilkosságért ezen fia iránt engesztelhetetlen gyűlöléssel viseltetett.

²⁾ Theseus már előbb elrablotta Helenát, mint Alexandros, azaz Paris. Hasonló vétket követtek el Helena' testvérei Castor és Polydeuces (Tyndaridák) Leucippos' leányával. Hogy a' trojai háború' alkalmával Hector Patroclust, és Hector' megöletése után Alexandros Achillest megölte, ismeretes dolog.

kodnotok a' görögök' becsületéről. Más okhely az időre figyelmeztet, mint p. o. Iphicrates Harmodios ellen tartott beszédében ¹⁾ : „Ha tetteim' véghez vivése előtt kívántam volna azon esetre, ha azokat véghez viedem, tőletek szobrot, kétség kívül teljesítették volna kívánságomat, 's valljon, most miután azokat véghez vittem, megtagadjátok-e. Távol legyen tőletek, hogy akkor, mikor valamit reményletek, ígérjete, akkor pedig, mikor reménytek beteljesedett, az ígéretet meg ne tartsátok.“ Viszont mint az, ha valaki a' thebaieknak javasolván, hogy Philipposnak hazájokon keresztül az Atticába menést engednék meg, ezt mondaná : „Ha ezt előbb kívánta volna míg még a' phocisbeliek ellen őket nem segítette, megigérték volna kívánsága' teljesítését, képtelenség lenne, most az átmenetelt tőle megtagadni, mivel azt előbb kívánni elmulatta 's hozzájuk bizodalommal viseltetett.“ Más okhely van az ellenünk által mondottakra hivatkozásban 's azoknak személyünk által czáfolásában. Az illy okoskodás nagyon hatályos, mint Teucros' ²⁾ példájából kitetszik, melyet

¹⁾ Hermodios' jelleméről egyebet nem tudunk itt mondani, mint azt, hogy híres családból származván az alacsony származásu Iphicrates' ellenfele volt.

²⁾ Ezen Teucros talán Sophocles' szomorújátéka volt. Ebből Iphicrates úgy látszik Aristophon ellen tartott beszédében egy ismeretes helyet magára alkalmazott. Aristophon egy nagy tekintélyű, de megvesztegethető ember, Iphicratest és Timotheost bevádolta, mint-ha a' szövetségesekkel viselt háborúban, a' hajósseg' vezérlésében hazaárulást követtek volna el.

Iphicrates Aristophonra alkalmazott, midőn azt kérlette ettől, valljon ő elárulta volna-e pénzért a' hadisereget, 's azon feleletre, hogy nem, ezt mondotta : „ha te, ki Aristophon vagy, nem árultad volna el, valljon én, ki Iphicrates vagyok, cselekedhettem volna-e ezt?“ De az ellenfélnek olyannak kell lenni, ki felől hihetőnek tartassék valamelly vétek; különben nevetéses lenne, ha p. o. Aristides *) volna a' vádlott, 's ez ellen akarná valaki ezt mondani; sőt ez az okhely csak akkor használható, mikor a' vádolók iránt bizodalmatlanság létezik; mert a' vádoló rend szerint jobbnak akar láttatni, mint a' bevádolt, 's azt tehát mindenkor meg kell mutatni, hogy ez nem igaz. Általában pedig esztelenséget követ el az, ki másnak azt veti szemére, mit maga tesz vagy tenne; vagy ki mással azt akarja tétetni, mit maga nem tesz vagy nem tenne. Más okhely van a' fogalom' értelmezésében, p. o. „a' daemoni nem egyéb, hanem vagy isten, vagy isteni munka; már pedig annak, ki azt isten' munkájának tartja, istent is kell hinni.“ Hasonló módon bizonyította meg Iphicrates, hogy a' legjobb ember legnemesebb : „mert Harmodios és Aristogeiton sem birtak előbb nemességgel, míg jót nem vittek véghez.“ Ugyan ekképen bizonyította meg azt is, hogy ezekkel szorosabb rokonságban van, mint ellenfele : „legalább cselekedeteim nagyobb rokonságban vagynak Harmodioséival és Aristogeito-

*) Kit az egész régiség a' feddhetetlen erkölcsökben remeknek tartott.

néival mint tieid.“ Az Alexandrosban ¹⁾ is illy okoskodás van : „mindenek megengedik, hogy a' fajtalanok egyetlen egy személy' élvezésével nem elégesznek meg.“ Illyen a' Socrates által adott is, miért nem akarna Archelaushoz ²⁾ menni : „mert, így szóla, gyalázatunkra válik, ha hasonlóért hasonlóval nem tudunk fizetni, valamint akkor, mikor valaki bennünket megbántott, úgy akkor is, mikor valaki velünk jót tett.“ Mind azok, kik illyen példákkal élnek, azt miről szó van, a' fogalom' meghatározásából, azaz, a' dolognak magyarázásából következtetik. Más okhely annak előadásában van, hányféle értelemben vétethetik valami, mint p. o. midőn a' topica' szabályai szerint az vizsgáltatik, hány jelentése van ennek a' szónak : *jól*. Más okhely a' tárgynak részekre osztásában van, 's e' szerint illyen a' következtetés: ha mindenek három indító ok által biratnak vétekre; vagy ez, vagy ez, vagy ez által : a' két első által lehetetlen volt biratni; a' harmadikat pedig az ellenfél sem állítja. Más okhely a' behozásban van. Illy módon bizonyíttatik meg a' Peparethos ³⁾

1) *Az Alexandrosban*. Itt hihetőleg Alexandrosra írt magasztaló beszéd értetik, mellyben ez a' fajtalanságért vádoltatás ellen az által védelmeztetik, hogy az egy Helenával megelegetett.

2) Archelaos, macedoniai király a' talentomokkal 's észszel kitünő férfiakat, a' többek közt Euripidest és Socratest, udvarába igyekezett édesgetni; de Socrates ezen kedvezést nem fogadta el.

3) Ki készítette Peparethos' szigetének mentségére ezen beszédet, nem tudatik.

fölött tartatott beszédben, hogy a' gyermekek fölől mindenütt az asszonyok tesznek legjobb ítéletet : „ilyen feleletet adott Athenaeben Mantinasnak a' szónoknak, midőn fiával törvénykezett az anya; illyent Thebaeben az Ismenias és Stilbon között folytatott pörben Dodonis, midőn a' fiút Ismeniasénak mondotta lenni, 's annál fogva Thettaliscos Ismenias' fiának ismertetett el.“ Egy másik példa vétethetik Theodectes' törvényjavaslatából : „ha azokra, kik mások' lovairól rosszul viseltek gondot, lovainkat nem bizzuk, sem hajóinkat azokra, kik idegen hajókkal hajótörést szenvedtek; feltéve, hogy minden dolgokban hasonló történik, azokra sem bízhatjuk a' bátorságunkra ügyelést, kik mások' bátorságára rosszul vigyáztak.“ Hasonlókép bizonyította meg Alcidas, hogy a' bölcs emberek mindenütt tiszteltetnek : „A' parosbeliek tisztelték Archilochost, jóllehet csipős gúnyoló volt, 's a' chiosbeliek Homerost, ki nem volt polgárjok, 's a' mytilenaebeliak Sapphót, jóllehet csak asszony volt, 's a' lacedaemonbeliek Chilont az öregek' tanácsába felvették, kik pedig a' tudományokat nem szerették, 's az italioták *) Pythagorast, 's a' lampsacusbeliek a' külföldi Anaxagorast eltemették, 's mind e' mái napig tisztelik; az athenaebeliak Solon' törvényeit bevették, 's azok által szerencsésekké lettek, valamint a' lacedaemonbeliek Lycurguséit; 's Thebaeben az országkormányzók bölcsek voltak, 's általok az ország bol-

*) Italiotákon itt és másutt is Nagy-Görögország' lakói értetnek, a' bölcselkedőkön pedig, kiknek vezérlése alatt Thebae felvirágzott, Epaminondas és Pelopidas.

dogult.“ Más okhely van az ugyanazon vagy hasonló vagy ellenkező dolgokról hozott ítéletben, leginkább akkor, ha mindenek, vagy ha ez nem történik, legalább legtöbb emberek, vagy a' bölcsek, 's ezek vagy mindnyájan, vagy közölök legtöbben, vagy a' leg-tiszteletre méltóbbak; vagy a' birák magok, vagy azok, kiknek tanácsán ezek megnyugosznak, vagy azok, kiknek határozását megváltoztatni nem szabad (p. o. kiket a' parancsolat illet), vagy azok, kiknek mint p. o. az isteneknek, atyáknak 's tanítóknak ellenök mondani illetlen; mindenkor egyformán ítélnék. Így Autocles*) Mixidemides ellen így szólt : „a' boszulás' istennéi nem tartották illetlennek az Areopagosban megítéltetni, 's valljon Mixidemides illetlenek tarthatja-e?“ Hasonlókép bizonyította meg Sappho, hogy a' halál a' rossz dolgok közé tartozik : „Az istenek így ítélték; mert különben ők is meghalnának.“ Hasonlókép szólt Aristippos is Plato ellen, midőn vélekedése szerint ez igen magához bizakodva állított valamit : „a' mi barátunk bizonyosan semmit sem mondott ilyenképen;“ barátjokon Socratest érté. Így Hegesippos is, ki előbb Olympiában kért jóslatot a' delphosi istentől, azt kérlette : „hogy úgy íté-e ő is, mint az atya;“ mintha illetlen volna az atyának ellenmondani. Hasonlókép állította Isocrates is Helenáról, hogy tiszteletet érdemlő

*) Hogy Autocles, Strombichidas' fia, ügyes szónok volt, azt Xenophonból tudhatjuk, de miért vádlotta be az előttünk egészen ismeretlen Mixidemidest, azt nem tudjuk.

személy volt, mivel Theseus őtet olly nagyon becsülte; 's hasonlókép Alexandros is, „mivel az istennék az elsőséget nekik tulajdonították.“ Más példa Isocrates' azon bizonyítása, hogy Evagoras jeles ember volt, legalább Conon, mikor szerencsétlenné lett, minden egyebet elmellőzött, 's Evagorashoz ment. Más okhely a' fogalmaknak részekre osztásában áll, mint midőn a' topikában erre a' kérdésre: „millyen mozgása van a' léleknek,“ feleletül adatik: „hogyz, vagy ez, vagy ez.“ Például szolgál erre Theodectes' Socratese: „melly szent helyet fertőztetett meg, mellyiket nem tisztelte azon istenek közől, mellyeket az ország isteneknek tart?“ Más okhely van akkor, mikor, mivel csak nem minden dolgoknak jó és rossz következményei is vagynak, valamelly dolog' következményeiből veszünk okot tanácsolni vagy ellenezni, vádolni vagy védelmezni, dicsérni vagy gáncsolni; p. o. „a' tudományokkal foglalkodásnak az a' rossz következménye van, hogy az által irigységet támasztunk magunk ellen, az pedig jó következménye, hogy az által bölcsekké leszünk: következőleg nem kell tudományok által magunkat kimívelni; mert nem kell irigyeket támasztanunk; de viszont megfordítva szükség azok által magunkat kimívelni, mert kell bölcsebbekké lennünk.“ Ezen okhely' tárgyalásában áll Callippos' oktatása, melly ezen kívül még csak a' lehetségesről 's némelly ollyanról szól, miről már felebb szólottunk. Más okhelyet akkor találunk, mikor egymással ellenkező dolgokról tanácsolva vagy ellenezve szólunk, 's a' most említett mód szerint kétfélekép következtetünk; de ez abban különbözik az

előbbtől, hogy ott tetszésünk szerint teszünk valamely dolgokat egymásnak ellenébe, itt pedig csak egymással ellenkezőket. Így p. o. egy papné nem hagyta fiát népi szónokká lenni, „mert, így szóla, ha beszédedben azt mondod, mi igaz, az emberek, ha pedig azt a' mi nem igaz, az istenek fognak gyűlölni.“ Ellenkezőleg így szóla egy másik: „népi szónokká kell lenned, mert ha azt mondod, mi igaz, az istenek, ha pedig azt, mi nem igaz, az emberek fognak szeretni.“ Ez meg egyezik ezzel a' példabeszéddel: „a' sőt a' posványnyal együtt megvenni“*). Az érdekek' összeütközése is ide tartozik, midőn két egymással ellenkező dolgokkal valami jó 's egyszersmind valami rossz is van összekötve, mellyek közül mindenik ismét a' másikkal ellenkezik. Más okhely akkor van, midőn, mivel az emberek nem azon egy dolgot becsülnek mások előtt is titkon is, hanem mások előtt az igazat és jót leginkább dicsérik, de magokban a' hasznost a' nagyobb jónak tartják, ebből a' kettő közül valamelyiket következtetni igyekezünk; mert, mikor másokat szokatlan mondással meglepni akarunk, akkor ez a' bizonyítás hatályosabb. Más okhely van akkor, mikor állításunkat az arányok' egyenlőségéből következtetjük; p. o. Iphicrates azoknak, kik fiát, jóllehet a' törvényes időt még el nem érte, azért, mivel magas termetű volt, nyilvános hivatalba akarták tenni, ezt mondotta: „Ha a' gyermekeket férfiaknak nézitek, a' kisdéd termetű férfiakat két-

*) Ezen példabeszéd úgy látszik annyit tesz, mint a' véttel rossz ráadást kapni.

ség kívül gyermekeknek fogjátok nézni.“ Hasonlóképp szól Theodectes is törvényjavaslatában : „Ti a' zseléreket, millyenek Strabax és Charidemos¹⁾), jó tulajdonságaikért polgárokká teszitek; azokat pedig közölök, kik rút vétkeket követtek el, nem fogjátok-e az országból kikergetni?“ Más okhely abban van, hogy midőn több dolgoknak egyenlő következései vagynak, ezen dolgok magok is egyenlők. Így Xenophanes azt állította, hogy azok, kik azt mondják, hogy az isteneknek kezdetök van, szintén úgy istentagadók, mint azok, kik őket halandóknak tartják; mert mind a' két állításból az következik, hogy van olyan idő, mellyben az istenek nincsenek. De általában is azt, mi más valaminek következménye, úgy lehet rajzolni, mint ezzel minden esetekben egyenlőt; p. o. „ti most itélni akartok nem Socratesről, hanem foglalatosságáról, ha valljon jó-e a' böicselkedést gyakorolni, vagy nem.“ Illyen példák azon állítások is, hogy földet és vizet adni ²⁾ annyit

¹⁾ Charidemos zsoldos csapatok' vezére volt, ki majd az athenaebeliek mellett majd azok ellen harczolt, 's mégis az athenaebeliek nem csak polgári joggal ajándékozták meg, hanem még másképp is kívánták megtisztelni, midőn Demosthenes az Aristocrates ellen tartott beszédében őtet megtámadta. Strabax úgy látszik a' corinthusi háborúban Iphicrates alatt hasonlóképp zsoldos csoportot vezérlett, 's a' hadvezér' ajánlására polgári jogot nyert.

²⁾ A' perzsáknál szokás volt, hogy azoktól, kik magokat a' fejedelemnek alája vetették, annak jeléül, hogy alattvalók kívántak lenni, földet és vizet kértek.

tesz, mint rabszolgává lenni,“ ’s „hogy a’ köz békekötésben megegyezni annyit tesz, mint a’ parancsolatoknak magát alájok vetni.“ De a’ kettő közül azt kell választanunk, mi ügyünknek hasznos. Más okhely azon alapul, hogy ugyan emberek később esetben nem mindenkor azt cselekszik, mit előbbi esetben cselekedtek, hanem sokszor az ellenkezőt. Illyen a’ következő okoskodás : „Ha akkor, mikor számüzöttek voltunk, harczoltunk, hogy hazánkba visszajöhessünk, valljon most, mikor visszajöttünk, számüzessük-e magunk magunkat, hogy harczolnunk ne kelljen?“ Mert előbb a’ hazában lételt felebb becsülték, mint a’ harczolást; az utóbbi esetben pedig a’ nem-harczolást becsülték felebb, mint a’ hazában nem-lételt. Más okhely van akkor, ha azt mondjuk, hogy valami azért létezik vagy történt, mi inkább akkor lehetne czél, ha nem történt volna; p. o. ha valaki másnak azért adott volna valamit, hogy azt az adomány’ visszavétele által búsítsa. Ezért mondatik :

„Sokaknak a’ végzés, nem jót akarva, ad
Nagyon szerencsés sorsot és fenső helyet,
Hanem hogy annyival magasbról bukjanak.“

És Antiphon Meleager című szinművében :

„Nem a’ vadat megölni gyültek össze ők,
Hanem Meleager’ hírét tündököltetni,“

Továbbá Theodectes’ Ajaxában az a’ hely, hol az mondatik, hogy Diomedes *) nem azért választotta e-

*) Tudniillik, mint az éjtszaki kémkedésben kísérője.
L. Ilias X. v. 242 stb.

gyebek fölött Ulyssest, mintha őtet tisztelné, hanem azért, hogy nálánál alacsonyabb kísérője legyen; mert lehet, hogy ezért cselekedte. Más okhely, melly a' törvénykezési és tanácskozási szónoklatokkal közös, abban áll, hogy az egy dologhoz tartozó rábeszélő vagy lebeszélő okot, 's azt, miért valami véghez vitetett vagy elmulasztatott, felkeressük; mert a' szerint, mint ezek léteznek, biratunk cselekvésre; p. o. ha a' cselekedet magunknak vagy barátinknak lehetséges és könnyű 's hasznos, vagy ellenségeinknek káros és veszélyes, vagy ha a' kár, melly történhetik csekélyebb mint maga a' dolog. Tanácslás végett t. i. ezen okokat használjuk, ellenzés végett pedig az ellenkezőket; ugyan azokat használjuk a' vádolásnál és a' védelmezésnél is; a' lebeszélőket vagy ellenzőket a' védelmezésnél, a' rábeszélőket vagy javaslókat a' vádolásnál. Ezen okhelylyel foglalkodik Pamphilos' *) és Callippos' egész tanítása. Más okhely az, midőn azt, mi történtnek tartatik ugyan, de mit nehéz elhinni, az által akarjuk megbizonyítani, mivel nem tartathatnék valónak, ha vagy nem történt volna, vagy nem történendenék. Sőt épen azért, hogy nehéz elhinni, még inkább el kell hinni, mert az emberek' gondolatai csak olly dolgokkal foglalkodnak, mellyek vagy valósággal léteznek, vagy valószínűek : ha tehát valami nem valószínű 's nem könnyen hihető, úgy igaznak kell lennie; mert bizonyosan nem valószínűségéért 's hihetőségéért jutott eszünkbe. Így

*) Pamphilosról mint szónokról Cicero és Quintilian is emlékeznek, de közelebb semmit sem tudunk róla.

a' pitthisi Androcles *) a' törvény ellen vádat indítván, midőn azon állításnál, „hogy a' törvények jobbító törvény nélkül szükölködnek,“ lázadás támadott, ekképen szólott : „Hiszen a' tengeri halaknak is szükségök van sóra, noha nem valószínű 's nem könnyen hihető, hogy azoknak, mint sós vizekben növekedőknek sóra szükségök volna,“ „hasonlóképen az olajtörkölyt is olajjal kell öntözni, noha hihetetlennek látszik, hogy annak, mi olajból lett, olajra szüksége volna.“ Más okhely, a' czáfolásra alkalmas, az, hogy az ellenkezést megmutassuk, mennyiben valamit, mi az ellenfél' szavaival ellenkezik, minden időkből, 's annak minden cselekedeteiből 's szavaiból tudunk, akár ellenfelünk' személyét illesse az, p. o. „ez ugyan azt állítja, hogy szeret titeket, de a' harmincz zsarnokokkal elletetek szövetkezett;“ akár minket magunkat, p. o. „ez azt állítja, hogy én törvénykezni szeretek; de nem tudja megbizonyítani, hogy valaha valaki ellen pört indítottam volna;“ akár mind magunkat mind ellenfelünket, p. o. „ez soha sem adott valakinek pénzt kölcsön; én pedig már sokakat közöletek kiváltottam a' rabszolgaságból. Más okhely az, mikor, ha valaki vagy valami előbb rossz hírben volt, vagy abban lenni látszik, azon okot, melly a' rossz hírre alkalmat adott, megmondjuk; mert mindenkor van valami, mi által a' gyanú támasz-

*) Androclesről Plutarch Alcibiadesében és Thucydides' 8-ik könyvében többféleképen van említés téve; de ezen helynek magyarázására onnét semmit sem vehetünk.

tatik, p. o. midőn egy asszony gyermekét kicserélte, 's azután azzal vádoltatott, hogy az ifjuval szerelmes szövetséget tart, az igaz okot előadván, a' vád alól felmentetett. Hasonló módon adja Ulysses is Theodectes' Ajaxában okát, miért nem tartatik ő Ajaxnál vitézebbnek, jóllehet vitézebb. Más okhely az, ha okra hivatkozás által bizonyítunk; még pedig, ha ok létezik, a' kérdésbeli dolog' valóságát állítván, 's ha nem létezik, azt tagadván; mert ok 's annak következménye együtt léteznek vagy nem léteznek, 's hol ok nincs, ott következmény sincs. Így Leodamas, midőn ötet Thrasybulos azzal vádolta, hogy neve az Acropolisban a' szegyenoszlopra fel volt írva; de ő azt a' harmincz zsarnokok alatt levakarta, magát ekkép védelmezte : „Ez lehetetlen, mert annál nagyobb bizodalommal viseltetek volna iránta a' harmincz zsarnokok, ha azon felirásból látták volna, hogy a' nép iránta ellenséges indulattal viseltetett.“ Más okhely az, midőn azt vizsgáljuk, hogy lehetséges volt-e vagy lehetséges-e más módon a' dologban jobban eljárni, mint azt valaki tanácsolja vagy teszi vagy tette. Mert ha ezen jobb módon nem járt el, tehát a' dolgot bizonyosan nem vitte véghez, minthogy tudva és akarva senki sem választja a' rosszabb módot. De ez a' következtetés hamis; mert sokszor a' dolog' véghezvitele után lesz világossá, hogyan lehetett volna azt jobb módon véghezvinni; az előtt pedig nem volt világos. Más okhely az, midőn, ha valaki olyat akar cselekedni, mi előbbi cselekedetével ellenkezik, mind a' két cselekvésmódot összefogjuk 's összefogva vizsgáljuk. Így Xenophanes az

Eleatáknak, midőn tőle azt kérdették, ha Leucotheának áldozzanak-e, vagy azt gyászolják, ezt a tanácsot adta: „Ha őtet istennének tartanak, ne gyászolják, ha pedig embernek, ne tiszteljék áldozattal.“ Más okhely az, ha a' vádolásra vagy védelmezésre az okokat az elkövetett hibákból 's vétkekből vesszük. Így Carcinos¹⁾ Medeájában ellenfelei ezt azért vádolják, hogy gyermekeit megölte, mivel sehol sem lehetne azokat találni. Medea t. i. hibázott abban, hogy gyermekeit elküldötte. De ő azzal védelmezte magát, hogy nem gyermekeit, hanem inkább Iasont ölte volna meg; mert hiba lett volna ezt elmulasztani, ha különben az első megtörtént volna. Ezen okhely 's az euthymemának ezen neme teszi Theodorosnak²⁾ egész első tanítását. Más okhely az, midőn a' névből veszünk okot, mint midőn Sophocles azt mondja:

„Bizonyára Sidero³⁾ ő 's nevére érdemes.“

¹⁾ Carcinos szomorujátékiró volt Plato' idejében, de minden írásai elvesztek.

²⁾ A' byzantiumi Theodoros Socrates' idejében élt, 's egyik legjelesebb volt azok közül, kik Aristoteles előtt az ékesszólásról irtak.

³⁾ Egy elveszett szomorujátékból. Sidero (szóról szóra annyit tesz mint vas asszony) itt úgy rajzoltatik mint kemény szívű és durva személy. Conon és Thrasybulos a' történetírásból ismeretesek. Herodicosról bizonytalan, ha itt az értetik-e, kiről az első könyvnek 5-dik részében szó van, vagy a' leontioni Gorgias' testvére, ki hasonlókép orvos volt. A' Thrasybuchos nevű sophista, Platonál is úgy mutatkozik, hogy az

's mint az istenek' magasztalásaiban is szólani szokás. Így Conon Thrasybulost *θρασύβουλος*-nak azaz vakmerő tanácsolónak nevezte; 's Herodicos Thrasymachoshoz azt mondotta : „te mindenkor *θρασύμαχος* azaz vakmerő veszekedő vagy;“ és Polusról ezt : te *πωλος* azaz szilaj csikó vagy, és Draconról a' törvényszerzőről ezt : „hogy törvényei nem embertől, hanem *δράκων*-tól azaz sárkánytól vagynak;“ mert a' törvények igen kemények voltak. Hasonlókép Euripides' Hecabéja Aphroditéről ez mondja :

„Nem ok nélkül kezdődik neve így : *αφροσυνη*“
azaz esztelenség; és Chaeremon *) :

„Pentheusnak a' neve megmondotta utóbbi sorsát;“
mert neve *πενθεος* annyit tesz mint gyász ember.

Az enthymemák között pedig a' czáfolók jobban kedveltetnek, mint a' bizonyítók, mivel czáfoló enthymema az ellenkezőknek egymás mellé tévése által a' hallgatókra nézve érthetőbbé lesz. Mindazáltal mind a' czáfoló, mind a' bizonyító syllogismusok közül leg-

itt ellene tett szemrehányást megérdemli. Egy munkát is irt illy czím alatt : *Nyomorrajszok*, mellyben a' szónoklati előadásra is ad szabályokat. Polus Gorgias' tanítványa volt, jellemét meg lehet ismerni Plató' Gorgiasából. Dracon' törvényeinek szigorú keménysége példabeszéddé vált.

*) Chaeremon szomorujátékiró volt. Pentheus' szerencsétlensége a' mythológiából ismeretes.

mélyebb benyomást tesznek az olyanok, mellyek a' nélkül hogy felületesek volnának, a' hallgatóktól mindjárt kezdődésükkor előre tudatnak (mert akkor a' hallgatót az is kecsegteti, hogy azokat előre eltalálja); és az olyanok, mellyeknél a' hallgató csak annyira marad hátra, hogy azokat, mihelyt egészen kimondatnak, azonnal megérti.

HUSZONNEGYEDIK RÉSZ.

Minthogy lehetnek olly syllogismusok, mellyek valóságosak, 's ismét olyanok, mellyek csak látszanak syllogismusoknak lenni; azért olly enthymemáknak is kell lenni, mellyek valósággal enthymemák, 's ismét olyanoknak, mellyek nem valósággal azok, de azoknak látszanak lenni. Mert az enthymema is egy neme a' syllogismusnak.

A' látszólagos enthymemáknál következő okhe-lyek fordulnak elő. Elsőben az enthymemák' szólás-módjának utánozása, 's ennek egyik neme az, melly abban áll, hogy ámbár nem szólunk következtetve, mégis mint a' logikai syllogismusoknál a' befejezést syllogismus-formán mondjuk, p. o. „következőleg ez 's ez nem áll,“ vagy „következőleg ez 's ez szükségkép áll.“ Az enthymemáknak tulajdon tömött 's ellentétes formájában szólás is könnyen enthymemának tartatik; mert az illy kifejezés-mód az enthymema' birtokához tartozik, 's a' mi így fejeztetik ki, az előadás' módjánál fogva enthymemának látszik lenni. Ki a' következtetési vagy syllogismusi szólással él, az czélszerűleg

cselekszik, ha több syllogismusok' fő tételeit együtt adja elő, p. o. „ezeket megmentette, másokon boszút állott ¹⁾, 's a' helleneket megszabadította.“ Ezen fő tételek között mindenik más tényekből bizonyított meg; de ha így összehelyeztetnek, úgy látszik, mintha ismét valami újat következtetnének belőlök. Az illy okoskodásnak másik neme az egyenlő-hangzású szók' használásában áll, mint midőn ezt mondjuk : „az egér becses állat ²⁾, minthogy annak nevéből készült a' legszentebb titkos isteni tisztelet' nevezete;“ vagy midőn a' kutyára ³⁾ magasztaló beszédet tartván, abba az ebcsillagzatot bele szövénék, vagy Pant is, mivel Pindar ezt mondotta : „Oh te boldog, kit a' nagy istennő' ezermesterségű kutyájának is hívnak az olympusiak;“ vagy azt hoznók elő, „hogy ezt mondani, még csak egy kutyája

¹⁾ Ezen példának forrása ismeretlen, 's azért az azt megelőző tárgyra vonatkozása sem világos.

²⁾ Nem lehet eléggé bámulni, melly csúfos tárgyakat választottak sokszor a' görög szónokok magoknak azt akarván megmutatni, hogy a' legcsekélyebb, legalább való dolgokat is képesek és ügyesek dicsérni. Így itt az egér vétetett magasztaló beszéd' tárgyául, 's a' szónok egy szójáték által azt állítja, hogy az egér' ezen görög nevéből *μῦς* származott az eleusisi *μυσήγων*-ok' nevezete.

³⁾ Ha ezen hasonló csúfos izlési példa valósággal irt 's elmondott vagy csak költött magasztaló beszéd volt-e, nem bizonyos. Itt tudományosság' nevetséges mutogatása végett a' tárgy' dicsőítésére még Pindaros' egy elveszett darabjából is hozatik töredék fel.

sincs“ a' legroszabb, mi valakiről mondathatik, 's következőleg a' kutya valami nagyon jeles. Hasonlókép midőn valaki azon állításnál, hogy Hermes legközlőbb isten, arra hivatkozik, hogy egyedül az hivatik közösnek ¹⁾, 's annak bizonyítására, hogy az ígért szót legnagyobbra kell becsülnünk, azt hozza fel, hogy a' becsületes embert, mikor valamit ígér, nem gazdagságánál, hanem szavánál fogjuk; a' szó t. i. itt ígéretet jelent. A' második okhely az, ha azt, mi mástól elválasztatott, összefoglalva, azt pedig, mi összefoglaltatott, elválasztva adjuk elő. Mert minthogy ez egynek látszik lenni, jöllehet sokszor épen nem az; azért a' kettő közül azt tehetjük, mi ügyünkre nézve hasznos. Illyen Euthydemos' következtetése ²⁾, p. o. „valakinek tudni kell, hogy a' Piraeusban hadi hajó van, minthogy minden egyes hajó felől tudomása van,“ és „ha valaki minden betüket ismer, bizonyos verset is kell tudnia, mert az csupa betükből áll.“ Más példa az, ha azt mondjuk: „minthogy két annyi az egészségnek árt, tehát annak fele sem lehet egészséges; mivel nem le-

¹⁾ Minden, mi az utakon találtatott, Hermesnek az utak' istenének ajándéka gyanánt nézetett.

Ha tehát két utasok közül együtt mentekben egyik valamit talált, a' másik tüstént ezt szokta kiáltani: „mind kettőnknek Hermes,“ hogy a' találmányban része legyen.

²⁾ Az Euthydemos nevű sophistát, ki egyszersmind viaskodni tanító mester is volt, Plato' hasonnevű darabjából lehet megismerni. Ott ő és testvére csupa hiú és pajkos szórszálhasogatásokon nyargalóznak.

het gondolni, hogy két jó dolog egy rossz lehessen.“ Illyen alakban a' következtetés czáfoló; de bizonyító is lehet, ha ezt mondjuk: „mert egy jó dolog nem állhat két rosszból.“ Azonban ez az egész alak csupa hamis következtetéseket ad. Más példát ad erre Polycratesnek *) Thrasybulosra ruházott ezen dicsérete: „Harmincz zsarnokot buktatott meg“ (mert ezeket összefoglalja); vagy Theodectes' Orestesében (hol a' dolog összefoglaltnak elválasztása által igazoltatik) ezen mondas vagy védelmezés: „igazságos dolog-e, hogy az, ki férjét megölte, meghaljon, és hogy a' fiú az atya' megöletéseért boszút álljon?“ 's mind ez úgy is történt. Mert ha ezek összefoglaltatnak, alig lesz igazságos a' tett. De itt a' következtetés kihagyáson is alapulhat; mert ki van hagyva: *ki által*. Harmadik okhely az, ha valamelly dolgot nagyítás által akarunk erősíteni vagy czáfolni. Ez akkor történik, mikor annak bizonyítása nélkül, hogy valaki a' tettet véghez vitte, a' tettet nagyítjuk; mert valószínűvé teszszük, hogy a' vádolt azt nem vitte véghez, mikor azt maga nagyítva adja elő, vagy hogy véghez vitte, ha a' vádoló azért haragra gyulad. De ez éppen nem enthymema, mert csak a'

*) Polycrates az a' sophista és szónoklatiró volt, ki Socratesre vádoló, Busirisra pedig dicsérő beszédet írt. Mint itt látjuk, hasonló dicsérő beszédet írt Thrasybulosra is, 's abban azt mondotta, hogy harmincz zsarnokot buktatott meg, mintha harminczszor volt volna elnyomatott országok' megszabadítója, holott ezen harmincz zsarnokok együtt uralkodtak Athenában.

hallgató huzza ki belőle azt a' hamis következtetést, hogy valaki valamit tett vagy nem tett, a' nélkül, hogy bizonyítás adatott volna. Negyedik okhely az, ha valami jelenségből következtetünk; mert abból sem lehet igaz syllogismussal bizonyítani. P. o. ha valaki ezt mondaná: „A' férfival szerelmeskedés hasznos az országnak, mert Harmodius és Aristogeiton Hipparchost a' zsarnokot megbuktatta.“ Vagy ha ezt mondaná: Dionysios tolvaj, mert rossz ember.“ Itt sem lehet egyikből a' másikat következtetni: mert nem minden rossz ember tolvaj; de minden tolvaj rossz ember. Ötödik okhely az, ha valamelly történetes környülményből következtetünk. Így p. o. Polycrates az egerek' dicséretére azt mondotta: „hogy segítők voltak *), mivel az ellenség' ívhurjait elrágták.“ Vagy ha valaki ezt mondaná: „vendégségbe hivatni legnagyobb megtiszteltetés; mert Achilles Tenedos' szigetében az achajabeliekre megharagudott azért, hogy a' vendégségbe nem hivatott.“ De az inkább hátratétetéseért 's megbecsteleltetéseért haragudott, 's ez csak történetből volt a' meg nem hívással összekötve. Hatodik okhely az, ha abból huzatnak következtetések, mi valami dolognak csak következménye vagy azzal együtt járó környülmény. Mint p. o., ha Alexandrosban ez mondatik: „Ő kevély volt, mert a' sokakkal társalkodást kerülte, 's Ida hegyén magánosan élt,“ minthogy t. i. a' kevélyek így szoktak cselekedni, azért ez is annak tartathatott; 's minthogy igen piperéskedik 's éjjel az utczákon csa-

*) L. Herodotost II., 141-dik részben.

varog, tehát házasságtörő;“ mert a' paráznák így szoktak cselekedni. Hasonlók ezen közmondások ¹⁾ is : „Az áldozatoknál énekelnek 's tánczolnak a' koldusok, 's a' számüzötteknek szabad ott lakni, hol nekik tetszik. Mert mivel ezen tulajdonságokkal azok bírnak, kik szerencséseknek tartatnak, azért azokat is, kik ezekkel hasonlókép bírnak, szerencséseknek lehet tartani; de különbség van abban, hogy miképen bírnak, 's azért ezen példákat egyszersmind a' kihagyás' neméhez is lehet számlálni. A' hetedik okhely az, ha valamit oknak mondunk, mi nem ok, p. o. azért, mivel más dologgal valami egyszerre vagy azután történt; mert mi utána történt, azt úgy adjuk elő, mintha annak következtében történt volna, 's ezt különösen a' politikai szónokok szokták cselekedni, mint p. o. Demades ²⁾ Demosthenes' kormányzását minden szerencsétlenség' okának mondotta; mert utána történetesen háború következett. Nyolczadik okhely az, ha a' mikort és miképent kihagyjuk, p. o. ha ezt mondjuk: „Alexandrosnak teljes joga volt Helenát magához venni; mert az atya szabadságot adott neki a' választásra ³⁾. De ezen

¹⁾ Azaz, egy ismeretlennek Alexandrosra vagy Parisra írt magasztaló beszédében.

²⁾ Demades, ki egyedül talentoma által a' legalacsonyabb sorsból Athenaeben nagy tekintélyű emberré lett, talán legelmésebb volt Demosthenes' minden el-lenségei között, 's annak halálra íteltetését is akarta.

³⁾ Tyndareus Helena' atyja, hogy leánya' sok és hatalmas kérőinek haragját elkerülhesse, azok közül a' választást Helenának engedte.

szabadság Helenának nem mindenkorra, hanem csak eleinten adatott; mert az atyai hatalom csak addig terjedett. Vagy ha valaki azt mondaná, hogy szabad embert megverni rossz cselekedet; mert nem minden esetekben vétek, hanem csak mikor valaki a' verést elkezdi. Továbbá, mint az eristicusok *) vitatkozásánál látszólagos következtetés származik akkor, ha valamely kifejezést egyszer általános, másszor nem általános, hanem meghatározott értelemben használunk. Így p. o. a' logikai vitatkozásoknál ezen tételben : „a' nem létező is létező,“ mivel a' nem létező mint nem létező létezik; és ebben : „a' tudhatatlan is tudható; mert tudhatjuk, hogy a' tudhatatlant nem lehet tudnunk.“ Használóképp származik a' szónoklásban is egy látszólagos enthymema abból, mi nem általános, hanem csak bizonyos tekintetben valószínű. De ez nem általános valószínű. Agathon is ilyenről szólt, mikor ezt mondja :

„Igaz talán az, hogy valószínűleg sok
Történik emberen, mi nem valószínű;“

mert igaz, hogy néha történik valami a' valószínűség ellen, úgy, hogy az is valószínű, mi a' valószínű ellen van. Ha pedig az igaz, a' nem valószínű is valószínű. De ez nem ez általánosan nem valószínű, hanem mint a' logikai czivakodásoknál ezen meghatározásoknak : miben, melly viszonyban, melly tárgyra nézve, vagy hol igaz

*) Plato és Aristoteles az eristicusokon olyanokat értenek, kiknek foglalatosságok abból állott, hogy szüntelen disputáltak, de nem igazságszeretetből, hanem magok' mutogatása' kedvéért.

valami, kihagyása által történik a' csalódás : úgy itt is abból származik, hogy a' valószínű alatt nem az általános, hanem csak a' bizonyos tekintetben valószínű értetik. Ezen okhelyből készült Corax' ¹⁾ tanítása. Mert nem csak akkor, ha valakire valamelly vétek' gyanúja esik, p. o. ha egy erőtlen azzal vádoltatik, hogy valakit megvert, lehet azt mondani, hogy a' tény nem valószínű, hanem akkor is, mikor a' gyanura ok van, p. o. ha az erős vádoltatik megverésért, azt lehet mondani, hogy ez nem valószínű, mivel gondolhatta, hogy ezt felőle el fognák hinni. Így van a' dolog egyéb esetekben is, mert valami vétekre nézve valakinek vagy gyanusnak, vagy nem gyanusnak kell lenni. Mind a' két esetben valószínűség van, de egyik általános, a' másik pedig nem általános valószínűség, hanem csak olyan mint felebb mondatott. Az is ilyen fortélyos fogásban áll, mit a' rozabb dolog' jobbátételének nevezünk; 's e' részben az emberek méltán boszankodtak Protagoras' ²⁾ kérkedékeny állítására; mert az csalás 's nem igaz, hanem csak látszólagos; és nem igaz tudományos

¹⁾ Corax Hieron' idejében és ideje után élt Syracusában, 's legelőször irt oktatást az ékesszólásra, mely tehát természet szerint hiányos volt.

²⁾ Protagoras az abderai ismeretes sophista legelsőben dicsekedett azzal, hogy ő ékesszólása által a' rozabb és igazságtalanabb dolgot is jobbá, 's igazságosabbá és győzővé tudja tenni. Hogy az illy veszedelmes mesterséget minden jó emberek gyűlölték, azt könnyen el lehet gondolni.

előadás' tárgya, hanem csak a' szónoklás' és vitatkozás' mesterségében gyakoroltatik.

Ezzel mind a' valóságos, mind a' látszólagos enthymemákról eleget mondtunk.

HUSZONÖTÖDIK RÉSZ.

Most az következik, hogy a' bizonyítások' czáfolásáról szóljunk. Lehet pedig azokat czáfolni vagy ellenkező syllogismus vagy ellenvetés által. Ellenkező syllogismusokat természet szerint azon okhelyekből kell alkotni, mint a' syllogismusokat; mert a' syllogismusok elfogadott vagy megengedett tételekből készülnek; de az efféle tételek is sokszor ellenkeznek egymással.

Ellenvetések mint a' topicában, úgy itt is négyfélekép tételnek, vagy : a' tárgyból magából, vagy valamelly hasonlóból, vagy az ellenkezőből, vagy előbb hozott itéletekből.

A' tárgyból magából vett ellenvetésnek azt nevezem, ha p. o. enthymema által bizonyíttatnék, hogy a' szerelem jó, akkor kétféle ellenvetést kellene tenni, vagy általános ítélet által : „hogyminden, mire az embernek szüksége van, valami rossz,” vagy valami különös által : „nem volna szó caunoszi szerelemtől *), ha nem léteznék rossz szerelem is,” az ellenkezőből

*) A' caunoszi szerelem példabeszédkép mondatott a' vérfertőztető szerelemtől, 's ezen kifejezésre Byblisnek testvére Caunos iránti szerelme adott alkalmat. L. Ovid. Metamorphos. IX. 454. v.

az ellenvetés p. o. abból vétetik, ha enthymema által megmutattatnék, „hogya' jó ember minden barátival jót tesz,“ 's ez ellen az mondatnék : „hogya' rossz sem tesz neki rosszat“; a' hasonlóból pedig ekképen, ha az enthymema azt következtetné : „hogya' azok, kikkel valami rosszat tettünk, mindenkor gyűlölnék bennünket,“ 's ez ellen azt mondanók : „hogya' azok sem mindenkor szeretnek bennünket, kikkel jót tettünk.“ Az előbb hozott itéleteknek, melyeket ellenvetésül használunk, nevezetes és közönségesen ismert emberek' itéleteinek kell lenni, p. o. ha valaki ezt az enthymemát mondotta : „hogya' részegeknek meg kell bocsátanunk, mert tudatlanságból vétettek,“ ellenvetést lehet tenni, hogy „tehát Pittacost nem lehet dicsérni; mert e' szerint nem szabott volna nagyobb büntetést azokra, kik részegségökben vétenek.“

Minthogy már az enthymemák négy okhelyekből, t. i. a' valószínűből, a' példából, czáfolhatatlanul igazból 's jelenségekből készítettnek; 's minthogy azok, melyek a' rendszerint létezőkből vagy létezni látszókból készülnek, a' valószínűből vétettek; a' hasonlónak az egy vagy több hasonló esetekből behozása által hozattak, melyeknél először az általános tétel felállítatik, 's azután az egyes esetek bizonyítványkép használtatnak, a' példából következtettek' osztályát teszik; az általánosan szükségesből, 's valóságosból következtettek pedig a' czáfolhatatlanul igazhoz tartoznak; 's végre azok, melyek általánosan vagy különösen az akár állítólag, akár tagadólag előadott létezőkből készítettnek, a' jelenségekből származók; 's minthogy továbbá a' való-

szinü nem valami olyan, mi mindenkor, hanem csak, mi legtöbbször igaz : látnivaló, hogy azon enthymémákat, mellyek ezen utolsóból alkottatnak, mindenkor lehet ellenvetés által czáfolni. De a' czáfolás sokszor látszólagos 's nem mindenkor igaz; mert ki itt ellenvetés által czáfol, nem azt bizonyítja, hogy valami épen nem lehet úgy mint állítatik, hanem csak azt, hogy nem kell neki szükségkép úgy lenni. Ehhez képest a' védelmezőnek ez mindenkor hasznosabb mint a' vádolónak, a' következő csalódás miatt. Jóllehet t. i. a' vádoló a' valószínűből bizonyít, 's a' czáfolásnál épen nem mindegy, azt megmutatni, hogy valami nem valószínű, vagy azt, hogy nem szükségkép igaz, a' legtöbbször igazhoz pedig mindenkor alapos ellenvetés fér (mert különben nem volna csupán valószínű, hanem mindenkor és szükségkép igaz); mindazáltal a' bíró, ha a' vád az utóbb említett módon czáfoltatott, azt véli, hogy vagy a' tény nem valószínű, vagy hogy nem mondhat a' dologról határozást, miben ugyan, mint mondtam, hibáz. Mert ítéletét nem csak a' szükséges, hanem a' valószínű szerint is kell intéznie, ez utolsót foglalja magában azon kötelessége, mellynél fogva jobb tudomása szerint kell határozatot mondania. Nem elég tehát, ha valaki megbizonyítja, hogy valamely állítás nem szükségkép igaz, hanem azt is meg kell bizonyítania, hogy nem valószínű. Ez akkor fog történni, ha az ellenvetés olyanon alapul, mi sokkal gyakrabban történik. Ezt pedig két tekintetben lehet rendszerinti, vagy az idő, vagy a' környülmények szerint, 's legáltalánosabb az ellenvetés akkor, ha mind a' két tekintet-

ben lehet azt állítani. Mert ha a' dolog sokkal több esetekben úgy talál helyet, mint mi állítjuk, akkor valószínűbb. A' jelenségeket 's a' jelenségeken alapuló enthymemákat is lehet czáfolni még akkor is, ha a' jelenségek igazán léteznek, mint már az első könyvben megmutattuk; mert hogy jelenségből igaz syllogismust nem lehet csinálni, azt az analyticából tudjuk. A' példákön alapuló bizonyítások szintén úgy megczáfoltathatnak, mint a' valószínűből vettek; mert ha csak egy példát hozhatunk is fel, melly nem úgy van, már azal meg van mutatva, hogy a' dolog nem szükségkép van úgy; 's még inkább akkor, ha megmutatjuk, hogy a' dolog több esetekben ellenkezőkép van. De ha a' dolog legtöbb esetekben úgy van is, akkor is kell harczolnunk annak megmutatása által, hogy az, miről szó van, nem hasonló vagy nem egyenlő környülmények között történt, vagy más valami különbség forog fen. A' csalhatlanul igazat 's az abból alkotott enthymemákat nem lehet az által megczáfolni, ha azt állítjuk, hogy belőlök nem lehet alaposkövetkeztetéseket huzni (mit hasonlókép analyticából tudunk); de a' czáfolásnak egy módja mégis van, ha t. i. megmutatjuk, hogy nem igaz az, mi csalhatlan igaznak mondatik. Ha pedig tagadhatlan az, hogy a' dolog csalhatatlanul igaz: az illy bizonyítványt nem lehet többé megczáfolni, mert akkor a' bizonyítás által minden ellenmondhatlanul megerősített.

HUSZONHATODIK RÉSZ.

A' nagyítás és kicsinyítés nem eleme az enthymemának. Elem t. i. nálam annyit tesz, mint okhely; mind a' kettő azt jelenti, mire sok enthymemák alapulhatnak. A' nagyítás és kicsinyítés pedig az enthymemákkal annak megmutatása végett élés, hogy valami nagy vagy kicsiny, valamint, mikor azt bizonyítjuk meg, hogy valami jó vagy rossz, igazságos vagy nem igazságos, vagy egyéb effélét. Mind ezek pedig olyan tárgyak, melyek körül a' syllogismusok és enthymemák forognak, 's ha ezek közül egy sem okhelye az enthymemának, tehát a' nagyítás és kicsinyítés sem az. A' czáfolás végett használt enthymemák sem tesznek valamelly különös nemet, melly az erősítőktől különböznek; mert világos, hogy vagy bizonyítás vagy ellenvetés által czáfolunk. Ellenkező bizonyítás által azt akarjuk megerősíteni, mi a' másik' állításával ellenkezik, p. o. ha az ellenfél megmutatta, hogy valami történt, mi azt mutogatjuk, hogy nem történt; ha ő azt mutatta meg, hogy nem történt, mi azt mutatjuk meg, hogy történt. Azért különbség itt nem lelhet helyet, minthogy mind a' ketten egyformán járnak el a' dologban: mert azt, hogy valami létezik vagy nem létezik, enthymemák által akarják mindketten megbizonyítani. Az ellenvetés pedig nem enthymema, hanem, mint a' topikában, olly gondolatnak előadása, mellyből kitessék, hogy nem helyesen történt a' következtetés, vagy hogy az ellenfél hamisat mondott igaznak.

Ennyi legyen mondva a' példákról, a' velős mondatokról, az enthymemákról, 's általában azokról, mik az ezekhez szükséges gondolkodásnak megszerzésére vagy mások' gondolatainak megczáfolására ügyesekké tesznek. Hátra van még, hogy a' szónoklati szólásmódról, 's a' szónoklatok' elrendeléséről szóljunk.

HARMADIK KÖNYV.

ELSŐ RÉSZ.

Minthogy a' szónoklatra nézve három dologról szükséges értekezni, először : honnét kelljen a' bizonyításokat venni, másodszor : millyen szólásmóddal kelljen élni, harmadszor : hogyan kelljen a' szónoklat' részeit elrendelni : a' bizonyításokról már szólottunk 's megmondottuk mind azt, hogy hányfélék azok, t. i. hogy háromfélék, mind azt, millyenek és miért csak emnyifélék. Minden ítélők t. i. vagy az által nyeretnek meg, hogy magok bizonyos kedélyüekké tétetnek, vagy az által, hogy a' szónok' személye iránt némi bizodalommal viseltetnek, vagy az által, hogy a' dolog megbizonyíttatik. Azt is megmutattuk, honnét kell az enthymemákat venni; mert azoknak mind nemeit mind okhelyeit ismerjük. Hátra van még, hogy a' szónoklati stílről értekezzünk : mert nem elég azt tudni, mit kell mondani, hanem a' mondandót úgy is kell mondani, mint illik, 's épen ez nagy fontosságu dolog a' szónoklat' hatályossá tevésére. Elsőben, mint a' rend kívánta, azt

vizsgáltuk, mi természete szerint első, t. i. miképen tétethetnek magok a' tárgyak hitelre méltókká; másodszor azt, mint kelljen azokat a' jól rendelt szónoklatban előadni. A' harmadik ezek közül, mi legnagyobb hatása, de még eddig miveletlen földű, az élő szóvali elmondás. Mert még a' színészek 's rhapsodusok' mesterségében is csak későbbben dolgoztatott ki ezen rész, minthogy eleintén a' költészek magok szavalták el darabjaikat. Azt könnyű általlátni, hogy e' tárgy szintén úgy tartozik a' szónoklás' mesterségéhez, mint a' költészséghez, melly utolsóban arról némellyek, különösen a' teosi Glaucon, adtak is oktatást. Az élő szóvali elmondás pedig a' szózáttal foglalkodik, miképen kelljen azzal minden kedélyt kifejezni, p. o. mikor kelljen erősen, gyengébben vagy közepszerűen szólani; továbbá mint kelljen magas, mély vagy közepszerű hangot, 's melly időmértéket használni. Itt t. i. három dolog vétetik tekintetbe: a' hangmekkoraság, a' hangillőség, 's az időmérték. A' törvénykezeseknél rend szerint azok nyertések, kik ezen dologhoz értenek, 's valamint a' szinpadon most a' színészek nagyobb hatással bírnak mint a' költészek; úgy van a' polgári társaságot illető vitatkozásoknál is az országok' romlottsága miatt a' dolog. Ezekről pedig még eddig nincsen írásba foglalt mesterség; mivel még a' stílről is csak későn adott elégséges oktatás. 'S jól meggondolva a' dolgot csak csekélységnek is kell tartani. De minthogy a' szónoklás' egész mestersége az emberek' vélekedéséhez alkalmazza magát, azért nem, mintha az igazság' javall-

na, hanem mivel a' szükség kívánja, figyelmet kell e' dologra fordítanunk. Az igazság t. i. azt kívánja, hogy a' szónoklatban ne egyébre, hanem csak arra törekedjünk, hogy se kedvezni se bántani-kívánásból ne szóljunk, mert igazság szerint a' vitatkozásnak csak magát a' dolgot kellene illetnie, 's következőleg a' bizonyításon kívül semmi egyéb nem tartozik a' lényeghez; mindazáltal, mint már mondtuk, a' hallgatók' ügyetlensége miatt a' szavalás nagy fontosságú dolog. A' nyelvbeli kifejezés még valamennyire minden előadásnál szükséges; mert ha az értelmességre tekintünk, tesz valamit, habár nem nagy különbséget az, ha valami így vagy amúgy fejeztetik ki. De a' szavalás' mestersége csupa külső pipere, és csak a' hallgatóknak tetszeni-kívánásból származik, azért p. o. a' mérnöki tudományt senki sem adja úgy elő. Ha egyszer az említett mesterség írásba fog foglaltatni, ennek olly hatása lesz, mint a' színészek' mesterségének van. Némellyek már próbáltak arra nézve némelly szabályokat felállítani, p. o. Thrasymachos az ő „*Szánakozásra-indításaiban*.” Egyébiránt valaminek élénk elszavalása a' természeti idomtól függ, 's kevesebbé mivel tethetik ki mesterségesen; de a' stíl a' mesterséghez tartozik. Azért szintén úgy fog azoknak, kik ebben jelesek lesznek, díj adatni, mint az olly szónokoknak, kik élénk előadással magokat megkülönböztetik, mert az írásba foglalt szónoklat' ereje rend szerint inkább a' szólás- és írásmódban mint a' gondolatokban vagyon. Legelőször természet szerint a' költők kezdték a' stílt kimivel-

ni¹⁾): (mert a' szók a' dolgok' utánzásai); de azzal együtt a' szózatot is tárgyalták, melly az utánzásra legalkalmasabb részünk. Ennélfogva a' rhapsodusok' és színészek' mesterségei 's egyéb effélék is kimiveltettek. Minthogy pedig a' költők, kik, mivel csak mesés dolgokról beszélnek, egyedül a' nyelvbeli ügyesség által látszattak magoknak olly nagy hírt szerezni, azért legelőször a' szónoklásban az az írásmód jött divatba, millyen Gorgiasé ²⁾. Sőt még most is sok tudatlanok azt hiszik, hogy azok, kik illyen előadással élnek, legszebben beszélnek. De nem úgy van a' dolog; hanem a' szónoki és költői stíl különböznek egymástól. Bizonyítja ezt az, mit történni látunk. Még a' szomorujáték-írók sem élnek most t. i. hasonló írásmóddal; hanem valamint a' trochaeusos tetrametertől a' jambusos versre átmentek, mivel ez minden egyéb versnemek között a' közéletbeli beszédhez legjobban hasonlít; úgy az olly kifejezéseket is elhagyták, mellyek a' mostani beszédmódban szokatlanok, 's azokról lemondottak, miket a' legrégibb költők ékesség gyanánt használtak, 's az epicus költők még most is úgy hasz-

¹⁾ Aristoteles a' költészeket úgy nézi, mint utánképzőket. Minthogy már a' szók a' dolgok' szózati utánzásai, azért természeti dolog volt, hogy a' költők legelőször igyekeztek azokkal a' mesterség' czélja szerint élni.

²⁾ Hogy Gorgiasnak, ezen híres szónoknak, beszédei költészi stílben irattak, annak Aristoteles utóbb több bizonyosságit adja.

nálnak. Azért nevetséges dolog azokat utánozni, kik magok sem követik most azon nyelvjárást. Szembe-tűnő dolog tehát, hogy nem szükség mindent elmon-dani, mit a' stílről mondani lehet, hanem csak azt, mi a' stíl' azon nemét illeti, mellyről szólunk. A' másik-ról pedig a' poeticában szólottunk.

MÁSODIK RÉSZ.

Vegyük tehát azt, mit mondánk, alaposnak, 's helyezzük a' stíl' jóságát abba, hogy érthető és világ-os legyen (minek szükséges volta már abból is kitet-szik, mivel a' beszéd, ha tárgyát érthetővé és világossá nem teszi, czélját nem éri el); és se alacsonynak se fellengzőnek ne mutakozzék, hanem tárgyához illő-nek. Mert a' költészi stíl nem alacsony ugyan, de a' szónoklathoz nem illik. A' név- és idősók közül pedig a' szokottak az előadást világossá teszik; a' többi kife-jezések *) ellenben, mellyekről a' poeticában volt szó, azt cselekszik, hogy az nem alacsony, hanem ékes lesz; mert a' szokottól eltávozás által jelesebbnek látszik lenni. Mert valamint az embereknek az idegenek job-ban szemökbe tűnnek mint polgártársaik, úgy van a' stíltre nézve is a' dolog. A' nyelvet tehát idegen sza-básuvá kell tenni : mert az emberek a' távollétezőt csodálják, 's a' mit csodálnak, azt jobban kedvelik. A' költészi nyelvet sok teheti idegen szabásuvá, 's ott il-

*) *A' többi kifejezések*, azaz a' szokatlan, az összetett, az ujonan készült, és a' képleges kifejezések.

lik is az; mert a' tárgyak és személyek, melyekről ott szó van, távolabb vagynak a' köz élettől. De a' folyó beszédü előadásban sokkal ritkábban lehet ezt tenni; mert annak tárgya alacsonyabb. Még a' költészetben is illetlen volna, ha a' rabszolga pompás kifejezésekben szólna, vagy nagyon fiatal ember vagy más valaki nagyon csekély dolgoknál ugyan ezt cselekedné; sőt az illőség is azt kívánja, hogy a' dologban némellykor többet, némellykor kevesebbet tudjunk tenni. Azért nem kell észrevételnünk, ha efféle ékességgel élünk, 's a' nyelvnek nem mesterkéltnek, hanem természetinek kell látszani (mert ez utolsó bizodalmat támaszt, az első pedig ellenkezőt; mivel a' hallgatók azt vélvén, hogy lest vetünk nekik, gyanusakká lesznek mint a' kevert bor iránt), 's a' szónoklásnak ollyannak kell lenni, mint Theodoros' szava egyéb színészekéhez képest volt *), hogy t. i. az övéi a' tárgyazott személy' szavának, a' többieké pedig idegennek tartatott. A' mesterség pedig könnyen elrejtethetik, ha a' divatozó beszédmódból gondos választással készítjük munkánkat, mint Euripides cselekedett, 's erre nézve legelsőben adott példát.

Minthogy a' szónoklat név- és időszókból áll, 's minden névszóknak annyifélék mint a' poeticában tanítottuk: azért ezek közül a' szokatlanokkal, összetettekkel és ujjolag csináltakkal csak ritkán 's kevés esetekben

*) Theodoros nevű színésznek olly igen hatalmában volt szava, hogy az mindenkor szorosan megfelelt a' szerepelő szék' jellemének.

lehet élnünk; hol lehessen, azt utóbb meg fogjuk mondani. A' *miért*et már megmondottuk; mivel t. i. a' közdivattól igen eltávoznak. A' folyóbeszédben csak a' közdivatu, a' tulajdonképi és képleges kifejezések használhatók. Kitetszik ez abból, hogy mindenek csupán ezekkel élnek; mert mindenek képleges, tulajdonképi és közdivatu kifejezésekkel beszélnek. Ebből tehát világos, hogy midőn ezeket helyesen használjuk, beszédünket idegen szabásuvá, mesterségrejtővé és értelmessé tesszük, miben a' szónoki előadás' jóságát mondtuk állani. A' sophistának a' sokféle szók között leghasználhatóbbak a' kétértelműek (mert ezekből következtet hamisan); a' költésznek ellenben az egyenlő értelműek. Közdivatu szóknak, melyek egyszersmind egyenlő értelműek, nevezem, ha p. o. ezt mondjuk: *menni 's járda*lni; mert mind a' kettő közdivatú is 's egyenlő értelmű is. Mit jelent mindenik ezen kifejezések közül, 's hányfélék a' képleges kifejezések, azt már mint említém, a' poeticában megmutattuk; valamint azt is, hogy a' képleges kifejezések mind a' poesisban, mind a' prosában legnagyobb hatásuak. De a' prosában annál nagyobb gondot kell arra fordítanunk, minthogy annak kevesebb segedelme van az ékesítésre, mint a' poesisnak. Az értelmességet, kellemet 's az idegen szabásu beszédmodot is leginkább a' képleges kifejezés adja, 's ezen jelességeket semmitől mástól nem lehet tanulni. De mind a' mellékszókat, mind a' képleges kifejezéseket helyesen kell használnunk, 's ez akkor történik, ha azok tárgyaikhoz illenek. Ha nem illenek, az előadás helytelen fog lenni; mert az ellenkezők egy-

más mellé téve, még inkább szembetűnnek. De ugyan azért arra kell néznünk, mi illik az öreghez, mikor a' fiatalnak a' bársony ruha jól áll; mert nem mind a' kettőhöz illik egyenlő öltözet. 'S mikor valami tárgyat dicsérve akarunk kiemelni, akkor az ugyanazon fogalom alá tartozó kifejezések közül a' jobbik képleges kifejezést, mikor pedig gáncsolva szólunk, a' rosszabbikat kell választanunk. Ezzel azt akarom mondani: ha akkor, midőn mind a' két ellenkező kifejezések ugyanazon nemű fogalom alá esnek, a' koldulóról azt mondjuk, hogy *kér*, 's a' kérőről azt, hogy *koldul*; minthogy mind a' kettő kívánást jelent: tehát úgy cselekeszünk, mint itt tanítjuk. Így Iphicrates Callias¹⁾ nem Daduchosnak, hanem Metragyrtesnek nevezte, 's ezért ez annak avatatlan nevet adott, mivel különben nem mondotta volna őtet Metragyrtesnek, hanem Daduchosnak; mert mind a' két kifejezés az istenség' szolgálatához tartozó foglalkozást jelent, de az egyik nagyon tisztességest a' másik pedig alacsonyt. Hasonlóképen némelyek azokat Dionysos' tányérnyalóinak²⁾

¹⁾ Ezen Callias, Hipponicos' fia, Athenaeben a' leggazdagabb 's legtekintélyesebb családok' egyikéből származott, és Xenophon' Görög történetírásának 6-dik könyvéből látjuk, hogy maga felől szerfelett sokat tartott. Egyébiránt a' fáklyavivő az eleusisi titkos isteni tisztelet' alkalmával egy volt a' legjelesebb papok közül; a' Metragyrta vagy alamiznaszedő pedig a' kolduló papok' megvetett osztályához tartozott.

²⁾ Ez kétség kívül csúfnevek voltak a' színészeknek, kik magokat Dionysos' művészeinek hívták. Mind a' két

hívják, kik magokat művészeknek nevezik; mind a' két kifejezés képleges, az egyik becstelenítő, a' másik ellenkező. Így a' tengeri haramiák magokat mái napon vámszedőknek hívják. Azért a' bűnösről is lehet mondani, hogy hibázott, 's a' hibázóról, hogy bünt követte el; 's a' tolvajról, hogy valamit elvett, vagy hogy valamit elrabolt. Ellenben úgy szólni, mint Telephos szól Euripidesnél:

„Evezőkön uralkodni ¹⁾ 's Mysiában partra szállani“

helytelen, mivel ez a' kifejezés „uralkodni“ itt feltűnőleg erős; a' mesterséges tehát nincs elrejtve. A' szók' összefoglalásában is ejtetik hiba, midőn a' hangok fülszaggatólag ütköznek össze; mint a' réz Dionysios ²⁾ elegiáiban a' poesist Calliope' kiáltozásának nevezi, mivel mind a' kettő hang; de a' kép helytelen: mert a' kiáltozás nem jelent ékes hangot. Továbbá annak, mi nem neveztetik meg, képleges kifejezését nem valamelly távollévő, hanem csak rokon és hasonnemű tárgytól kell kölcsönözni, 's olyantól, mely

név azon környülményből kölcsönöztetett, hogy a' színjátékok leginkább Dionysos' ünnepein adattak, 's ezen isten' különös védelme alatt állottak.

¹⁾ Ezen szólást „evezőkön uralkodni“ Wolf védelmezi, minthogy az Aechylosnál is előfordul.

²⁾ Ezen költő Krisztus' születése előtt az ötödik század' közepe' táján élt, 's jeles statusférfi is volt. A' réz vezetéknev' azért adatott neki, mivel a' mindennapi életbeli közlekedés' könnyítése végett Athenaeben réz pénzt tett divattá.

mihelyt mondatik, a' két dolog' rokonságát azonnal szembe tünteti, mint ezen ismeretes' rejtvényben ¹⁾ :

„Láttam mint ember rezet a' másokra ragasztott.“

Itt a' történt dolog nem neveztetik meg; de mind a' dolog, mind annak kifejezése valamihez hozzátevést jelentenek : ragasztásnak t. i. a' köppölynek testre tévése mondatik. Általában a' jól készült rejtvényekből jó képleges kifejezések vétethetnek (mert rejtvények képleges kifejezések által csináltatnak), 's akkor bizonyosak lehetünk, hogy a' kép helyes. Azonkívül a' képleges kifejezésekhez szép tárgyakat kell választanunk. A' kifejezés' szépsége vagy kellemetlensége pedig részint ugyan, mint Likymnios ²⁾ mondja, a' hangban vagy a' hang által jelentett dologban van; de ehhez még egy harmadiknak is kell járulni, mi által az ismeretes sophistai állítás megczáfoltatik. Mert nem igaz, mit Bryson ³⁾ mond, hogy soha sem szólunk illetlenül, ha azon egy értelem marad, akár így akár úgy fejezzük ki magunkat. Ez hamis állítás; mert egyik kifejezés közdivatubb, eltalálóbb és jelentőbb mint a' másik, mivel

¹⁾ Ezen rejtvény Athenaeus szerint teljesen ekkép volt :
Láttam mint ember rezet a' másokra ragasztott.

Úgy, hogy egyenlő vér összevegyítve leve.

²⁾ Likymnios Gorgias' tanítványa 's hasonlókép ékes-szólás' tanítója 's egyszersmind költész is volt. Aristoteles azt gáncsolja benne, hogy haszontalan művészi kifejezéseket kezdett használni.

³⁾ Bryson heracleiai sophista volt.

a' tárgyat szembetűnőbbé teszi. Azon kívül pedig az egyik kifejezés nem ugyanazon viszonyban jelenti a' dolgot mint a' másik, 's ezen okból is az egyik szót helyesebbnek vagy helytelenebbnek kell tartani a' másikkal. Mert mind a' kettő magában foglalja mind a' szépet, mind a' nem szépet, mi valamelly dolgon van; de az egyik a' dolognak nem a' szép, a' másik nem a' helytelen oldalát emeli ki; vagy ha ez történik is, az egyik nagyobb, a' másik kisebb mértékben emeli ki. Képleges kifejezéseknek tehát olyan szókat kell választanunk, mellyek hangukra vagy jelentésükre nézve, vagy a' szemnek, vagy valamelly más érzelmeknek szépek. Így p. o. szebb ezt mondani: a' rózsás ujj, mint a' bársony ujj Eos, 's veres ujj Eos még rosszabb volna. A' mellékszóknál is lehet a' kifejezéseket a' rosztól vagy dísztelenebbtől venni, p. o. „az anyagyilkos,“ vagy a' jobbiktól mint: „az atya' boszulója.“ Így Simonides is, midőn valaki *) öszvérekkel győzelemdíjt nyervén, csekély jutalmat ígért, vonakodott ezen győzelemre verset készíteni, mintha boszankodott volna öszvérekről énekelni; de miután a' győző nagyobb jutalmat ígért, ezt énekelte:

Legyetek üdvözölve ti lovagnak szélvész sebességű leányai!

jöllehet szamarak' leányai voltak. Végre ide tartozik a' kicsinyítő szókkal élés is. Kicsinyítő szók pedig olyan nevezések, mellyek mind a' jót mind a' roszt a' valóságnál kisebbnek mutatják, mint midőn p. o. Aristophanes A' babylonbeliek című darabjában tré-

*) Ez a' messenei Anaxilas rhegioni zsarnok volt.

fásan arany helyett aranyka, köpöny helyett köpönyke, gyalázat helyett gyalázatocska, betegség helyett betegségecske kifejezésekkel él. De e' részben vigyázónak kell lenni, 's mind a' kettőre nézve illő mértéket tartani.

HARMADIK RÉSZ.

A' stílt három dolog teszi fagyossá. Először az összetett szók, mint midőn Lycophron a' magas teteű föld feletti ezerszemű égről 's keskeny ösvényű partról szól, 's Gorgias a' hizelgőt kolduló költésznek, a' hamis esküvőt nyavalyásan esküvőnek nevezi. Így Alkidamas is azt mondja, hogy lelke haraggal töltté 's ábrázatja lángszínűvé lett, 's hogy jó szándéka sikerkoszorúzott lesz, 's hogy a' szók' győző erejét sikerkoszorúzottá tette, 's hogy a' tenger sötétkék színű felülettel bir. Mert mind ezek összetétel által lett költészi kifejezések. Ez tehát első forrása a' fagyosnak; a' második a' szokatlan szókkal élés, mint p. o. Lycophron Xerxest nyujtozó szörnyegnek, Skiront kártekonyságosnak nevezi, 's mint Alkidamas efféle kifejezésekkel él: „Az éneklés' mesterségébe zsibárut vinni,“ „a' természet' iszonya,“ „hódíthatatlan mérgeződésre köszöriült.“ A' fagyos' harmadik nemét a' mellékszók teszik, ha azok vagy igen hosszúk, vagy rosz helyen, vagy igen gyakran használtanak. A' poesisban 'p. o. lehet mondani: fejr tej; de a' prosában az illy mellékszók részint helytelenek, részint felesleg használtatva a' hallgatóban gyanút támasztanak, 's észrevéttetik vele a' költészi ékesítést. Kell ugyan hasz-

nálni efféle mellékszókat (mert a' mindennapi beszélést szebbé teszik, 's a' stílnak új színezetet adnak); de illő mértéket kell tartani, különben több kárt tesznek, mint a' minden ékesség nélküli kitétel: mert az utolsó esetben csak a' jelesség hiányzik, de a' felesleges ékesség kárt tesz. Azért tartatnak Alkidamasnak munkái fagyosaknak: mert ő nem fűszer, hanem eleddel gyanánt él a' mellékszókkal, egymásra halmozottakkal, hosszukkal 's magokban érhetőekkel vendégel bennünket. Így p. o. nem veritékről, hanem nedves veritékről szól, nem az isthmosi játékokhoz, hanem az isthmosi játékok' ünnepélyes gyűlésébe vezet; nem egyszerűleg törvényeket, hanem országokon uralkodó törvényeket említ; nem mondja „futni,“ hanem a' lélek' ostroma által hajtatni; nem „a' Musák' templomát,“ hanem a' természet' Musák' számára épített templomát foglaltatja el; és sok efféle kifejezésekkel bővelkedik, p. o. a' lélek' komor tekintetű gondja, a' kaczerkodó kedvezés' teremtetője, a' hallgató' gyönyörének sáfára; nem ágakkal hanem az erdő' ágaival takar be; nem a' testet, hanem a' test' szemérmét fedezi be; a' lélek' előtükröző kívánságát (ez összetett 's egyszersmind mellékszó is, 's következőleg egészen költészi kifejezés); a' gonoszság' kiáradó folyamát emlegeti. Ekképen mikor költészi módon szólunk, az illetlenhez nevetségést és fagyost 's azonkívül a' hosszadalmasság által homályosságot is teszünk; mert ha azt, ki bennünket már megértett, még több szókkal is ostromoljuk, a' homályosító kifejezések által a' világosságot rontjuk. A' köz életben akkor szokás ösz-

szetett szókkal élni, mikor az egyszerű szó a' dolgot nem jelenti ki, 's az összetevés könnyű és kellemes, p. o. időtöltés; de ha az effélék gyakran fordulnak elő, a' stíl egészen költészivé lesz. Azért az összetett szók leginkább illenek a' dithyramb költészek' munkáiba, mivel ezek szeretik a' teljes hangokat; a' szokatlan szók az epicusokéiba, mivel azok komolyak és ünnepélyesek; a' képlegesek pedig a' jambusos versekbe, mellyekkel most, mint felebb mondám, a' színeszi költészek élnek. Továbbá a' fagyos' negyedik neme a' képleges kifejezésekben találta; mert sokszor ezek is részint helytelenek, egyfelül nevetségesek voltak miatt (mert ezért a' vígjátékirók is élnek vele), másfelül, mivel ünnepélyes és szomorújátéki jelleműek; részint homályosak, ha távolról vétetnek. Így Gorgiasnál „a' dolog zöldelve és nedvteljesen állott; becstelenség volt vetése, 's kár lett aratása;“ mert igen költésziek. Hasonlóképen Alkidamasnál: „a' bölcsészet a' törvények' megerősített vára,“ 's „az Odyssea az emberi élet' szép tüköre,“ és „semmi efféle bábjátékot nem vitt a' poesisha;“ mert ezek a' mondtak szerint ártanak a' hitelességnek. Az pedig, mit Gorgias akkor mondott, mikor a' felette röpülő fecske rája ganéjlott: „Nem szégyenled-e ezt philomela?“ *) szomorújátékba illett volna. Mert ha ezt mint

*) A' Procne és Philomela testvérek közül a' régibb mythologia szerint az első fülemilévé, a' második pedig fecskévé változott; de egy újabb mese felcserélte a' neveket; 's ezen újabb rege nyert a' később-

madár cselekedte, tehát nem volt oka szégyenleni; de igen, ha mint lány cselekedte. Mint lány tehát méltán pirongettathatott volna ekképen; de miután megszűnt lány lenni, akkor nem méltán.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' hasonlítás is képleges kifejezés; mert ettől csak kevéssé különbözik, ha p. o. Achillesről ezt mondjuk: „Előugrott mint az oroszán,“ akkor hasonlítás; ha pedig ezt mondjuk: „Az oroszán előugrott,“ akkor képleges kifejezés, mert az utolsó esetben Achillest képlegesen oroszlánnak nevezzük; minthogy mindketten bátrak 's vitézek. A' hasonlítások a' szónoki stílusban is használtathatnak, de csak ritkán, mert költésziek. Úgy kell azokat készíteni, mint a' képleges kifejezéseket; mert ezek csak abban különböznek amazoktól, mit most említettünk. Hasonlatosságra példák a' következők: elsőben az, melyet Androtion Idrieusra*) alkalmazott, hogy az a' lánczról szabadon eresztett kutyákhoz hasonló; mert valamint azok mindeneket megtámadnak 's megharapnak, úgy Idrieus is mérges, mióta a' tömlöczből kiszabadult. Így Theodamas is Archidamost hasonlítólág geometriához nem

ben élőknél közvéleményt, úgy hogy a' mai napon a' fülemile philomela' nevének birtokában van.

*) Androtion nevű szónok Demosthenes' idejében élt, 's Isocrates' tanítványa volt. Idrieus, Theodamas, Archidamos és Euxenos, ismeretlenek előttünk.

értő Euxenosnak nevezte, még pedig az analogia szerint, mert azt is lehet mondani, hogy Euxenos a' geometriához értő Archidamos. Továbbá, mit Plato a' köztársaságról irt munkájában mond: „azok, kik a' holtakat kirabolják, az olly kutyákhoz hasonlítanak, mellyek a' köveket harapdalják, a' reájok hajgálókat pedig nem bántják.“ Illyen a' népuralkodásról szóló hasonlítás is, „hogy a' nép egy erős, de siket hajókormányoshoz hasonló.“ És a' költők' verseiről: „hogy azok fiatal de nem szép ábrázathoz hasonlítanak, mert ha ezek elhervadnak, 's amazok prosákká bonczoltattak, semmit sem hasonlítanak magokhoz.“ Illyen Periclesé is, melly a' samosbeliekről azt mondja: „hogy olly kis gyermekekkel lehet őket összehasonlítani, kik a' nekik adott falatot ugyan elveszik, de a' mellett sírnak.“ 'S a' boeotusokat tárgyazó: „hogy azok a' tölgyfákhoz hasonlítanak, mert mint ezek magokból csinált ékekkel összehasogattatnak, úgy ők is harczolásaik által magokat összerontják.“ Hasonló módon mondja Demosthenes a' népről: „hogy a' hajón megcsömörlő betegekhez hasonlít, “'s Democrates*) a' szónokokat a' szoptató dajkákkal hasonlította össze, kik a' falatot addig rágják, hogy utóbb csak nyálaikat adják a' gyermekeknek. Szintén ekképen Antisthenest a' karcsu Kephisidotost a' tömjénhez hasonlította, melly akkor gyönyörködtet, mikor már megemésztetik. Ezen példákat lehet mind hasonlítások', mind kép-

*) Democratesről, Antisthenesről és Kephisidotosról nem mondhatunk semmi bizonyost.

leges kifejezések' formájában használni. Melly képleges kifejezések tehát kedvességet találnak, azok hasonlítások is lehetnek, 's a' hasonlítások a' stíl' változtatása által képleges kifejezésekké tétethetnek. De az analogián, valamint az egyenlő nemű fogalmon alapuló képleges kifejezésnek megfordítva a' másik részre is mindenkor alkalmaztathatónak kell lenni. Ha p. o. a' pohár Dionysos paizsának mondatik, lehet a' paizst is Ares' poharának nevezni. A' szónoklat tehát azokból készíttetik, miket itt előadtunk.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A' stíl' alapszabálya az, hogy nyelvszerűlegszóljunk. Ehez négy dolog kívántatik: először, hogy a' kötszókat úgy helyezzük, mint természetök szerint egymás előtt vagy után helyeztetniök kell, mit közölők némellyek egyáltalában megkívánnak: így p. o. ezen kötszók: *ugyan és én ugyan* — azt kívánják, hogy az egyikre *de*, a' másakra *pedig* következze. De hogy könnyen emlékezetben maradjanak, nem kell azokat egymástól messzire elválasztani, sem a' megfelelő kötszó előtt a' mondatba más kötszót tenni; mert ez ritkán történik helyesen. P. o. „Én pedig, mihelyt ő nekem ezt mondotta (mert Cleon hozzám jöve 's engem könyörögve kére), azonnal velök együtt útra indultam.“ Itt több kötszók vannak a' megfelelő kötszó előtt közbevetve. Ha pedig a' kezdet és ezen szók közé: *utra indultam*, sok tétetik, akkor a' szólás homályos lesz. E' szerint, ha jól akarunk szólani, a'

kötszók' helyzésére kell vigyáznunk. Másodszor pedig arra, hogy a' dolgokat saját neveikkel, ne körülírásokkal jeleljük. Harmadszor, hogy kétértelmű szókkal ne éljünk. De ezeket csak akkor kell távoztatnunk, ha ellenkező czélt nem akarunk elérni, mit azok szoktak cselekedni, kik semmit sem tudnak mondani, 's még is úgy akarnak látszani, mintha valamit mondanának; mert az ilyenek a' költészek' módjára olly kifejezésekkel élnek, mint Empedocles. Mert az, mi illy tágas körben forgással adatik elő, elámít, 's az történik a' hallgatókkal, mi a' köz emberrel a' jóslóknál; ki, mikor ezek valamit kétértelműleg mondanak, gondatlanul hiszen; p. o.

„Nagy birodalmat enyésztt Croesos, ha megyen
Halyson túl.“*)

A' jóslók azért is szólnak általános kifejezésekben, mivel akkor ritkábban hibáznak. Mert ki ebben a' játékban páros-e vagy páratlan, valamellyikkel e' két szók közül felel, előbb eltalálja a' valóságot, mint ha meg akarná mondani, hány darab van a' másikonál 's hasonlókép az is előbb, ki azt mondja, hogy fog valami történni, mint ha megmondaná, mikor fog történni; azért a' jóslók nem határozzák meg a' mikort. Az említett kifejezések kivétel nélkül roszak 's el kell azokat távoztatnunk, hacsak illyes különös czélunk nincsen. Negyedszer az kíváztatik meg, hogy a' szók' him-,

*) Ez az oraculumi jóslat fosztotta meg Croesost koronájától és szabadságától.

nő- 's közönös nemek szerinti megkülönböztetése, mint azt Protagoras behozta, szem előtt tartassék : mert ezekhez is mindenkor az illő szót kell tenni. Ötödször az kívántatik, hogy a' sokaságot, kevéséget és egységet helyesen jeleljük ki; p. o. „Ők eljövén, megverték engem.“ Minden esetekben pedig annak, mit irunk, olyannak kell lenni, hogy könnyen olvastathassék 's kellemesen előadassék, mi egyre megy ki. 'S épen ezen kíváнат nem teljesítettik, ha sokféle kötszók fordulnak elő, és ha az írási jelek nem tétetnek jól, mint Heraclitusnál *), mert Heraclitus' írásaiban a' mondatok' tételeit írásjelekkel elosztani nagy munka, mivel némellynél nem lehet meghatározni, hová tartozzék, az előbbihez-e vagy a' következőhez, mint p. o. a' munka' kezdetében. Itt így szól : „Az okosságot, bármelly becses is, mindenkor kevésre becsülik az emberek.“ Itt homályos, ha e' szónak „mindenkor“ elébe kell-e vagy utána tenni az írási osztó jelt. Továbbá nyelv elleni hiba az is, ha két különböző jelentésű szókhoz olly szót teszünk, melly nem mindenikhez, hanem csak az egyikhez illik, p. o. hiba volna így szólni : hangot és szint láttam; mert ez a' szó „láttam“ csak a' színhez illik. Az is homályosságot okoz, ha valamelly tételt, melly közé több apró tételeket kell iktatni, nem mondunk ki mindjárt eleintén egészen, p. o. ha így szólunk : „szándékoztam, ha egyszer barátom-

*) Heraclitus híres bölcselkedő' írásai olly nehezen értettek meg, hogy szerzőjöknek minden időre homályos vezetécknevet nyertek.

mal erről vagy arról, így vagy úgy a' szükséges rendelkezéseket megteendettem, utra indulni.“ Ezt helyesebben így kell mondani : „szándékoztam utra indulni, ha egyszer barátommal ez vagy az iránt így vagy úgy a' szükséges rendelést megteendettem.“

HATODIK RÉSZ.

A' stílt következő dolgok teszik teljessé 's bőssé. Elsőben ha valamelly szó helyett annak értelmezését használjuk, ha p. o. nem mondjuk „kör,“ hanem „központjától mindenfelé egyenlőkép terjedő felület.“ Velős rövidségüvé pedig az ellenkező teszi, ha az értelmezés helyett egyszerűleg a' szó tétetik. Hasonlókép lehet ez által segíteni az illedelmet sértő dolgoknál is : ha t. i. az illetlen dolog a' magyarázatban van, a' szót kell használnunk ; ha pedig a' szóban, akkor a' magyarázatot. Másodszor, ha a' tárgyakat képleges kifejezésekkel 's mellékszókkal jeleljük ; de itt a' költésztől óvnunk kell magunkat. Harmadszor, ha az egyes szám helyett a' többessel élünk, mint a' költők cselekesznek. Mert, habár egy kikötőhelyről van is szó, mégis így mondják : „Achaia' kikötőiben ; és hasonlókép : itt vagynak sok panaszszal megtöltött soraim.“ Negyedszer, ha egy gondolat' részeit nem összefoglalva, hanem mindeniket külön fejezzük ki, p. o. „a' cseléd, melly nálunk szolgál ;“ ha pedig velős rövidséggel akarunk élni, megfordítva „cselédünk.“ Ötödször, ha a' kötszókkal a' szólást összefoglaljuk ; hol pedig valamit gyorsan adunk elő, ott a' kötszókat kihagyjuk, de a' nélkül, hogy a' szólást töredezetté ten-

nők 's megszaggatnók; p. o. „Oda értem 's szólottam;“ és „oda érvén, szólottam.“ Hatodszor e' végre Antimachos' fortélyával is élhetünk, t. i. hogy olyakról kezdjünk szólni, mik a' dologban nincsenek meg. Ezt cselekszi ő p. o. mikor Teumessosról szól:

„Domb vagyon ott, alacsony, kitétetve szeleknek.“

Mert így a' szólást végetlenül bővíthetni. Lehet pedig a' dolognak mind jó, mind rossz oldaláról elmondani, hogy nem úgy van, a' szerint mint czélunk kívánja. Innét vesznek a' költők is különféle kifejezéseket, p. o. hur és lant nélküli ének, midőn a' tagadás által mellékszókát formálnak; mert az effélék tetszenek, mikor képleges kifejezésekben az analogia szerint használtatnak, p. o. ha a' trombita' hangja lant nélküli éneknek neveztetik.

HETEDIK RÉSZ.

A' stíl' illősége abban áll, ha illetődést mutató, erkölcsjellemző 's a' tárgygyal egyező. A' tárgygyal egyez, ha sem fontos dolgokról könnyelműleg, sem csekélyekről ünnepélyesen nem szól, sem egyszerű 's mindennapi szókra ékességet nem ruház; mert különben az előadás vígjátékszabásu lenne, mit Cleophonnál lehet találni; mert ez sokat illy módon fejezett ki, mint p. o. mikor ezt mondotta: „Tiszteletre méltó fügefá!“ Illetődést mutat a' stíl, ha a' dölyfösség' tettei haragosan, a' rút dolgok irtózva 's iszonyodva, a' dicséretesek gyönyörködve, a' szánakozást érdemlők bús han-

gon, 's egyéb dolgok is hozzájuk alkalmazott érzellemmel fejeztetnek ki. Az illő kifejezés a' dolgot hihetőbbé is segíti tenni; mert az által a' lélek arra a' vélekedésre biratik, hogy a' szónok igazat mond, mivel úgy mutatkozik mint az, ki valósággal az előadott állapotban van. Azért a' hallgató mindenkor úgy képzei a' dolgot, mint a' szónokot illetődöttnek látja, ha szinte valósággal nem úgy van is; 's mindenkor együtt érzi azt az illetődést, mellyet a' szónok kifejez, habár képmutatás is az illetődés. Ez az oka, hogy némelyek a' szenvedélyek' heves kitörése által olly csuda erővel hatnak a' hallgatókra. Az illetődés' illy jeleivel párosuló bizonyítás erkölcsjellemzővé is teszi a' beszédet, mivel az emberek' minden osztályainál, 's minden erkölcsi állapotban saját módon mutatkoznak a' szenvedélyek. Az emberek' osztályain itt azt értem, hogy p. o. gyermek-e valaki vagy érett korú férfiú, vagy vén; 's továbbá, ha férfi-e vagy asszony, lacedaemoni-e vagy thessaliai stb; ez erkölcsi állapotokon pedig azt, mi minden ember' életének különös jellemet ad; mert az erkölcsök' különbözése nem mindenkor teszi fel az élet' jellemének különbözését. Ha már olly kifejezésekkel élünk, mellyek erkölcsi állapotunkhoz vagynak alkalmazva, akkor előadásunkat egyedi jelleművé tesszük; mert nem egyféleképp beszélnek a' miveltek 's miveletlenek. Hatnak a' hallgatókra az olly szólásmódok is, mellyekkel a' szónoklatok' írói egészen az untatásig szoktak élni, millyenek p. o. ezek : „ki nem látja? mindenek tudják;“ mert szégyenletében elhiszi a' hallgató a' szónok' állítását, hogy ő is egyet értsen

abban, miben mindenek megegyeznek. Az pedig a' szónoklás' minden nemeivel közös, hogy az efféle szólásmódokkal lehet helyesen és helytelenül is élni. Az elkövetett tulzás' jóvátevésének módja mindenek előtt tudva van, szükséges t. i. hogy olyankor magunk magunkat megfeddjük és gáncsoljuk; mert az által az, mit mondtunk, igaznak fog látszani, minthogy magunk is észreveszszük, mit tettünk. Továbbá nem kell mindent, mi ügyünkre alkalmazható, egyszerre használnunk; mert ez által lehet czélzásunkat a' hallgató előtt elrejtteni. Ezzel ezt akarom mondani: ha p. o. a' kifejező szók kemények, nem kell szavunkkal, arczvonásinkkal 's más effélével hasonló keménységet észrevétetnünk; különben, ha ezek észrevétetnek, könnyen megtudatik a' dolog' valósága. Ha pedig egyiket használjuk, a' másikat nem, akkor czélzásunk elrejtetik, noha a' dolog' valóságára nézve ugyan azt cselekeszszük, mit az észrevétetéskor cselekednénk. Mindazáltal, ha a' szelíd kifejezést keményen, a' keményt szelíden mondanók ki, akkor beszédünk elvesztenié hitelességét.

Az összetett szók, halmozott mellékszók és szokatlan kifejezések, különösen a' szenvedélyesen beszélő szónok' szájába illenek. Mert a' haraguvónak megbocsátjuk, ha az igazságtalanságot égbekiáltó 's éktelen szörnyeghez hasonló gonoszságnak nevezi. Efféle akkor is jó hatásu, mikor egyszer már a' hallgatókat megnyertük 's dicséret 's gáncsolás, harag- vagy barátságmutatás által részünkre ragadtuk, mint p. o. Isocrates Panegyricosa' vége féle cselekszik, hol ezt mondja: „hírnév és dicsőség“ és „azok, kik türtek.“

Mert efféle kifejezéseket a' magokon kívül ragadott lelkesültek szoktak használni, 's azért természet szerint tetszenek is azoknak, kik hasonló szenvedélyűek. Ezen okból azokat a' költészséghez tartozóknak mondtuk lenni, mivel a' poesis maga is lelkesedés' szüleménye. Ehhez képest azokkal csak vagy a' most említett környülményekben vagy ironiás értelemben lehet élni, mint Gorgias cselekedett és mint a' Phaedrosban ¹⁾ történik.

NYOLCZADIK RÉSZ.

A' szónoklati nyelv' külső formájának sem versmértékűnek, sem minden időmértéket nélkülözőnek nem kell lenni. Az első esetben ellenkeznék a' hitelességgel; mert azt mutatná, hogy a' munka szándékos mesterséggel van dolgozva; 's azonkívül a' figyelmet is elvonná a' dologtól; mert azt cselekedné, hogy a' hallgató arra vigyázna, mikor kerül vissza a' szótagok' egyenlő esése, 's úgy lenne a' dolog, mint midőn a' gyermekek a' nyilvános hirdetőtől a' szót elkapják 's előre ezt kiáltják : „Kit választ védurának a' szabadon bocsátott szolgál? ²⁾ Cleont!“ Mi pedig minden

^{*)} Ezenszókbán : mint a' Phaedrosban történik, Socratesnek Plato' Phaedrosában foglalt beszédeit, különösen azt kell itt érteni, mit ott a' nem-szerelmesek' javára mond.

²⁾ Minden szabadon bocsátottnak kellett a' polgárok' közül patronus vagy védur, ki a' szabadon bocsátáskor megneveztetett.

időmértéket nélkülöz, az határozatlan, holott a' beszéd' menetelének határozottnak, de nem versmérték által határozottnak kell lenni; mert a' határozatlan nem kellemes és nem könnyen érthető. Mi már mindent meghatároz, és szabályoz, az a' szám, 's a' szám' határozása a' szónoklat' külső formájára nézve az időmérték, mellynek a' verslábak is 'szakaszai. Azért a' szónoklatnak nem ugyan versmértékkel (melly által költészetté lenne), hanem bár nem legszorosabb értelemben vett időmértékkel kell bírni. Ez akkor történendik, ha benne az időmérték csak bizonyos korlátok között marad. A' különféle időmértékek között a' hōsi versnem, melly méltóságot fejez ki, a' prosához épen nem hasonlít 's hangászattal kísérést kíván; a' jambos pedig a' nép' közönséges beszédének nyelve; 's azért minden versmértékek között a' jambos leginkább szokott a' köz életben használtatni. A' szónoklati stílnak pedig méltósággal kell bírni, 's a' hallgatóra benyomással hatni. Másfelül a' trochaeus szökdécselő, mint ezt a' tetrameter mutatja; mert ez gyorsan siető versnem. Hátra van még a' paeon, mellyet ugyan a' szónokok Thrasymachostól fogva használtak, de a' nélkül, hogy megmondhatták volna, miben áll az. A' paeon egy harmadik, az említettekhez legközelebb járuló, időmérték: mert benne az az arány van, melly van háromnak kettőhez; amazok közül pedig az elsőben olyan, mint egynek egyhez, a' következőkben pedig mint kettőnek egyhez. Ezen két számarányokhoz legközelebb járul a' másfél számarány, melly a' paeonban van. Egyéb időmértékeket tehát el kell kerülni, mind az em-

lített okok miatt, mind azért, mivel versmértékeknek látszanak; 's a' paeannal kell élni: mert minden itt előhozott időmértékek között egyedül ez nem formál versnemet 's következőleg legkönnyebben elrejtethetik. Időnkben ugyan a' paeannak csak egy nemét szokás használni, még pedig a' beszéd' kezdeténél. De a' kezdetnek és a' végnek különbözni kell. A' paeannak pedig két egymással ellenkező formái vagy alakjai vagynak, melyek közül az első a' kezdethez illik és így is használtatik. Ezen alak hosszú szótaggal kezdődik 's három röviddel végződik, p. o.

„Szőkehajú szép Hecate.“

A' másik alak ezzel ellentétben van, mivel három rövid szótaggal kezdődik 's egy hosszúval végződik, p. o.

„Ezek után víz fődöze be az egész felületet.“

Ez helyes befejezést csinál, míg a' rövid szótag, mivel nem teljes, azt csonkává tenné. Azért hosszú szótaggal kell végezni, 's a' végződést nem az írónak sem nem írási jelnek, hanem a' hangesésnek kell kijelenteni.

Hogy tehát a' szónoklati nyelvnek illő mozgással kell bírni, 's nem kell minden időmértéket nélkülözni, az a' mondottakból kitetszik, valamint az is, melly időmértékek, 's melly környülmények között adnak a' szónoklati nyelvnek illő mozgást.

KILENCZEDIK RÉSZ.

A' stíl vagy folytonos és kötszókkal van egymáshoz sorolva, mint a' dithyrambok' kiterjesztett versei, vagy kerekded és periodusos, mint a' régi költészek' strophás énekei. Az egymáshoz sorolt stíl régenten volt szokásban, p. o. „ez a' thuriumi Herodotos által készített történetírás.“ Mert hajdan mindenkinek illy írásmóddal éltek, de most csak kevesen élnek. Egymáshoz sorolt stílnak pedig azt nevezem, mellyben nincs állapodás, míg a' beszéd' tárgya be nem végeztetik. Ez kellemetlen, mivel a' nyughelyek hiányoznak; mert minden ember szereti a' czélt előtte látni. Azért a' pályafutók is csak akkor pihennek meg ellankadva, mikor a' megfordulás' oszlopánál vagynak; mert mivel czélt látnak magok előtt, elfáradásokat nem érzik elébb. Ebben áll tehát az egymáshoz sorolt stíl. Kerekded pedig a' periodusokban foglalt. Periodusnak nevezem az olly mondatot, mellynek magában tekintve, kezdete, vége 's könnyen átnézhető terjedelme van. Ez kellemes és könnyen érthető; kellemes, minthogy egészen ellenkező tulajdonságu, mint a' vég nélküli, 's mivel a' hallgató mindig azt hiszi, hogy bír valamivel, minthogy mindenkor valami határozott egész adatik neki; ellenben azáltal, ha semminek sem érhetünk végéhez, kellemetlen érzés támasztatik bennünk. Könnyen érthető pedig, mivel könnyen emlékezetben tartathatik, 's azért tartathatik meg könnyen, mivel a' periodusos előadásnak meghatározott mértéke van, mi az emlékezést nagyon elősegíti. Ez az oka annak is, hogy a' verseket minden ember

könnyebben megtartja emlékezetében, mint a' folyóbeszédet; mert meghatározott számhoz vannak mérve. De minden periodusnak a' gondolatokra nézve is bevégezett egésznek kell lenni, 's nem kell félbenszakasztatnia, mint Sophocles' ezen verse :

„Calydon e' város, a' pelopsi tartomány.“

Mert az elszakasztás által ellenkező értelem eszközöltetik, mint az itt előhozott versben, mintha Calydon' peloponnesusbeli város volna.

A' periodus vagy többtagu vagy egyszerű. Több tagunak neveztetik a' mondat, ha olly egészet képez, melly határozott részekre oszlik, és szükséges szabadságot enged a' lélekzetnek nem olly helyen, mint az imént előhozott példában, hanem az egész foglatat' végződésével. Tagnak az illy periodus' egy része hivatik. Egyszerű periodusnak azt nevezem, melly csak egy tagból áll. De sem a' tagoknak, sem a' periodusoknak nem kell sem hirtelen félbenszakadni, sem nagyon hosszasan nyúlni. A' hirtelen félbenszakadás azt cselekszi, hogy a' hallgató sokszor megakad; mert ha gondolatjában messzebbre, 's ha képzetében meghatározott mérték felé siet, 's a' beszélő' megállapodása által erőszakosan visszatartóztatatik, akkor, úgy szólván, úgy megakad, mint ha valamibe ütköznék. Másfelül a' nagyon hosszúra nyuló periodus azt cselekszi, hogy a' hallgató nem megy vele folyvást, 's az történik, mi azoknál történni szokott, kik a' czélnál tovább mentek; mert ezek is az által elszakadnak azoktól, a' kik addig velök mentek. Ekképen a' nagyon hosszasan nyuló pe-

riodusok is egész beszédekhez, 's a' felebb említett kiterjesztett versekhez hasonlítanak. Az történik tehát, mit a' chiosi Democritos ¹⁾ Melanippides ellen, ki strophás énekek helyett hosszasan kiterjesztett verseket költött, gúnyolódva monda :

„Ártni magának fog, ki serénykedik ártani másnak,
'S a' költő is kárt maga vall, ha igen nyulik a' vers.“

Mert hasonlót lehet azokról is mondani, kik hosszasan nyúló tagokban beszélnek. Az igen rövid tagu mondatok sem jó periodusok; mert a' hallgatókat nyakra-főre tovább ragadják. A' több tagu mondat, vagy egymás mellé sorozott, vagy egymás ellen tett tagokból áll. Egymás mellé sorolt tagokból áll p. o. a' következő ²⁾ : „Már sokszor csudáltam azokat, kik nyilvános ünnepi gyűléseket rendelték, 's kik a' versenyzési testgyakorlásokat divatba hozták.“ Egymás ellen tett tagokból áll a' periodus, ha minden tagban mindenik ellentéttel annak ellentéte szemközt van állítva, vagy ha az egymás' ellenébe tett dolgok közös rendeltetés által egymással összefoglaltatnak, p. o. „Mind a' két rendbelieknek használtak, mind azoknak, kik velök elmentek, mind azoknak, kik otthon maradtak, mert az elmenteknek *több földet*

¹⁾ A' chiosi Democritos Krisztus' születése előtt ötödik század' táján élt; hangász volt, ki azzal vádoltatott, hogy az éneklést lágygyá 's férfiakhoz illetlenné tette.

²⁾ Az itt következő példák Isocrates' Panegyricosából vannak véve.

szereztek, mint mennyivel otthon birtak, az otthon maradtaknak pedig otthon *eleget* hagytak.“ Itt az *otthon maradás* és az *együtt elmenés*, 's a' *több és elég* is ellentétet fejeznek ki. Itt is : „Mind azoknak, kik értéket szerezni, mind azoknak, kik értéköket élvezni akarják, hasznos,“ ellentét van a' „szerezni“ és „évezni“ szókban. Más példa ez : „Sokszor megtörténik efféle dolgokban, hogy az *okosok* elhibázzák, az *eszelelenek* elérik célukat.“ Ismét más : „*Akkor mindjárt* jutalomra íteltettek, 's *nem sokára* azután a' tengeren magokévé tették a' hatalmat.“ Ismét más : „Hadseregével a' *száraz földön* hajózott, 's a' *tengeren gyalogment* által, miután a' *Hellespontuson* hidat csináltott, 's az *Athost* keresztülásatta.“ Még egy példa : „Kiket a' *természet* polgárokká tett, azok *törvény által* a' kormányzásból kizárassanak.“ Továbbá : „Némellyek közülök dísztelenül *elvesztek*, mások rútul *szabadultak* meg.“ Még tovább : „A' *házi életben* rabszolgák gyanánt használjuk a' barbarokat, a' *nyilvános életben* pedig elnézzük, hogy szövetséges társaink közül olly sokan rabszolgái a' barbaroknak.“ Végre : „*Életökben* szép hírt nyernek, 's *halálukban* szép hírt hagynak magok után.“ Hasonlópen az, mit valaki Peitholaos és Lycophron*) ellena' törvénykezés' alkalmával mondott : „Ho-

*) Peitholaos és Lycophron pheraei Alexandros' feleségének testvérei voltak, kik nőtestvérök' izgatására ezen zsarnokot megölték, 's azért az athenaeiektől polgári jogot nyertek, de melly ismét utóbb tőlök elvétellett.

nukban ezek titeket *eladtak*, 's hozzátok jövőn, magokat veletek *megvétettek*." Mind ezen példában az van, mit felebb mondtunk. Az illy stíl pedig kellemes, mivel az ellentétek könnyen 's egymás mellé helyezve, még könnyebben érthetők, 's mivel okoskodást foglalnak magokban; mert a' czáfolás csak az ellenkező állításból készült syllogismus. Ez tehát az, mi antithesisnek neveztetik.

A' tagok' párhuzamossága abból származik, ha egy periodus' tagjai egészen egyenlők, a' hanghasonlítás pedig abból, ha két tagok a' legszélsőbb részekben egymáshoz hasonlóak. Ezen hasonlóságnak, vagy a' kezdetnél, vagy a' végnél kell helyet találni, 's a' kezdetnél mindenkor egymáshoz hasonló egész szókban, a' végnél pedig csak az utolsó tagokban, vagy ugyanazon szó' ejtegetésében, vagy ugyanazon szóban kell állani. Hasonló hangu kezdetek' példái ezek :

„*Földet* ígértek neki 's *hölgyet* adtak“

és

„*Díszes* ajándékot adtak és *eszes* intést.“

A' végén hasonló hangzatuak ezek : „Nem mondták, hogy a' gyermeket ő *nemzette*, hanem hogy a' nemzést *elősegítette*," és : „Nagy *félelmökben* 's nem csekély *reményökben*." Ugyanazon szó' ejtegetésének példája ez : „Kivánhat-e az érczet szobrának, kiért érczből készült legkisebb pénzt sem adna valaki." Ugyanazon szó áll befejezésül a' következő példában : „Életében *rosznak* szidalmaztatott, 's most, mit róla irsz, azt mondják mindenek *rosznak*." Az utolsó szó-

tag e' példában hasonló : „Mi rosztat *tapasztaltál* az által, hogy egy gyáva embert *láttál*.“ De mind ez összefoglalva is találhat helyet, úgy, hogy ugyanazon periodus antithesist, párhuzamos tagokat, és hason hangu végződéseket foglaljon magában. A' periodusok' kezdetei pedig Theodectes' oktatásában alkalmasint elő vagynak számlálva. De vagynak hamis antithesisek is, mint p. o. Epicharmos' ezen mondásában : „Sokszor voltam házokban, de sokszor nálók is.“

TIZEDIK RÉSZ.

Miután ezekről a' szükségesekeket megmagyaráztuk, már most arról kell szólnunk : honnét kelljen olly elmés és velős szókat vennünk, mellyek tetszést nyertjenek. Illyennek találásához természeti talentom és gyakorlottság kívántatik; irántok pedig oktatást adni e' munkánkhoz tartozik. Ezt fogjuk tehát most cselekedni, 's a' kezdetet következő módon tenni. Uj ismeretekhez könnyű módon jutni, 's valami újat tanulni természet szerint minden ember szeret. A' szók pedig a' tárgyak' külső jelei, 's következőleg minden szók között mindenkor azok legkellemesebbek, mellyek új ismereteket szereznek. A' szokatlan szók semmi képzeteket nem támasztanak bennünk, a' mindennapiak pedig csak ismeretéseket. De a' képleges kifejezés e' részben leginkább eleget tesz. Ha p. o. az öregség tarlónak neveztetik, az által uj képzet támad bennünk, 's uj ismeretet nyerünk az által, hogy mind a' két dolog egy nemhez tartozik; mert mind a' kettő

ollyat jelent, mi elvirágzott. A' költők' hasonlításai is ezt teszik ugyan, 's azért, ha jól vagynak találva, elmések; mert a' hasonlítás, mint felebb mondtuk, képleges kifejezés, 's csak úgy különbözik ettől, hogy ehhez a' tulajdonképi szó is hozzátéteik. De kevesebbé kellemes mint ez, mivel terjedelmesebb, 's nem mondja, mi a' dolog, hanem mihez hasonlít, 's azért a' léleknek az elsőt már nem kell keresni. Továbbá az olly szó-lásoknak 's enthyemáknak is elméseknek kell lenni, mellyek gyorsan uj képzetet támasztanak. Azért az enthyemák közül sem a' felületesek nem tetszenek (felületeseknek nevezem t. i. azokat, mellyek minden ember előtt ismereteseek és semmi gondolkodást nem kívánnak); sem az ollyanok, mellyek, ha előadatnak, nem értetnek meg hamar, hanem csak azok, mellyek, mihelyt kimondatnak, vagy azonnal megértetnek, vagy hamar azután; mert ez által mintegy uj képzet támasztatik és valami ujat tanulunk; de amazok által épen nem. Mi tehát az előadás' értelmét illeti, arra nézve az enthyemák ezen nemei leginkább kedveltetnek. Maga az előadás pedig formájára nézve ugy kedveltetik először, ha a' dolog ellentétekben fejeztetik ki (p. o. : „kik a' békét, melly minden emberekkel közös, az ő saját hasznok ellen hirdetett háborúnak tartják;“ mert itt a' háború 's a' béke ellentétek); továbbá a' szók' választására nézve úgy, ha képleges kifejezések hasznaltatnak, de nem ollyanok, mellyek messziről vétetnének : mivel ezek nehezen értetnek meg és igen mindennapiak, mivel ezek nem tennének benyomást; végre úgy, ha a' tárgy szem elibe terjesztetik; mert azt,

miről szó van, úgy kell tekinthetnünk, mint most történőt, nem pedig mint utóbb történendőt. E' hármát kell tehát figyelmünk' tárgyává tenni, a' képleges kifejezést, az ellentétet, 's az élénk hatást. A' képleges kifejezés' négy nemei közül pedig leginkább tetszenek az analogia szerint készültek, mint p. o. Pericles szolt: „Az ifjuságnak a' háborúban elesése miatt olly kárt vallott az ország, mint az esztendő vallana, ha belőle a' tavasz kivétnék.“ Leptines a' lacedaemonbeliekre nézve hasonlókép mondotta: „Nem kell megengedni, hogy Hellas egyszemüvé legyen.“ Így Cephisodotos is, midőn Chares az olynthusi háború' alkalmával számot adni sietett, boszongodva ezt mondotta: „Most, mikor a' népet torkánál fogva fojtogatja, próbál számot adni.“ 'S midőn egykor az athenaeieket, mikor eleségért Euboeába mentek, serkentette, így szolt: „A' Miltiades által eszközölt népvégzést ¹⁾ táborba kell szállítani.“ Hasonlókép fejezte ki Iphicrates is boszuságát, midőn az athenaeiek Epidaurossal és a' tengermelléki lakosokkal békét kötöttek: „a' háborút megfosztották uti költségétől.“ Ekkép nevezte Peitholaos a' Paralost ²⁾, a' nép' buzogányának; Sestost pedig a' Piraeus gabonás tárházának. 'S Pericles is ekkép

¹⁾ A' Miltiades' indítványára következett népvégzésen legjobb az egész fegyverfogható katonaságot érteni, melly azon indítványra Marathonba kiment.

²⁾ Ezen hajó rendszerint a' nép előtt gyanussá lett hadvezéreknek a' végett visszahívására használtatott, hogy azok hivatalviselésekről számot adjanak.

mondotta, hogy Aeginát a' Piraeus csipáját ¹⁾ el kell enyészteni. Hasonlóképen állította is Moerocles ²⁾, hogy nem rosszabb mint egy becsületes ember, kit megnevezett: mert az a' száztóli harminczhármass kamatu, ő pedig száztól csak tizes kamatu „czudar;“ ide tartozik Anaxandrides ³⁾ verse is, mellyet leányainak férjhez menése' elkéséséről irt:

„Leányim' házassága elkéssett adós.“

Továbbá Polyeuctos ⁴⁾ gúnyoló mondása bizonyos Speusippos ellen, kit a' szél megütött: „Nem nyughatik, noha a' sors mind kezeit, mind lábait békóba vetette.“ Így nevezte Cephisodotos a' hadi hajókat tarkára festett malmoknak ⁵⁾; a' cynicus Diogenes pedig

¹⁾ Ha a' Piraeus Athenae' szemének nézethetik, azon esetben az, mi fényét rontja, szemcsipájának is nevezethetik.

²⁾ Moerocles Demosthenes' idejebeli szónok volt. A' becsületes emberen talán Eubulos értetik, ki Moeroclest arról vádolta, hogy az ország' bányáinak minden haszonbérletétől húsz drachmát csikart ki.

³⁾ Anaxandrides vígjátékiró volt, 's a' századik Olympiasban élt.

⁴⁾ Polyeuctos szónok, kit a' most említett Anaxandrides fényüzéseért, Phocion pedig kövérségeért csufolt, Demosthenesnek egyik legbuzgóbb tisztelője 's követője volt. Speusipposról Plato' unokájáról 's követőiről a' laerthesi Diogenes is azt írja, hogy szélhűdt volt.

⁵⁾ A' tarkára festett malmokon a' hadi hajókat kell érteni, mivel ezeken olly nehéz volt a' szolgálat az evezőknek, mint a' rabszolgáknak a' malmokon.

a' korcsmákat attikai phiditiáknak *); Aesion pedig azt mondotta : „hogy az athenaeiek az egész várost Siciliára árasztották,“ melly szólás képleges is, és egyzersmind a' dolgot szem elébe terjesztő is, és „annyira, hogy Hellas fenszóval kiáltott,“ mi bizonyos értelemben képleges és szem elébe terjesztett kifejezés is, 's Kephisodotos arra intette őket, „ne sokasítsák az árvizek összefolyását“ (az az a' népgyűléseket); mint Isocrates is mondotta, „hogy az ünnepélyes közgyűlésekre összeáradnak.“ Lysias' sírszónoklatában is ez mondatik : „illett volna Hellasnak a' Salamisnál elestek' sírjánál haját lenyirni, minthogy azoknak vitézségével együtt a' szabadság is sírba temettetett.“ Mert ha a' szónok csak azt mondaná, illetet volna könyeket hullatni, minthogy velök együtt a' vitézség sírba temettetett, úgy a' kifejezés képleges és tárgyat szem elébe terjesztő volna; de ezen szók : „minthogy vitézségekkel együtt a' szabadság eltemettetett,“ némi ellentétet is foglalnak magokban. Így Iphicrates is ekkép szólt : „Beszédem utja Chares' tettein keresztül fog futni,“ mi analogia szerinti kép, 's ezen szóban „keresztül“ egyzersmind szem elébe terjesztőleg is van kifejezve.

*) Diogenes, a' híres cynicus, ki vezetéek névvel ebnek hivatott, az attikai finomabb szokásokat a' spartai keményebb szokások' ellenében alázni szokta. Phiditiáknak t. i. a' spartabeliek egyszerű közös ebédléseik 's vacsoráik hivattak. Midőn tehát Diogenes az athenaeiek' pompás vendégléseit phiditiáknak nevezi, csipős iróniat használ ellenek.

Midőn így szólunk : „Egy veszélyt frígyesül kell hívunk a' másik ellen,“ akkor is szem elébe terjesztő képpel élünk. Hasonlókép szól Lycoleon Chabriasért szónokolván : „Még réz szobra' ezen közbejárója előtt sem szégyenlitek magatokat.“ Mert ez, azon pillanatban 's akkor képleges kifejezés volt; de nem mindenkor képleges, hanem mindenkor szem elébe terjesztő kifejezés; mivel csak a' veszély' idején közbejárója a' réz szobor, minthogy az élet nélküli a' városért véghez vitt tetteinek emléke élőnek rajzoltatik. Hasonlókép ez is : mindenkép alázatosak lenni törekednek; mert a' törekedés valami nagyító; és : „az isten az ész világo sság gyanánt gyujtotta meg a' lélekben,“ mert mind a' kettő világosit. Továbbá : „minthogy a' háborút nem szüntetjük meg, hanem halasztjuk,“ mert mind a' kettő késedelmezést jelent, mind a' halasztás mind az olyan béke. Továbbá, midőn ez mondatik : „a' szövetségek vagy szerződések sokkal szebb győzelmi emlékek, mint azok, mellyek a' háborúban állíttatnak fel, mert ezek sokszor csekély tettek, 's egyetlen egy szerencsés történetért is állíttatnak fel; amazok pedig az egész háború' végződését jelentik,“ mind a' kettő t. i. győzelem' jele. Végre : „az emberek' gáncsolása az országoknak kemény lakolás,“ mert a' lakolás itt igazságos büntetést jelent. Hogy tehát az elmés és velős szók az analogia szerinti képleges kifejezésből 's a' szem elébe terjesztésből vétetnek, ezekkel meg van bizonyítva.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Azt kell még előadnunk, mit értünk a' szem elébe terjesztésen, és hogyan kell valamit szem elébe terjeszteni. Szem elébe terjesztést mind azon szóknak és szólásoknak tulajdonítok, mellyek életműködést fejeznek ki. Ha p. o. a' derék embert négyszegűnek nevezem, ez képleges kifejezés (mert mind a' két mellékszó a' maga' nemében tökéletest jelent); de életműködést nem fejez ki. Ellenben ezen kifejezés: „olly ember, kinek ereje virágzásban van,“ életműködést foglal magában, valamint ez is: „te pedig mintegy feloldozva a' kötelekből.“ Hasonlókép ezen versben is:

„A' hellenek rohantak védni honokat,“

ezen szó: „rohantak“ életműködés és egyszersmind képleges kifejezés is. Így van a' dolog akkor is, ha, a' mint Homeros sokszor cselekszik, élet nélküli tárgyak képlegesen élőknek rajzoltatnak. Homeros azért tetszik olly igen, mivel minden efféle helyeken a' dolgoknak életműködést tulajdonít, mint p. o. a' következőkben *):

„Mennydörgési zugással alá fut a' durva malomkő“

„— elrepül a' nyíl“

„— beléje repülni kívánván“

„Földbe leszúrva merőn állók's vért ontani vágyók“

„Dárda dühöngve siet mellét átszúrni hegyével.“

Mind ezekben életműködés látszik, mivel úgy adatnak

*) Az itt említett helyek iránt l. Odyssea XI, 598. Ilias XIII, 587. IV, 126. XI, 574. XV, 542. XIII, 797.

elő, mint élők; mert „a’ durva malomkő“ és „dühöngve siet“, és egyéb kifejezések életműködést jelentenek. Illyen működést pedig az analogia szerinti képleges kifejezések által ad a’ dolgoknak; mert millyen arányban p. o. a’ malomkő Sisphoshoz van, olyanban van a’ durva ahhoz, kivel durván bánt. Ugyan ezt cselekszi az élet nélküli dolgokkal is köz kedvességű hasonlításban, p. o.

„Tajtétkzó ’s boltforma habok hátúl is elűl is.“

mert mindennek mozgást és életet ad; élénkséget pedig utánozás által eszközöl. A’ képleges kifejezést, mint már elébb megmondatott, rokon, de még sem mindenkinek lába előtt levő dolgoktól kell kölcsönözni, mint a’ bölcselkedésben is éles ész’ dolga észrevenni, mi hasonlít egymáshoz a’ távol létező dolgokban. Így p. o. Archytas^{*)} ezt mondotta: „a’ választott bíró és az ol-tár hasonlók egymáshoz; mert mind a’ kettőhez olyanok folyamodnak, kiken igazságtalanságtörténik. E’ szerint azt is lehet mondani, hogy a’ horgony és a’ vas kapocs hasonlók egymáshoz, mert mind a’ kettő egyenlő szolgálatot tesz, csak azzal a’ különbséggel, hogy az egyik fen, a’ másik alatt teszi. Ezen szólásnál is: „az országok nem tartották magokat egyenlő vizarányban,“

^{*)} Valószínűleg a’ tarentumi Archytas, kinek Plato a’ pythagorasi bölcsészet’ ismeretét ’s Aristoteles is tudománya’ egy részét köszönte, ’s ki nem csak híres bölcselkedő, hanem jeles statusférfi is volt.

a' hasonlatosság a' távol létező dolgoknak részint felületében, részint erejében találtatik.

Az elmés mondatok is nagy részint képleges, de meglepő fordulásu kifejezésekben állanak. Mert világosabban megértjük a' dolgot az által hogy uj, 's azzal, mellyet vártunk, ellenkező képzetet nyerünk; és a' lélek akkor ezt látszik magának mondani: „Nagyon igaz ez 's én hibás vélekedésben voltam.“ Hasonlókép a' velős mondatok közül is azok, mellyekben elmés-ség van, abban állanak, hogy mást mondanak, mint mondani látszanak, mint p. o. Stesichoros' ezen szólásában: „a' tücskök a' földön fognak énekelni.“ Ugyan azért a' jól csinált rejtélyek is kellemesek; mert azokban uj képzet 's képleges kifejezés van. Kellemes az is, mit Theodoros „ujat mondásoknak“ nevez. Ez akkor létezik, midőn a' gondolat szokatlan, 's mint ő mondja, nem egyezik a' rendszerint bevett vélekedéssel, hanem inkább azon módhoz hasonlít, melly szerint tréfáláskor a' kifejezést ellenkező értelemben utánozzuk. Hasonló hatást tesznek a' szók' vagy betűk' változtatása által készült tréfálások is, mert megcsalják a' várakozást. Illyen történik a' költészetekben is, mikor nem az következik, a' mit a' hallgató vár, p. o.

„Szép köntösben jött, 's mind két lábán — kelevény volt.“

Itt azt gondolta a' hallgató, hogy a' kelevény helyett valamelly lábbeli fog következni. De az illy tréfát azonnal meg kell érteni, mihelyt kimondatik. A' szók' vagy betűk' elcserélésére az a' hatása van, hogy nem

azt mondjuk, mit értetni akarunk, hanem másra csavarjuk a' szót, így p. o. midőn Theodoros Niconnak a' citerázónak ezt mondja : *Θράττει σε* *). Itt úgy tesz, mintha ezt akarná mondani : „ez nyugtalanít téged; de ez csak csalás; mert mást ért rajta, 's épen ez ad mulatságot annak, ki azt érti, de az nem talál benne elmésséget, ki nem tudja, hogy azt, kiről szól, thraciai rabszolgáló szülte. És midőn ez mondatik : „te persáskodni akarsz.“ De mind a' kettőnek illeni kell a' tárgyra, úgy, hogy a' tárgyról mind a' kettő mondathassék. Hasonló találtatik az elmés mondatokban is, midőn p. o. ez mondatik, hogy Athenae a' tengeren a' nemzetek' feje volt, de nem volt szerencsétlenségeinek kútfeje; mert annak nagy hasznát vette.“ Vagy mint Isocrates mondotta : „az uralkodás nem volt szerencsétlenségek 's nyomorúságok uralkodása.“ Mert mind a' két esetben olly kifejezés használtatik, melyet senki sem várt, 's mégis mindenki helyesnek talál. Mert egy mondatban valamelly szót kétszer használni, nem mesterség; de itt utóbb azon egy szó nem ollyan értelemben használtatik, mint eleinten. Az elmének minden efféle játékaiban helyes a' kifejezés, ha egyenlő hang vagy képleges szólás könnyen 's kényszerítés nélkül

*) *Θράττει σε* tulajdonkép annyit tesz, mint nyugtalanít téged; de Theodoros ezzel azt akarta mondani: *Θάττει σε* azaz thraciai asszony szült tégedet, hanem ezen szóban *Θάττει* az etát epsilon jottáva változtatja, hogy tréfája ne legyen igen sértő. E' szerint tehát mást mondott és mást értett.

adnak reá alkalmat; p. o. rest test hasonhangu, de kényszerítés nélkül használtatik, ha az ember igazán rest. Más példa ez :

„Ne légy tovább, mint illendő, idegen hozzám
Oh idegen.“

Vagy akarmi másról is mondhatni : „ne maradjon tovább mint illendő.“ Így ezt is : „az idegen ne mutakozzék mindig úgy mint irántunk idegen;“ mert itt is különböző az értelem. Ide tartozik Anaxandrides híres mondata is :

„Szép a' halál, ha azt nem érdemeljük meg.“

mert ez annyit tesz, mintha ezt mondanók : becses dolog úgy halni meg, hogy halált nem érdemlünk,“ vagy „a' nélkül, hogy valamit tennénk, mi halálra méltó volna.“ A' szólás' módja itt egyenlő marad : de mennél rövidebben, 's a' gondolatok' mennél szembetünőbb ellentétével adatik, annál jobban tetszik. Oka ennek az, mert az ellentét által könnyebben, a' rövidség által pedig gyorsabban megértetik. E' mellett szükséges, hogy mindenkor bizonyos személy jelentessék, kire a' mondat illjék, vagy igen eltalálhatólag fejeztesék ki, ha azt akarjuk, hogy igaz is elmés is legyen; mert birhat valamelly mondat ezen tulajdonságok közül egyikkel a' másik nélkül; p. o. ez a' mondat : „Vétek nélkül kell meghalnunk,“ igaz, de nem elmés; 's ez : „a' becsületes embernek magához hasonlót kell feleségül venni,“ hasonlókép igaz, de nem elmés. De akkor jelesen 's eltalálólág van kifejezve, ha mind a'

két tulajdonokkal bír, p. o. „becses dolog addig meghalni, míg a' halálra nem vagyunk méltók.“ Mennél többel bír az itt említett tulajdonságokból valamelly szólás, annál elmésebbnek látszik lenni, ha p. o. képlegességet is, ellentétet is, hanghasonlóságot és élénkséget is foglal magában. A' hasonlatosságok is, mint már fölebb többször megjegyeztetett, bizonyos tekintetben kellemesen ható képleges szólások; mert mindenkor két különböző tárgyak' jelentésének összefoglalásában állanak, valamint az analogia szerinti képleges kifejezés, mint p. o. ha ezt mondjuk : „a' paizs Mars' ivó pohara;“ és : „az ív húr nélküli lant.“ Itt tehát az egyikkel nem jelentjük egyenesen a' másikat; de akkor igenis jelentjük, ha az ívet lantnak 's a' paizst ivópohárnak nevezzük. De még következő módon is csináltatnak hasonlítások, p. o. „a' sípos hasonló a' majomhoz ¹⁾, 's a' tompa látásu a' csepegő gyertyához,“ 's a' hasonlatosság jó, mert mind a' kettő egyszersmind képleges jelentésű is. A' paizs p. o. összehasonlítottatik Mars' ivópoharával, 's az omladvány a' ház' rongyával, és Nikeratost Pratys által megmart Philoctetesnek ²⁾ lehet

¹⁾ Ezen hasonlatosság' megértése végett tudnunk kell, hogy a' régiek' sípja a' fenkürthöz hasonlított. Ha tehát a' sípos a' kürtöt mind a' két kezével tartotta szájához 's összehuzódva ült, hasonlított a' majomhoz.

²⁾ A' megsebesítetett és Lemnos' szigetében hátra hagyott, 's ott kilencz esztendeig nyomorgott Philoctetest a' színpadon meg nem nyírt 's elkuszált hajjal

nevezni, mint Thrasymachos a' Pratys által meggyőzött Nikeradost nevezte, minthogy ez a' Pratys által meggyőztetés után mindenkor úgy lépett fel a' színpadon, mint meg nem nyírt 's kuszált haju rhapsodos. Ha az effélék rosszul ütnek ki, akkor leginkább elvétik czélukat a' költészek; ha pedig jól ütnek ki, akkor nagyon tetszenek. Ezzel azt akarom mondani, ha p. o. így festenek:

„Mint zelleré olyan tekertek szárai
Mikép Philammon *) a' zacskóval vivó.“

Minden effélek a' hasonlatosságokhoz tartoznak, hogy pedig a' hasonlatosságok képleges jelentésűek, azt már ismételve mondtuk. A' példabeszédek is olly képleges értelmet foglalnak magokban, melly egyikféle dolgokról másféle dologra átvitetik. Ha p. o. valamit, be-

fellépve sokszor lehetett látni. Minthogy már a' Nikeratos nevű rhapsodus, Pratys által az éneklésben meggyőztetvén, ugyan olyan alakban lépett fel a' nézők előtt, ezen hasonlítást könnyen el lehetett érteni.

- *) Philammon híres athleta volt, ki rendszerint a' harczjátékokban győzött. Itt a' költő úgy látszik olyanról szól, ki a' harcziskolában a' gyakorlásokat nevetséges komolysággal tanulta, 's ezt akarja mondani: „úgy védte magát mint egy második Philammon a' homokteljes zsákkal harczolván;“ a' harcziskolákban t. i. egy homokkal töltött bőrzsák volt felakasztva, mellyen a' küzdecsnek némelly fortélyai előre gyakoroltattak 's tanultattak.

lőle hasznót reménylve, haza visz, és azután kárt vall vele, akkor ezt szokás mondani : „úgy lett dolga mint a' carpathosiaknak*) a' nyullal; mert mind a' ketten egyformán roszul jártak.“ Honnét vétessenek az elmésségek, és miért használtassanak, ezekkel általánosan megmagyaráztatott.

A' kellemes tulzások is képleges kifejezések, p. o. ha valamelly vereség miatt vörös ábrázatu emberről ez mondatik : „egy kosár vörös szedernek nézhettétek volna ötet;“ mert a' vereség' helye vörös, és az illy vörösség' nagyságának képzése a' tulzásra adott alkalmat. Ezen szólásmóddal is : „valamint ez és ez“ történhetnek tulzások, mellyek csak a' kifejezés' módja által különböznek egyebektől, p. o.

„Mikép Philammon a' homokzacskóval harczoló,“ annyit tesz, mint : „annak a' Philammonnak nézted volna, ki homokzacskóval harczolt,“ és :

„Mint a' zelleré olyan tekertek szárai“

ennyit tesz : azt lehetett volna gondolni, hogy lábai helyett egy pár zellerszárai vagynak, olyan görbék voltak lábai.

A' tulzásokban bizonyos fiataalkori pajkosság mu-

*) Carpathos' szigetében nem voltak nyulak, a' lakosok tehát kívülről vittek oda egy párt; de ezen állatok nem sokára úgy elszaporodtak, hogy a' mezőkön nagy károkat tettek, 's a' carpathosbeliek megbánták esztelenségöket.

tatkozik, mert heves lelkületet jelentenek. Azért leginkább a' haragban használtatnak:

„Többet igérjen bár pénzt tengerparti homoknál,
Még sem lesz soha nőm Atrides' lyánya, ha szintén
Lenne is olly szép mint az aranyhajú Aphrodite,
'S mesteri művekben híresb mint Pallas Athenae.“*)

Leginkább az atticai szónokok szoktak vele élni. De élteesebb embernek az említett okért nem illik úgy beszélni.

TIZENKETTŐDIK RÉSZ.

De nem kell elfelejtteni, hogy a' szónoklatok' minden neméhez más írás- és előadásmód illik; mert az írott 's a' nyilvánosan elmondandó szónoklatnál, 's a' political és törvénykezési szónoklatnál is nem azonegy stíl használtatik helyesen. Mind a' kettőt ismerni kell. Mert valamint az elszavalandó megkívánja, hogy nyelv-szerűleg tudjunk beszélni, úgy az első vagy az olvasók' számára készült szükségessé teszi, hogy ne legyünk kénytelenek elnémulni, ha valamelly nagyobb körben akarunk valamit közölni, mint azoknál történik, kik jól írni nem tudnak. Az írásbeli vagy irt beszéd a' leggondosabb kidolgozást, a' nyilvánosan elszavalandó pedig legélénkebb előadást kíván. Az utolsónak két neme van, mellyek közül egyik a' hallgató' erkölcsi ítéletéhez, a' másik annak szenvedélyeihez szól. Azért választanak a' színészek olly darabokat 's

*) L. Ilias IX., 385 stb.

a' költők olly hősöket, mellyek e' végre alkalmasak. Javallást azon költők nyernek, kiknek munkái gyönyörködve olvastatnak, mint p. o. Chaeremon (mert ez olly gondosan fejezi ki magát, mint valamelly szónoklat-író), 's a' dithyramb-költérek között Likymnios. Egy-mással összehasonlítva az ügyesebb írók' szónoklatai a' nyilvános előadáskor silányoknak, a' nyilvánosan helyesen elszavaltak pedig az olvasáskor mesterségteleneknek látszanak lenni. Oka ennek az, hogy ezek épen az elszavaláshoz vannak alkalmazva; ugyan azért épen azon helyek, mellyek az élőszóbeli előadáskor különösen hatályosak, ha ezen előadás hiányzik, soványoknak látszanak lenni, mivel nem hathatnak tulajdon módjok szerint. Így p. o. az írott beszédekben a' kötszó nélküli mondatok, 's ugyanazon szónak többszöri ismétlése méltán gáncsoltatnak; de az élőszóbeli előadáskor az illynemű stílt a' szónokok is használják, mivel az előadást élénkebbé teszi. De mikor valamelly szót ismétlünk, a' hangot mindenkor változtatnunk kell, 's e' változtatás már maga is élénkebb előadásra vezet, p. o. „ez az, ki meglopott, ez az, ki megcsalt, ez az, ki végre elárulni akart titeket.“ Ezt cselekedte Philemon a' színész is Anaxandrides' Gerontomaniájában azon helynél, hol Rhadamanthys és Palamedes beszélnek; 's az Istenfélők című darab' prologusában ezen szóval „én.“ Mert ha effélék élénken nem adatnak elő, a' gerenda vivőember *) mutatja magát. A' kötszó

*) Kétséget nem szenved, hogy itt Aristoteles azt akarja mondani, hogy szenvedhetetlen monotonia lesz be-

nélküli mondatokkal is így van a' dolog, p. o. „jöttem, találkoztam, kértem.“ Mert az effélét élénken kell előadni, 's nem mintha azon egyet akarnók mondani, egyenlő kimondással 's hanggal élni. Azonkívül a' kötszó nélküli mondatoknak egy különös tulajdonságok is van, t. i. egyenlő idő alatt sokat látszanak mondani. Mert a' kötszó által a' sok, egyetlen egy egészszé foglaltatik össze, 's ha a' kötszó elhagyatik, akkor természet szerint az ellenkező történik, 's az egy egészből sok lesz : az illy mondatok tehát a' benyomást nevelik, p. o. „Oda mentem, szóltam vele, könyörögtem neki“ (itt sok adatik elő), „de ő semmire sem látszott ügyelni, mit mondtam, miről beszéltem.“ Homerosnak is ilyen czélja volt a' következő helyen :

„Nireus Symából jött,
Nireus, Aglaia' fia,
Nireus a' szebb ember, mint akárki.“ *)

Mert annak, kiről sok mondatott, sokszor kellett megneveztetnie; ha valaki tehát sokszor neveztetett meg, sok is látszott róla mondatni. 'S így a' költő, midőn őtet egyetlen egyszer említette, mintegy ámitva nevelte a' benyomást, 's emléket állított számára; jöllehet utóbb sehol sem szólt róla.

A' népgyűlési beszéd olyan, mint játékszinbeli díszítményi festés; mert mennél nagyobb a' nézők' köre,

lőle. De mikép illik ezen gondolathoz a' gerendavívó ember, azt nem tudjuk megmagyarázni.

*) L. Ilias II., 674 's köv.

annál kevesebbé nézethetik meg közlőrl, 's azért a' részletek' gondos rajzolósa mind a' kettőben felesleges, sőt hiba. De a' törvénykezősi, 's még inkább az egyetlen egy ítélőhez intézett beszéd szükség hogy jól kidolgozott legyen. Mert kevesebb rhetorikai mesterséges fortélyokat használhat, mivel ott a' dológhoz tartozó 's nem tartozó könnyebben átláttatik. 'S azonkívül ott az élénk előadásnak sincs helye, 's azért az ítélet elfogulatlanabbul 's megvesztegettetés nélkül tétetik. Ezen okra nézve nem ugyanazon szónokok különböztetik meg magokat a' szónoklatok' minden ne-
meiben, hanem hol az élénk szavalás leghatályosabb, ott a' gondos kidolgozás legkevesebbé szükséges. Az akkor szükséges, mikor hang 's leginkább mikor erős hang kívántatik. A' tulajdonkép kitüntető beszéd' stíljének legkidolgozottabbnak kell lenni, mivel olvasás végett készítettetik; 's ahhoz e' tekintetben legközelebb kell járulni a' törvénykezésinek. Az előadásról még azt a' szabályt adni, hogy p. o. kellemes 's magasjárásu legyen, felesleges volna; mert miért volna nagyobb mértékben szükséges, hogy kellemes és magasjárásu, mint hogy bölcs mértéket tartó 's szabadelmű legyen, 's ha mi egyéb erény van, azzal birjon? 'S kellemessé az eddig mondottak' követése bizonyosan teszi, ha különben a' stíl' jósága helyesen magyaráztatott általunk. Miért mondottuk p. o. hogy világosnak 's nem alacsony-nak, hanem tárgyhoz illőnek kell lenni? Mivel sem akkor, ha hosszadalmasan ömledező, sem akkor, ha igen szókímélő, nem lehet világos, hanem csak úgy, ha közép úton jár. Az eddig előadottak kellemet is fog-

nak a' beszédnek kölcsönözni, ha' benne a' szokott és szokatlan 's a' szótagok' esésének változása illő arányban lesznek egymás között. Hogy pedig a' beszéd a' hallgatónál hitelt találjon, az is annak tárgyhoz illőségétől függ.

Az előadás' módjáról tehát eleget mondottunk, mind általánosan a' szónoklatok' minden nemeire, mind különösen 's részletesen mindegyikre nézve. Hátra van még, hogy a' szónoklatok' elrendeléséről szóljunk.

TIZENHARMADIK RÉSZ.

Minden szónoklatnak két része van : mert szükséges elsőben a' tárgyat, mellyről, szó lesz kijelenteni, 's azután azt okokkal bizonyítani. Azért, ha a' tárgy kijelentetett, lehetetlen azt meg nem bizonyítani, vagy előre kijelentés nélkül megbizonyítani is. Mert, ki bizonyítani akar, az valamelly határozott tárgyat kíván megbizonyítani ; 's ki illy tárgyat a' hallgatónak előre kijelent, ez bizonyosan azért cselekszi, hogy azt azután megbizonyítsa. Ezen két részek közül az egyik állítás, a' másik az állításnak erősítése, vagy ha másképp akarjuk nevezni, az egyik feladat, a' másik bizonyítás. De mai napon nevetséges elosztások divatoznak *). Mert elbeszélés csupán a' törvényszéki szónoklatban fordul elő ; de a' kitüntetőben, vagy politicaiban, miképen ta-

*) Ha szintén Aristoteles ezen neki nevetségesnek látszó felosztásokat nem nevezi is meg, mégis mindenki láthatja, hogy azokat érti, mellyeket itt okokkal czáfol.

lálhat helyet olyan elbeszélés, millyen ezen elosztás által kívántatik, vagy a' befejezésben az ellenfél' megczáfolása vagy a' bizonyítások' ismétlése? Bevezetésnek, összehasonlításnak 's ismétlésnek a' political szónoklatokban lehet ugyan helye akkor, mikor állításunk el-lenkeezést talál ('s illyenkor gyakran vádolás és védelmezés is lel helyet), de nem annyiban, mennyiben tanács adatik. Azonkívül a' befejezés még törvényszéki szónoklatokban sem mindenütt fordul elő, p. o. mikor a' beszéd rövid vagy a' dolog könnyen emlékezetben tartathatik, mert ollyankor a' megrövidítés czélszerű. Szükséges részek tehát csak a' feladat' jelentése és a' bizonyítás. Ezek minden szónoklatnál szükségképen megkívántatnak. A' legtöbb számot pedig, melly előfordulhat, teszik a' bevezetés, a' feladat' jelentése, a' bizonyítás és a' befejezés. Mert az ellenfél' czáfolása a' bizonyításhoz tartozik, 's az összehasonlítás csak okaink' fontosságának erősítése, 's következőleg a' bizonyítás' része; mert a' ki ezt cselekszi, az bizonyít. De a' bevezetésnek nem ez a' célja, 's a' befejezésé sem, hanem ezen utolsó még egyszer emlékeztet a' fő pontokra. Ha pedig olly haszontalan elosztásokat csinálunk, mint Theodoros' iskolája kívánja, akkor az elbeszélés, és a' mellékes tudósítás, és az előtudósítás, és a' bizonyítás, 's a' mellék-bizonyítás mindenik egy külön részt fog tenni; már pedig csak akkor lehet valamelly uj nevezést felvenni, mikor sajátos fogalmat 's valóságos különbséget kell jelelni, különben hiú szószaporitást gyakorlunk, mint Lycymnios az ő oktatásában, hol uj neveket alkot, mint p. o. felröppenés, elcsavarulás, elágozás.

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

A' bevezetés a' szónoklat'kezdeté, vagy az, mi a' költészetben a' prolog, vagy műszeres hangászathoz az előjáték; mert mind ezek kezdetek's úgy szólva a' következőkbe vivések. A' hangászati előjáték hasonlít a' mesterséges kitüntetési szónoklathoz, mert mint p. o. a' sipolási művész tetszése szerint mindent, mit jónak tart, használ az előjátékhoz's azt a' darab' kezdetével össze szokta foglalni, úgy kell a' kitüntetési szónoklatok' készítésében eljárni. Valamelly tetszés szerint választott gondolatnak előadása után, azonnal a' tárgyhöz kell átmenni,'s ezt azzal összefoglalni;'s így is cselekesznek minden szónokok. Példa erre Isocrates' Helenájának bevezetése ¹⁾); mert a' sophistáknak és Helenának semmi közök sincs egymással. Egyszersmind a' tárgytól elcsavarodás is jó a' végre, hogy a' szónoklat ne legyen egészen egyszínű. A' kitüntetési szónoklatok' bevezetéseül valamelly dicsérést vagy gáncsolást szokás választani, mint p. o. Gorgias az olympiai beszédben cselekedett ²⁾): „ti sokak' csodálására méltó hellasi férfiak;“ mert ezzel az ünnepélyes gyűlések' alkotóit dicsérte. Isocrates ellenben azon gyűlések' gáncsolásával kezdi el: „hogy a' testi jelességeket olly

¹⁾ Isocrates t. i. a' Helenára készített magasztaló beszédének bevezetésében, a' sophisták' azon viselkedéséről szól, melly szerint művészi szónoklataiknak a' legcsúfosabb tárgyakat szokták választani.

²⁾ Minthogy ezen beszéd elveszett, nem mondhatjuk meg mint dolgozta ki tárgyát Gorgias.

nagy jutalmakra méltóknak tartották; a' bölcseséggel kitünők' számára pedig semmi megkülönböztetést nem rendeltek. "Szokás jó tanácscsal is elkezdni, p. o. „a' jeleseket tisztelni kell, azért dicséri is ő (a' szónok) Aristidest“¹⁾ vagy : „méltányos dolog az olly férfiakat dicsőíteni, kik nem mindennapiak 's még sem birnak szép hírrel, sőt, ámbár jelesek, mégis elfelejtetnek, mint Alexandros Priamos' fia.“ Mert ki így szól, az tanácsot ad. Továbbá olly bevezetések is választathatnak, millyenek a' törvénykezési szónoklatoknál szokásban vagynak, azaz olyanok, mellyekkel a' hallgatók megnyeretnek, nevezet szerint, ha a' beszéd a' közvéleménnyel ellenkezőről, vagy valami kellemetlenről, vagy valami uralkodó hírré lett dologról van szó, hogy a' hallgató engedékeny és kímélő legyen, mint Choerilos is cselekszik :²⁾

„Most hogy minden el vagyon osztva “

Ezekből vétetnek tehát a' kitüntető szónoklatok' bevezetései : dicséretből, gáncsolásból, serkentésből, ellenzésből, vagy valami olyanból, mi a' hallgatót meg-

¹⁾ T. i. Panegyricosában. De kik legyenek az Aristidesre és Alexandrosra irt magasztaló beszéd' szerzői, azt nem tudjuk.

²⁾ A' samosi Choerilos, ki a' peloponnesusi háborukor élt, a' perzsa háborút egy eposban énekelte. melly költeményt az athenaeiek olly nagyra becsültek, hogy egy ideig a' Nagy Panathenaeákon, Homerus' költeményeivel együtt nyilvánosan elszavalták.

nyerheti. Az illy bevezetés a' tárgygyal rokon, vagy attól idegen is lehet.

A' törvényszéki szónoklatok' bevetéseire nézve meg kell jegyezni, hogy azoknak olyanoknak kell lenni, mint a' színészetek' prologusai és a' hősköltemények' előbeszédei : mert a' dithyrambokéi inkább hasonlítanak a' kitüntetési szónoklatok' bevezetéseihez, p. o.

„Téged, ajándokidat 's prédáidat emlegetendem.“

Ellenben a' prologusokban 's a' hőskölteményekben czélozás van a' tárgyra, hogy előre tudassék, miről lesz szó, 's hogy a' hallgató ne maradjon bizonytalanságban, mert a' határozatlan a' figyelmet eloszlatja. Ki tehát a' tárgyat a' kezdettel úgy szólván kezünkbe adja, azt cselekszi, hogy magunkat ahhoz tartván, az előadásra örömeőbb figyelmezzünk. Azért vagynak ezek *) :

„A' haragot zengd, oh istenné —“

„Musa, beszélni segélj ama' férfi felől ki“

„Éneket adj nekem is, melly elhirdesse, mikép jött Ázsia' földéről Europa' vidékire nagy had.“

A' szomorújátékirók is adnak efféle jelentéseket a' darabban előforduló cselekvényről, 's ha nem mindjárt

*) Az itt következő példák közül az első és második az Ilias' és Odyssea' kezdetei, a' harmadikkal pedig kétségtől Choerilos' most említett költeménye kezdődött.

elül is, mint Euripides, legalább a' prologusban, mint Sophocles is, p. o.

„Az én atyám Polybos;“

's a' vígjátékirók is hasonlót cselekesznek.

A' bevezetés' legszükségesebb és legsajátabb foglalatossága azt kijelenteni, mi legyen a' tartandó szónoklat' célja. Azért ha a' tárgy ismeretes és csekély fontosságu, akkor nem szükség bevezetésnek lenni. A' bevezetés' egyéb nemei, mellyek javasoltatnak, némi orvoslások, és nem csupán a' bevezetéshez tartoznak. Ezek a' szónok' személyességéből, a' hallgató' tulajdonságából, a' tárgyból 's ennek ellenkezőjéből vétetnek. A' szónok és ellenfele' személyeire vonatkozik minden, mi által az első valamelly rossz véleményt magáról elhárítani, vagy a' másik ellen használni akar. De ez a' kettő nem egyenlő módon történik; mert arról, mi valami rossz véleményt támaszt, a' védelmező az előbeszédben, a' vádoló pedig a' befejezésben szól. Ennek okát nem nehéz átlátni. A' védelmezőnek t. i. ha a' szíveket meg akarja nyerni, az akadályokat el kell hárítani, 's legelsőben is a' rossz véleményt eloszlatni, annak pedig, ki a' másik ellen rossz véleményt akar támasztani ezt a' befejezésben kell cselekedni, hogy okait a' hallgató annál könnyebben emlékezetben tartsa. Mi pedig a' hallgatót tárgyazza, abban a' szónok' célja az, hogy a' hallgatót vagy maga iránt hajlandóvá tegye, vagy ellenfele ellen felingerelje, vagy néha benne a' figyelmet ébreszsze vagy eloszlassa; mert nem mindenkor hasznos azt figyelmessé tenni, 's azért némellyek

nevetésre igyekeznek azt birni. Tanulékonyyá ha akarjuk mindennel tehetjük a' hallgatót, különösen azzal, ha úgy beszélünk, hogy az becsületes embereknek tart bennünket; mert az ilyen emberekre örömeztőbb szokás figyelmezní. Figyelmet támaszt a' nagy fontoságú tárgy, az a' mi magunkat illet, a' csodálatos és a' kellemes : azért a' hallgatókkal azt kell elhitetnünk, hogy efféle dolgokról van a' szó. Ha pedig nem akarjuk, hogy figyelmezzenek, azt kell velök gondoltatnunk, hogy a' szóban forgó dolog csekély, őket épen nem illeti, vagy kellemetlen. De nem kell elfelejtenünk, hogy ezek nem tartoznak lényegesen a' szónoklathoz; mert azok olly ügyetlen hallgató' számára valók, ki arra szeret figyelmezní, mi mellékes és nem a' dologhoz tartozó. Ha a' hallgató nem ilyen, akkor bevezetésül csak a' tárgyat kell röviden előadni, hogy úgy szólván a' testnek feje legyen. Továbbá a' hallgatók' figyelmének felébresztése a' beszéd' minden részeivel közös, hol azt cselekedni szükséges; mert mindenütt elébb elfárad a' figyelem, mint a' beszéd' kezdetében. Azért nevetséges dolog a' kezdetnél figyelmeztetnünk, hol különben is legnagyobb figyelemmel hallgattatunk. Csak ott tehát, hol illik, kell így szólunk : „figyelmezzetek szavaimra; mert a' dolog szintén úgy illet titeket, mint engem;“ vagy : „olly rettenetes, vagy olly csodálatos dolgokról fogok beszélni, millyent még soha sem hallottatok.“ Ez annyit tesz, mint mit Prodicos *),

*) Ezen említett formulák' módjára kívánta a' keosi Prodicos czélját elérni, midőn jelentésénél azt szokta

midőn hallgatói elálmosodtak, tenni szokott „a’ szaválás közé az ötven drachmás beszédből valamit iktatni.“ Hogy pedig akkor, mikor a’ bevezetésben a’ hallgatóra vonatkozunk, azt nem úgy nézzük, mint csupa hallgatót, szembetünő dolog; mert a’ bevezetésekben minden szónok vagy más ellen akar rossz vélekedést támasztani, vagy azt akarja elmellőzni, mitől maga tart, p. o.

„Említem, oh király, nem azt, mi nagy gonddal“
 „Előbeszéd nem kell.“¹⁾

Azok is így cselekesznek, kiknek rossz ügyök van, vagy látszik lenni; mert mindennel jobb nekik foglalkodni, mint ügyökkel. Azért a’ szolgák sem felelnek egyenesen arra, mi tőlök kérdeztetik, hanem a’ kérdésről elcsavarodnak, s annak elejét akarják venni. Mi által tehát pedig a’ szónok maga iránt hajlandóvá a’ hallgatót, az, valamint minden egyéb efféle is, már előadott. De minthogy igaz az, mit e’ vers mond :

„Add, hogy a’ Phaeaxnép *könyörülve szeretve* fogadjon,“²⁾
 azért itt is e’ kettőt kell czélba venni. E’ mellett a’ kiűntető szónoklatban a’ hallgatóval azt kell elhitetni,

mondani, hogy most az ötven drachmás beszédéből, melly legbecsesebb műve volt, fog valamit közölni.

¹⁾ Az első példa Sophocles’ Antigonéjából, a’ másik Euripides’ Taurisi Iphigeniájából van véve. Thoas ennek azt mondja, hogy nála nem szükség bevezetéssel élnie.

²⁾ L. Odyseea VI, 327.

hogy maga, vagy családja, vagy mestersége, vagy valami egyéb, mi őtet illeti, fog dicsértetni. Mert igaz, mit Socrates a' halotti beszédben mond, hogy athenaeieket az athenaeiek előtt dicsérni nem nehéz; de nehéz a' lacedaemonbeliek előtt.

A' politicalai szónoklatok egészen olly bevezetést kívánnak, mint a' törvénykezések; de az első a' nélkül természetöknél fogva legkevesebbé szűkölködnek. Mert részint már tudatik, miről van a' szó, részint a' tárgy sem kíván magában bevezetést, hacsak ez a' szónokra vagy ellenfelére nézve nem szükséges, vagy ha a' hallgatók a' dolognak nem olly fontosságot tulajdonítanak, mint a' szónok' kívánsága, hanem vagy nagyobb vagy kisebbet. Azért szükséges valamelly rossz vélekedést vagy támasztani vagy kiirtani, 's a' tárgyat nagyobb vagy kisebb fontosságúnak mutatni. A' politicalai beszédnek tehát ezen okokból szüksége van a' bevezetésre vagy ékesítés végett is, mivel a' nélkül felesletesen készültnek látszik lenni. Illyen Gorgiasnak az eleatákra tartott magasztaló beszéde; mert a' nélkül hogy magának fontosságot kívánna adni 's a' hallgatókat megköszönteni, mindjárt így kezdi el: „Elis, a' boldog város.“

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

Az ellenünk létező rossz vélekedésre nézve legelsőben arra kell figyelmezní, melly eszközök által irthatja ki azt akármelly ember; mert mindegy, akár másnak beszéde által támasztatott az, akár nem; 's azért

e' szabályt általában 's mindenütt kell követni. A' kiírtás vagy eloszlatás' másik módja az, hogy a' szónok egyenesen a' vádat támadja meg, 's azt állítsa, hogy vagy nem igaz az, miért vádoltatik, vagy nem káros, vagy a' vádolónak nem ártott, vagy nem olly igen fontos, vagy nem vétek, vagy nem nagy 's nem becstelelítő, hanem szót sem érdemlő vétek; mert mindenkor valamit ezek közül érdekel a' pörös kérdés. Így cselekedett Iphicrates Nausicrates ellen ¹⁾, megvallotta, hogy ő azt, mit ez állított, cselekedte 's neki kárt okozott; de azzal semmi igazságtalanságot sem követett el. Vagy ha igazságtalanságot követünk is el, hivatkozhatunk valamire, mi azt kipótolja; 's p. o. ha ártott, ezt mondhatjuk: „hogy jó hírt is szerzett,“ 's ha sérelmet okozott: „hasznót is hajtott,“ vagy más effélét. A' védelmezés' egy harmadik neme az, ha azt mondjuk, hogy tettünk szerencsétlenül 's történetesen ejtett hiba, vagy szándéktalan cselekedet. Így Sophocles azt mondotta ²⁾, hogy nem azért reszket, mint a' vádoló állítja, minthogy vénség miatt erőtlennek kívánna látszani, hanem szándéktalanúl; mert nyolczvan esztendő kora nem szabad akarójától függ. Vagy a' tényt jó czélból származottnak mondjuk lenni, p. o. hogy nem akar-

1) Az erythraei Nausicrates vagy Naucrates Isocrates' tanítványa volt. Miért vádolta be Iphicratest, azt nem tudjuk.

2) Melly alkalommal mondotta a' szomorújátékiró Sophocles azt, mi felőle itt felhozatik, azt nem tudjuk: de bizonyosan nem akkor, mikor fiaival pörlekedett.

tunk ártani, hanem ezt vagy azt tenni, 's nem arra czéloztunk cselekedetünkkel miért vádoltatunk, hanem cselekedeteinkből történetesen következett a' kár; „akkor érdemelném pedig meg, hogy gyűlöltessem, ha ártani kívánásból cselekedtem volna.“ Negyedik mód az, ha hasonló vétek a' vádolót vagy most terheli vagy elébb terhelte, minthogy vagy ő maga, vagy valamely hozzá tartozója azt elkövette. Ötödik mód, ha mások is a' vádban foglaltatnak, kikről megvallatik, hogy a' vádat nem érdemlik meg, p. o. „ha a' vádolt azért, hogy tisztán 's csinosan öltözködik, paráznának tartathatik, tehát ezt vagy amazt is annak kellene tartani.“ Hatodik mód az, ha azon bűnért, mellyért ő vádoltatik, mások is vagy a' vádoló, vagy egyebek vádoltattak, vagy vádolás nélkül gyanúsítottak, 's utóbb bűnteleneknek találtattak. Hetedik mód az, ha a' vádat az ellenfélre hárítjuk; mert képtelenség volna az olyan ember' szavainak, ki erkölcsi tisztaságára nézve hitelt nem érdemel, hitelt adni. Nyolczadik mód az, ha valamely dolog fölött már vég ítélet hozatott. Így Euripides, ki Hygiaenon ellen a' jószágok' elcseréléseért folytatott pörben, midőn ez őtet azzal vádolta, hogy az isteneket megveti, mivel egy darabjában, hol így szólott :

„A' szám megesküdt, de szívem esketlen,“ *)

*) Ezen versért már Aristoteles is igen gáncsolta Euripidest; Hygiaenon pedig, kit nem ismerünk, a' törvényszék előtt is gyanúsította vele őtet.

az esküszegésre serkentett, ezt felelte: „hogy ellenfele a' törvények ellen cselekszik, midőn olyan pörök, melyek fölött a' dionysiusi ünnepélyes' játékok alkalmával vég ítélet hozatott, a' törvényszék eleibe viszi; mert ott tettéről számot adott, 's most is kész még számot adni, ha ott fogja őtet bevádolni.“ Kilenczedik mód az, ha a' szónok a' bectelenítés ellen panaszolkodik 's nagy rosznak festi azt, hogy az által a' pör más mezőre vitetik, és hogy az ellenfél ezt kétség kívül azért sem cselekszi, mivel ügyéhez nem bizik. Tizedik mód, melly mind a' két féllel közös, az, ha bizonyító tények hozatnak fel. Így Ulysses a' Teucrosban *) annak bizonyítására, hogy az Priamos' részén van, azt hozza fel, „hogy Hesione Priamos' testvér huga volt.“ Teucros ellenben arra hivatkozik, „hogy az atyja Telamon Priamos' ellensége volt, 's a' kémeket nem árulta el.“ Tizenegyedik mód, mellyet a' vádoló használhat, az, ha valami csekélységet hosszasan dicsér, valami nagyot röviden gáncsol, vagy ha, miután ellenfeléről sok jót mondott, egyetlen egy pontot, melly nagy fontosságu, ad elő gáncsolva. Kik így cselekesznek, azok legmesterségesebb 's legveszedelmesebb vádolók; mert még a' jó által is ártani akarnak, midőn azt a' rosszal összekeverik. Végre még egy mód van, melly mind a' vádolóval mind a' védelmezővel közös, t. i. ha valamely cselekedet több mint egy szándékból vitethe-

*) Odysseus Teucrost az által igyekezett az achaiak iránt idegenkedőnek rajzolni, hogy Teocros' anyja Hesione, Priamos' testvére, volt.

tett véghez, az elsőnek a' rosszabbat kell választani, 's a' vádoltat általánosan rossz embernek mondani, a' másodiknak pedig a' jó szándékot kell választani. P. o. hogy Diomedes Ulyssest választotta kísérőül, annak az egyik azt adja okául, mivel Ulyssest legvitézebbnek tartotta; a' másik pedig azt mondja, hogy nem ez volt oka, hanem azért cselekedte, mivel egyedül Ulyssest, mint csekély tekintélyű embert, nem tartotta olly vágytársnak, ki a' dicsőséget kétségessé tehetné. 'S a' vádolásról ennyi legyen mondva.

TIZENHATODIK RÉSZ.

Az elbeszélés a' kitüntető szónoklatokban nem egy folytatásban, hanem részenként adatik elő. A' tényeket, melyeken a' szónoklat alapul, kétségen kívül el kell beszélni. Ezen elbeszélés kettőből áll, abból mi kívülről van adva (mert a' tényeket nem a' szónok teremtheti), és abból, mi a' mesterség által készítettik. Az utolsó bizonyítása vagy annak, hogy valami igaz, habár kevéssé hihetőnek látszik is, vagy annak, hogy az ilyen 's ollyan tulajdonságu, 's hogy ilyen és ollyan jelentékenységu, vagy összevéve mind ezeknek bizonyítása. Ezekre nézve némelly esetekben nem kell mindent egymás után elbeszélni, mivel akkor a' bizonyítást nehéz lenne emlékezetben tartani. Ha pedig ezt mondom : „Ezen tényekből kitetszik, hogy ő vitéz, amazokból, hogy ő bölcs vagy igazságos, tehát az illy előadás egyszerű, míg a' másik bonyolódott 's nem könnyen nézethetik át. Ismeretes tényekre csak em-

lékeztetni kell. Mert a' hallgatók nagy' része p. o. nem kíván elbeszélést, mikor Achillest akarjuk dicsérni (mivel annak tetteit mindenki tudja), hanem elég, ha a' tetteket tüstént alkalmazzuk. De ha Critiást akarjuk dicsérni, akkor szükséges az elbeszélés; mert azt nem sokan ismerik *).

Mai napon azt a' nevetséges elvet szokás állítani, hogy az elbeszélés sebes hamarságu legyen. Itt is az az eset van pedig, mint akkor volt, midőn egy dagasztónak azon kérdésére, ha a' téstát keménynyé kell-e csinálni vagy puhává, ez a' felelet adatott: „tehát nem tudod-e ollyanná csinálni, millyennek épen lenni kell?“ Itt is úgy van a' dolog. Bizonyos az, hogy nagyon hosszadalmasnak nem kell az elbeszélésnek lenni, valamint a' bevezetésnek és bizonyításnak sem; mind az által ezeknek jelessége sem a' sietésben vagy rövidségben, hanem az illő mértéknek megtartásában áll. Az pedig akkor tartatik meg, mikor épen annyit mondunk, mennyit mondanunk kell, ha a' tárgyat felvilágosítani vagy a' hallgatóval elhíttetni akarjuk, hogy valami történt, hogy valaki valamelly kárt tett; vagy igazságtalanságot vagy valami ollyat követett el, mi olly jelentékes, millyennek mi állítjuk; 's hasonlókép, ha az ellenfélről az ezekkel ellenkezőt megbizonyítjuk. Mellesleg a' szónoknak ollyat is kell elbeszélésébe szővni, mi a' maga' becsületességét mutatja; p. o. „én őtet kötelességére sokszor emlékeztettem, 's minduntalan intettem, hogy gyermekeit el ne hagyja;“ vagy mi az el-

*) Itt bizonyosan több kimaradt 's elveszett.

lenfelét vétkesíti, p. o. „de ő nekem ezt a' feleletet adta, hogy akár hol lesz, mindenütt találand más gyermekeket,“ mint Herodotos' tudósítása szerint az elpártolt egyiptomiak feleltek ¹⁾, vagy ollyat, mit a' bírák örömet hallanak. A' védelmezésnél kevesebbet kell elbeszélni, hanem inkább az ellenfél' elbeszélését czáfolni, azt vitatván, hogy a' dolog nem igaz, vagy nem ártalmas, vagy nem igazságtalan, vagy nem nagy jelentékenységgű; úgy hogy annál, mit jóvá hagy, neki szükség tartózkodnia, hacsak azahhoz nem tartozik, mi ellen vitálkodik, p. o. ha azt mondjuk, hogy a' dolog ugyan véghez vitetett, de az által törvény nem sértetett meg. Továbbá, elő kell hoznunk, hogy ez 's amaz történt, minek nem történése szánakozást vagy boszorkodást okozna. Példát ad erre Alkinoos' ²⁾ be-

¹⁾ L. Herodotos II. 30. Az előbbi példának szerzőjét 's annak mire vonatkozását nem mondhatjuk meg; mind az által, hogy a' két mondat összevaló, nem kételkedünk.

²⁾ Ez az egész hely felvilágosítást kíván. Ha Aristoteles azt mondja, hogy védelmezéskor az elbeszélésnél egyet is mást is mint történetet meg kell említeni, 's ha meg nem említették, szánakozás vagy harag gerjesztetik : ezt legjobban példa által lehet világossá tenni, ha p. o. Ábrahám Balást bevádolja, hogy Coeliust agyon ütötte, Balás a' tényt nem tagadhatván védelmezésére csak azt mondja röviden: úgy van, agyon ütöttem : ezen laconismus a' bírót ellene felháborítja. Ha pedig ezt mondja: igen is agyon ütöttem, mert megharagított: még akkor is marad a' bíró' szivé-

szélye, midőn az Penelopenál csak hatvan versbe foglaltatott, és Phayllosé a' Cyclopsról, 's az Oeneus' prologja.

Az elbeszélésnek erkölcsjellemezőnek kell lenni. Az lesz pedig, ha tudjuk, mikép kell jellemet festeni. Ezen festéshez megkivántatik, hogy erkölcsi elveinket tudassuk. Jellemünk pedig elveink, 's ezek czélzásaink szerint alakulnak. Azért a' mathesisi előadások nem erkölcsjellemezők, mivel erkölcsi elvekkal

ben olly szánakozás az agyon ütött iránt, melly a' bevádoltnak árt. De ha a' tényt megvallja is, 's azonban elbeszéli, hogy a' megöletett ötöt soká boszontotta, hogy ő a' megölettet sokszor, de mindenkor hiába intette, hogy végre haragjával tovább nem birt, mindazáltal még akkor sem volt szándéka azt megölni, hanem csak szerencsétlenségből fosztotta meg életétől : csak akkor tette meg azt, mit Aristoteles kíván, 's mi által a' megöletett iránt a' szánakozást gátolja. Akképen van ezzel, úgymond Aristoteles a' dolog, mint Ulysses' történeteinek többféle elbeszéléssel; ezen elbeszélés által nem tett volna a' Phaeaxok' királyánál olly hatályos benyomást, ha ott azt olly röviden adná elő mint akkor adta, midőn Penelopének csak mintegy hatvan versekben adta elő. Itt pedig négy egész éneket töltött meg vele. Szintén úgy Euripides' Oeneusának prologja, habár az a' darab' egész meséjét magában foglalja is, nem tesz olly benyomást mint a' szomorujáték maga. A' harmadik példa homályos, mert Phayllosról mint költőről ezen helyen kívül semmit sem tudunk.

semmi közök sincs (mert nem vonatkoznak akarat' tárgyára); de a' socratesi beszélgetések erkölcsjellemzők, mivel effélékkel foglalkodnak. Jellemfestéshez tartozik továbbá az, melly minden egyes jellemmel mindenkor össze van kötve; p. o. „a' szólás közben ide 's tova járt;“ mert az, erkölcsi faragatlanságra és szilajságra mutat. Oda tartozik még az is, hogy beszédünkben ne az tessék ki, mi a' mai szónokok' beszédeiből, mintha cselekedeteinkben csak értelmi okok vezérelnének, hanem az, hogy erkölcsi elvek vezérelnek bennünket, p. o. „ezt akartam, mert ezt elvemmé tettem, 's ez, habár nekem hasznot nem hozott is, még is jobb volt.“ Mert az elsőt az eszélyes, a' másodikat az erényes ember teszi: az eszélyesség t. i. abban áll, ha az ember a' hasznosra, az erényesség pedig abban, ha az erkölcsi jóra czéloz cselekedeteiben. Ha pedig elvünk' előadásában valami hihetetlennek látszik lenni, akkor okokat kell előhozunk, mint Sophocles cselekszik ¹⁾. Ez azt mondatja Antigonéval ²⁾, hogy méltán több aggodalma lehet testvéreért, mint férjeért vagy gyermekeiért, mert ezek, ha elvesztené is őket, kipótoltathatnának; de:

„Atyám 's anyám, mivel Hadeshez mentenek,
Nem születik nekem testvér immár soha.“

¹⁾ Tudva van, hogy Socrates a' physikai és metaphysikai speculatiókat megvetvén, csak a' gyakorlati élet'ből-cseségét tette vizsgálódásai' tárgyává.

²⁾ L. Antigone, v. 905.

Ha pedig okot nem tudunk adni, legalább ezt kell mondanunk: „Tudom ugyan, hogy azt, mit mondok, nem mindenek látják által; de én nem lehetek más gondolkozásu.“ Mert az emberek nem könnyen hiszik, hogy valamit szándékosan egyéb okból cselekednénk, mint haszonkeresésből. Ezeken kívül e' végre még az is czélszerűleg történik, ha a' szónok a' szenvedélyek' jelenségeit adja elő, 's elbeszéli azoknak olly következményeit, mellyek a' hallgató előtt ismeretesek, 's az ollyan sajátságokat is, mellyek vagy magában vagy ellenfelében léteznek, p. o. „komorszemeket vetvéram elment.“ Hasonlókép mondja Aeschines is ¹⁾ Cratylos-ról: „Pesszegve, 's kezeivel csattogtatva.“ Az illyen dolgok hitelt nyernek a' hallgatóknál, mert nekik az efféle előttök ismeretes dolgok azt bizonyító jelenségek, mit még nem tudnak. Illyen festéseket gyakran lehet Homerosban találni, p. o.:

„Ábrázatját ő két kézzel e szókra befedte.“ ²⁾

mert ki sírni kezd, az kezével szemeihez szokott nyúlni. Végre, mindjárt eleintén meghatározott jellemű embernek kell magunkat mutatnunk, hogy a' hallgatók által ollyannak tartassunk, 's hasonlót kell ellenfelünkkel is cselekednünk: de nem kell észre vetetnünk,

¹⁾ Aeschines, Socrates' ismeretes tanítványa, kitől némelly beszélgetéseket még most is birunk, 's Cratylos hihetőleg ugyanaz, kitől Plato a' heraclidesi bölcselkedést elsőben tanulta.

²⁾ Odyssea, XIX. 361.

hogy ezt szándékosan teszszük. Hogy ezt könnyű cselekedni, kitetszik azoknak példájából, kik nekünk valami hírt hoznak; mert ha a' hírről még semmit sem tudunk is, mégis mindjárt megjelentésökkor van arról valami képzetünk. Egyébiránt több helyeken kell az elbeszélést használnunk, 's némellykor nem épen mindjárt eleintén.

A' politicai szónoklatban legkevesebb helye van az elbeszélésnek, mivel jövődő dolgokról senki sem tart elbeszélést; hanem ha valami elbeszélés fordul elő benne, annak előbbi történetekről kell szólni, hogy a' hallgatók ezekre emlékeztetve, annál okosabban tudjanak arról, mi történni fog, tanácskozni. Néha ugyan gáncsolás és dicsérés végett is beszélünk el valamit; de ezekben nem úgy beszélünk mint tanácsadók. Ha pedig az előadott dolgot nehéz elhinni, akkor a' szónok nem csak azt ígérheti, hogy mindjárt okát fogja adni, hanem azt is mondhatja, hogy rendelkezzenek a' hallgatók valakit, ki által a' dolgot megítéltetni akarják. Így Iocaste Karkinos' Oediposában annak, ki felől tudakozódik, mindenkor ígér valamit, 's hasonlóképen Haemon is Sophoclesnél.

TIZENHETEDIK RÉSZ.

A' bizonyításoknál erősítő okokkal kell élnünk. De minthogy négyféle dolog fölött van vitatkozás, a' bizonyítással mindenkor egyenesen a' pör alatt létező pontot kell tárgyalni. Ha p. o. az ellenfél tagadja, hogy valami történt, akkor a' törvénykezésnél leg-

inkább azt kell okokkal bizonyítani, hogy megtörtént; ha pedig azt állítjuk, hogy nem tettünk kárt, akkor egyenesen ezen állításunkat kell megbizonyítanunk, 's ha tagadjuk, hogy a' dolog olly fontos volna, milylennek mondatik, vagy ha azt mondjuk, hogy jogunk volt valamit cselekedni, akkor úgy kell a' bebizonyításban eljárunk, mint mikor az ellenfél tagadja, hogy valami történt. De azt nem kell elfelejteni, hogy csupán ezen utolsó ellenkezési pontnál kell vagy a' fölperest vagy az alperest szükségképen rossz embernek tartani; mert ilyenkor nem tudatlanság a' perlekedés' oka, mint akkor, midőn némelyek az iránt perelnek, hogy igazságosan tettek-e valamit vagy nem. Azért erről csak az utolsó peres pontnál kell szólni, a' többinél pedig nem.

A' kitüntető szónoklatokban leginkább csak a' dicséretes és hasznos dolgokranézve van helye a' hosszszas bizonyításnak; mivel a' tények felől nem lehet kételkedés; mert csak kevés esetekben bizonyíttatnak a' tények is különösen ollyankor, midőn azokat nehéz elhinni, vagy midőn rendszerint valamely más embernek tulajdoníttatnak.

A' politicalai beszédekben lehet vitatkozni az ellen, hogy valami történendik, vagy azt mondani, hogy történendik ugyan, mit az ellenfél tanácsol, de az nem lesz igazságos, vagy hasznos, vagy nagy jelentessé-gű. De arra is kell figyelmeznünk, ha az ellenfél nem mondott-e valamit, mi nem igaz, ha szintén nem a' dologhoz tartoznék is hamis állítása; mert ez okúlszol-

gál annak hívésére, hogy egyebekben sem mond igazat.

A' politicalai szónoklatra nézve a' példák, a' törvénykezésire nézve pedig az enthymemák legalkalmazhatóbbak. Mert az első a' jövődőt tárgyalja, 's erre szükségkép a' múlt időből kell példákat előhozni, az utolsó pedig arról szól, a' mi létezik vagy nem létezik, 's itt több okokat kell előadni 's megbizonyítani, hogy a' dolog nem lehet máskép; mert az, mi történt, szükségkép létezik. Mindazáltal az enthymemákat nem kell folyvást egymás után következtetni, hanem egyet is mást is közikbe iktatni, máskép egyik a' másik' erejét gyengíti; mert a' *mennyinek* is van mértéke.

„Annyit már szóltál, mennyit kíván az okosság“ így szól Homeros *), 's nem mondja, úgy szóltál, *mint* az okosság kívánja, hanem mennyit az okosság kíván. Minden dolognál sem kell enthymemákat használni, különben úgy cselekszünk, mint némely bölcselkedők, kik olyan dolgokat is forma szerint megbizonyítanak, mellyek ismeretesebbek és kétségtelenebbek, mint az okok, mellyekkel azokat bizonyítják. Akkor se éljünk enthymemával, mikor szenvedélyt akarunk gerjeszteni; mert ez vagy elnyomja a' szenvedélyt, vagy egészen haszontalan lesz: mivel, ha a' lélekben egyszerre ellenkező indulatok támasztatnak, azok egymást elnyomják; minthogy egyik a' másikat vagy megszünteti, vagy gyengíti. Mikor kölcsönjellemezni akarunk szólni, akkor is mellőznünk

*) L. Odyssea IV, 244.

kell az entymemát; mert a' bizonyításnak semmi köze sincs valakinek személyességével vagy erkölcsi elveivel. Ellenben velős mondatokat kell használnunk mind az elbeszélésben, mind a' bizonyításban, mert azok a' szónok' személyességét jellemzik ¹⁾ p. o.: „oda adtam neki, noha jól tudtam, hogy nem lehet neki könnyen hinni.“ Úgy szintén akkor is, mikor szenvedélyesen szólunk, p. o.: „még sem bántam meg, 's most sem bánom, noha méltatlanságot szenvedtem, 's kárt vallottam a' dologban; mert a' nyereség ugyan az ő részén maradt, de az igazság az enyémen.“

A' politicalai szónoklat könnyen általlátható okokból nehezebb mint a' törvénykezési: mivel az első a' jövőndőt, az utolsó a' multat tárgyalja, mit a' jósló is tudhat, mint cretai Epimenides ²⁾ mondotta. Mert ez nem jósolt jövőndő dolgokról, hanem csak multakról; de olyyakról, mellyek homályosak voltak. A' törvénykezési szónoklat a' törvényen is alapul; de mikor erős okföből indulhatunk ki, akkor a' bizonyítás' folytatása könnyebb. Továbbá a' politicalai beszédben sok tárgy hiányzik a' szólásra, p. o. az ellenfél megtámadása, a' magáról beszélés, vagy a' szenvedélyek' gerjesztése; sőt minden szónoklatok között leg-

¹⁾ Ez és a' következő példa, úgy látszik, egymással összefüggenek. De honnét vétettek, nem tudjuk.

²⁾ Epimenides, ki Krisztus előtt a' hatodik században élt, 's kiről a' rege olly sok csodálatost beszél, nevéről elég ismeretes, de semmit sem tudunk, mi ezen helyet felvilágosítaná.

kevesbféle tárgya van, ha határit áthágni nem akarja ¹⁾. Azért, ha a' szónok tárgyból lát szükségét, úgy kell cselekednie, mint az athenaei szónokok cselekesznek, 's mint Isocrates cselekedett, ki mikor tanácsot ad is, vádol, mint p. o. a' Panegyricosban a' lacedaemonbeliekkel 's a' szövetségeselek ²⁾ mellett mondott beszédben Charessel tett. A' kitüntetési szónoklatban pedig a' tárgyat másokra ruházott dicséretekkel kell bővíteni, mint Isocrates cselekszik ³⁾; ki mindenkor mást is tesz dicséret' tárgyává. Így vélekedett Gorgias is, midőn azt mondotta, hogy ő tárgyból soha sem lát fogyatkozást; mert mikor Achillesről szól, Peleust, azután Aeacost, továbbá az istennét 's hasonlókép a' vitézséget dicséri, 's a' vitézséghez egyet is mást is told, 's ez már a' tárgy' ilyen bővítése.

Ha bizonyító okaink vagynak, akkor erkölcsainkre is hivatkozhatunk 's bizonyítva is szólhatunk; de

¹⁾ L. ott a' 125. §.

²⁾ A' szövetségeselek mellett mondott beszéd ugyan az, mellynek Isocrates' mostani kiadásában ez a' czíme van : A' békéről.

³⁾ Ha p. o. Isocrates Busirisnek tart magasztaló beszédet, azzal az általa bírt országnak dicséretét is összefoglalja, a' papságot is magasztalja 's mellesleg még Pythagorast is, ki a' bölcselkedést onnét vitte Hellasba. Hasonlókép a' Helenára irt magasztaló beszédében 'Theseus' erényeit 's véghez vitt tetteit is kifejti, Alexandrost védelmezi, 's a' szépséget dicséri; mik pedig tárgyához nem tartoznak. Így cselekedett Gorgias is, azért nem fogyott ki a' tárgyból.

ha enthymemáink nincsenek, akkor csak erkölcsainkről kell szólnunk; 's a' becsületes emberhez jobban is illik, hogy magát mutassa erényesnek, mint szónoklatát jól kidolgozotttnak. Az enthymemák között a' czáfolók jobban tetszenek mint a' bizonyítók, minthogy mindenben, mi valami ellenkezőt megczáfol, bizonyosan erősebb a' syllogismus; mert ha ellenkezők egymás mellé tételnek, világosabban kitűnnek. De az ellenfél czáfolása nem tesz külön részt, hanem a' bizonyításhoz tartozik, mellyben részint ellenvetéssel, részint syllogismussal az ellenkezőt ki lehet erejéből vetköztetni. Mind a' tanácskozó, mind a' törvényszéki szónoklatnál a' szónoknak, ha a' szólásban első, legelőbb a' maga bizonyító okait kell előadni, 's az ellenfélét azután tárgyalni, erőtleníteni 's előre hatálytalanokká tenni. Ha pedig sokféle czáfolandója van, legelőször a' maga ellen előhozottakat kell tárgyalnia, mint Calistratos a' messenei népgyűlésben cselekedett, ki elébb azt czáfolta meg, mit mások ellene mondtak volna, 's azután adta elő azt, mit maga állítani 's bizonyítani akart. Ha mindazáltal a' szónok az ellenfél után szónokol, akkor ennek beszédére kell legelőbb felelnie, 's az ennek állításával ellenkezőt megbizonyítani, különösen ha ellenkezője' beszéde tetszést nyert. Mert valamint az olly embernek, ki ellen előítélettel el vagyunk foglalva, nem örömet adunk hitelt, úgy van a' szónoklattal is a' dolog, ha az ellenfél szónoklata helyesnek tartatik. Szónoklatunknak tehát előbb kezdetben kell utat készíteni a' hallgató' szívéhez, 's ez úgy fog történni, ha az ellenünk mondtat utunkból

elhárítjuk. Azért előre vagy mindent, vagy a' legfontosabbat, vagy azt, mi tetszést nyert, vagy azt, mi könnyen megczáfолható, meg kell támadnunk, 's állításunkat csak azután megbizonyítanunk, p. o.

„Előbb az istennéket védi szózatom;

Mert Hera — stb.

itt legelőször a' legképtelenebb támadtatik meg. Ennyi legyen mondva a' bizonyításokról.

Mi pedig az erkölcsjellemző előadást illeti, mint-hogy sok, ha magunkról mondjuk, gyűlölséget okoz, hosszadalmasakká tesz, vagy ellenmondást támaszt; ha pedig másokról mondjuk, rágalmazásnak vagy durvaságnak látszik lenni; azért ezen esetekben mással kell mondatni, mit mondani akarunk, mint Isocrates a' Philipposzhoz és a' jószágcserelés iránt tartott beszédekben cselekszik, 's mint Archilochos *) gúnyolni szokott, ki p. o. egy gúnyoló költeményben az atyával mondatja leányáról ezt:

„Mindent lehet megvenni, csak sok pénz legyen“
és Charonnal az ácschal egy gúnyoló költeményben, melynek kezdete ez:

„Nem kell nekem Gyges' kincstára.“

*) A' parosi Archilochos Krisztus előtt 8-dik században élt; a' leghíresebb görög lyricus volt, 's kivált a' gúnyolás' csipősségével magát rettenetessé tette. Neobulét Lycambes' leányát eljegyzette magának; de midőn azt utóbb nem kapta meg, olly keserűgúnyyal üldözte a' családot, hogy a' leány 's az atyja kétségbe esvén, magokat felakasztották.

Sophocles is Haemont Antigone' védelmére¹⁾ a' maga' atyjával beszélteti, mintha csak arról tudósítana, mit mások mondtak. Néha az enthymemákat is meg kell változtatni, 's azokból velős mondatokat csinálni, p. o. „Békét okos embereknek akkor kell kötni, mikor a' szerencse nekik kedvez; mert úgy a' békekötésnél legtöbbet nyernek;“ mi enthymemává így lenne alakítva: „ha békét akkor kell kötni, mikor a' szövetekezések nekünk legtöbb hasznót 's nyereséget ígérnek; tehát azt akkor kell cselekednünk, mikor a' szerencse nekünk kedvező.“

TIZENNYOLCZADIK RÉSZ.

Mi a' kérdést illeti, azt legczélszerűbb akkor alkalmazni, mikor az ellenfél egy részt már mondott, úgy, hogy mihelyt még egy kérdés intéztetik hozzá, képtelenség fog feleletéből következni; mint p. o. midőn Pericles tudakozódott Lampontól²⁾ Ceres' mysteriumairól, 's annak azon feleletére, hogy azok felől az avatott semmit sem tudhat, ő tőle ismét azt kérdezte, ha ő ismeri-e azokat, 's azon feleletre hogy *igen*, így szólott: „hogyan lehetséges ez, holott avatatlan vagy?“ Másodszor akkor van alkalom a' kérdésre, midőn két dolgok közül az egyik világos, a' másíkról pedig a' kérdő tudja, hogy azt az ellenfél nem tagadja. Ha t. i. ekkor az egyikről már adatott felelet, a'

¹⁾ L. Sophocles' Antigonéját v. 692.

²⁾ Lampon jósló volt Athenaeben, Pericles' idejében.

másik dolog iránt, melly magában világos, nem kell kérdést tenni, hanem azt a' feleletből szükségkép következőnek kell mondani. Így cselekedett Socrates, midőn Meletos azt állította, hogy ő nem hiszi az istenek' lételét. Azt kérlette t. i., ha Meletos megvallja-e, hogy ő daemoniont hisz, 's miután ezt megvallotta, azt kérdezte tovább, ha a' daemonok nem vagy istenek' gyermekei-e, vagy valami isteniek, 's midőn ezen kérdésre is *igen* lett a' felelet, így szólott: „lehetséges-e annak, ki hiszi, hogy vannak istenek' gyermekei, az istenek' lételét nem hinni?“ Harmadik eset akkor van, mikor megbizonyíthatni reméljük, hogy az ellenfél vagy magával, vagy a' következménnyel ellenkezőt mond. Negyedik eset akkor, mikor lehetetlen mást, mint sophistai feleletet adni. Mert ha ellenfelünk azt feleli, hogy a' dolog így is úgy is lehet, vagy részint úgy van, részint nincsen úgy, vagy egy tekintetben igaz, másban nem igaz, akkor a' hallgatók békételenekké lesznek, mivel a' feleletből semmi bizonyost sem érhetnek. Egyéb esetekben pedig nem kell kérdéssel élünk; mert ha az ellenfél az ellentállást folytatja, mindjárt meggyőzötteknek tartatunk, minthogy sok kérdéseket egymás után tenni a' hallgatók' értelembeli gyengesége miatt nem lehet. Ugyan ezen okból az enthy-mákat is olyan rövidékké kell tennünk, valamint csak lehet.

Felelnünk a' kétértelműre akképen kell, hogy a' dolgot részletenként megkülönböztetve világosítsuk fel, 's a' felvilágosításban igen rövidnek ne legyünk; azokra pedig, mik magokban ellenkezőknek látszanak

lenni, akképen, hogy feleletünkben legalább az ellenkezést fejtsük meg, 's oszlassuk el, míg az ellenfél többet nem kértett 's következést nem húzott; mert nem nehéz előre látni, hová czéloz a' szónoklat. Hogyan kell pedig ezt cselekednünk, 's az ellenkezést eloszlatnunk, azt a' topicából már illik tudnunk. Továbbá ha a' következtetés formáltatik, 's a' következtetés kérdést foglal magában, akkor okot kell adnunk, p. o. midőn Sophocles Pisander' azon kérdésére, ha ő is megegyezett-e a' többi senatorokkal abban, hogy a' négyszázak' tanácsa behozassék, a' kérdésre igenel felelt. Ezen kérdésre pedig: „hogy, hát ezt nem tartotta-e rossz cselekedetnek?“ azt felelte, hogy annak tartotta. Midőn pedig Pisander*) így folytatta beszédét: „tehát nem vittél-e te is rossz cselekedetet véghez?“ ő ekkép felelt: „igen is; mert nem volt semmi jobb, mit cselekedhettem volna.“ Hasonlókép cselekedett ama' lacedaemoni is, ki ephorusságáról 's tisztviseléséről számadásra vonatván, arra a' kérdésre: „ha hiszi-e, hogy tisztársai igazságosan íteltettek halálra“ azt felelte: „hogy hiszi.“ Midőn pedig az mondatott: „valljon tehát nem méltán szenvedsz-e te is hasonló büntetést?“ azt felelte, „épen nem; mert ők ezt azért tették, mivel pénzzel meg voltak vesztegetve, de én nem azért, hanem mivel úgy voltam meggyőződve.“ Azért sem a' kérdést nem kell folytatnunk, miután az előbbiből következtetés huzatott, sem a'

*) Pisandrosról Thucydides gyakran emlékezik 8-dik könyvében.

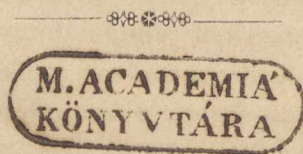
következtetést kérdésbe foglalni; hacsak nagy mértékben igaznak nem tartjuk feleletünket. A' nevetségést illetőleg, minthogy a' nyilvános szónoklatokban az is használtatik, 's Gorgias azt tanította, hogy az ellenfél' komolyságát nevetés, annak nevetését komolyság által kell hatástalanná tenni, 's ebben igaza van: a' költészetről írt könyveimben elő van adva, hány nemei legyenek a' nevetésnek, melyek közül némelyek a' szabad emberhez illenek, némelyek pedig nem illenek. Igyekezzenek tehát mindenki azt választani, mit magára nézve alkalmasnak tart. Az ironia pedig tisztességesebb, mint a' bohóskodás, mert az ironiával élő a' maga' kedvéért él a' nevetségessel, a' bohóskodó pedig azért, hogy másokat megnevettessen.

TIZENKILENCZEDIK RÉSZ.

A' befejezésnek három része van: első a' hallgatóra hatás, hogy azt magunk' számára megnyerjük, az ellenfél iránt pedig idegenkedővé tegyük; másodszor a' nagyítás és kicsinyítés; harmadszor a' hallgatóban szenvedélyeket gerjesztés; végre negyedszer az ismétlés. Mert ha megbizonyítottuk, hogy mi igazat mondtunk, ellenfelünk pedig nem mondott igazat, akkor természetileg következik a' dicserés és igazolás, 's munkánk' végső tökéletesítése. Azon kell pedig lennünk, hogy a' kettő közül valamelyiket megbizonyítsuk, hogy mi vagy a' hallgatók iránt, vagy általában minden tekintetben becsületes és igaz emberek vagyunk, másfelül az ellenfél vagy a' hallgatók iránt, vagy általában

minden tekintetben igazságtalan 's nem becsületes ember. Hogyan kelljen pedig valakit ilyennek vagy olyannak lefestve előadnunk, az már fenebb megmondott. A' bizonyítás' elvégzése után természetileg legelőbb a' nagyítás vagy kicsinyítés következik. Mert szükséges, hogy mit történtnek mondunk, az igazán történtnek elismertessék, ha arról akarunk szólni, hogy mennyire kelljen azt jelentékesnek tartani, valamint a' testek is olyanokból tétethetnek nagyobbakká, millyenek már előbb léteztek. De a' nagyítást vagy kicsinyítést honnét kelljen venni, az már fenebb megmagyaráztatott. Ezután ha megbizonyíttatott, hogy miféle és melly jelentékességű a' dolog, a' hallgatóban szenvedélyt kell gerjeszteni, t. i. szánakozást, boszankodást, haragot, gyűlölséget, irigységet, vetélkedést és pörlekedési vágyat, 's ennek cselekvésére is a' módok általánosan már előbb előadattak. Nem szükséges tehát már semmi más, hanem csak a' szónoklatnak summás ismételése. Ennek véghezvitelére pedig a' jó módszer az, mellyet némellyek, noha helytelenül, a' bevezetésekre nézve ajánlanak; ezek t. i. azt állítják, hogy a' tárgyat sokszor kell előhozni, ha azt akarjuk, hogy az jól megértessék. A' bevezetésben a' tárgyat meg kell említeni, hogy tudassék miről lesz a' szó, itt pedig summásan azt kell előadni, mi által a' bizonyítás véghez vitetett. Ennek kezdete ez fog lenni: „azt már megtettük, mit ígértünk,“ 's azután meg kell mutatnunk, mit állítottunk, 's melly okokra alapítottuk állításunkat. Ez az ellenfél' állításainak a' miéinknek ellenökbe tévése által megyen vég-

hez, úgy hogy vagy egymással összehasonlítjuk, mit mondott mindenik fél ugyan azon pontról, vagy pedig úgy, hogy nem teszünk minden pontot a' másik pontnak ellenébe, p. o. „erről ez ezt mondotta, én pedig ezt mondtam, 's ezen okokból. Vagy ironiásan p. o. „ez ezt adta elő, én pedig ezt, 's mit vitt volna még véghez, ha ezeket, nem pedig amazokat bizonyította volna meg?“ Vagy kérdés által, p. o. „mi van még, mi meg nem bizonyítottatott;“ vagy: „mit bizonyított ez meg?“ Vagy tehát ekképen, 's az egymás mellé tételek által, vagy azon természeti renddel, mellyben szónoklatunkat előadtuk, 's azután viszont, ha jónak találjuk, az ellenfél' szónoklatának tartalmát is különösen. Berekesztésül az össze nem foglalt szó-lásmód illik, úgy hogy a' befejezés ne új beszédnek láttassék lenni, hanem valóságos befejezésnek; p. o. „már végén vagyok beszédemnek, hallottátok azt, tudjátok miben van a' dolog, ítéljetek.“

**MTA
KIK**

0 00004 71482 8